



Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

**MEMLÛK DEVLETİ, DELHİ TÜRK SULTANLIğI VE TÜRKİYE
SELÇUKLULARI'NDA SALTANAT NÂİPLİğİ**

Nihal GEZEN

Doktora Tezi

Ankara, 2019

MEMLÛK DEVLETİ, DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE TÜRKİYE
SELÇUKLULARI'NDA SALTANAT NÂİPLİĞİ

Nihal GEZEN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Nihal GEZEN tarafından hazırlanan “Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları’nda Saltanat Nâipliği” başlıklı bu çalışma, 10/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ (Başkan)

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Prof. Dr. Yunus KOÇ (Danışman)

Prof. Dr. Haldun EROĞLU

Doç. Dr. Resul AY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (¹)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. (²)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (³)

06/10/2019

Nihal GEZEN

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Yunus KOÇ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

06/10/2019

Nihal GEZEN

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinde ve sağladığı yardımlar ile katkıda bulunan değerli danışmanım Prof. Dr. Yunus Koç'a ve lisans yıllarımdan itibaren desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Tufan Gündüz'e çok teşekkür ederim. Tez çalışmalarımda yönlendirmeleri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya, Prof. Dr. Haldun Eroğlu'na ve Doç. Dr. Resul Ay'a, bu konuyu çalışmam konusunda beni teşvik eden Prof. Dr. Eugenia Kermeli-Ünal'a teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte beni her zaman destekleyen Mehmet Ökmen'e, Mevlüt Bektaş'a, Enes Şişman'a ve aileme teşekkür etmeyi borç bilirim.

Aytuğ ve Alya'ya

ÖZET

[GEZEN, Nihal]. [*Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Nâipliği*], [Doktora Tezi], Ankara, [2019].

Saltanat nâipliği bir müessese olarak her Türk-İslam Devleti'nde mevcut olan bir makam değildi. Bununla beraber var olduğu her devlette de aynı derecede pozisyona ve nüfuza sahip bulunmamaktaydı. Devletlerin merkezine ve eyaletlere tayin edilen saltanat nâiplerinden merkezde yer alan saltanat nâipleri saltanata yakın olmaları sebebiyle eyalet saltanat nâiplerinden farklı olarak iktidar üzerine doğrudan müdahil olabilme şansına sahipti. Çalışmamızın konusunu oluşturan Memlûk, Delhi Türk ve Türkiye Selçuklu Devletleri'nin merkezde yer alan askeri kabiliyete sahip saltanat nâipleri, idari işlerde de tecrübe sahibiydiler. Saltanat nâipleri sahip oldukları bu askeri, siyasi kabiliyetleri ve ayrıca kendilerinde bulunan meziyetleri ile devletlerin yönetim anlayışları çerçevesinde, hizmet ettikleri devletlerin yöneticilerinin başa geçmesinde veya hal edilmesinde belirgin bir şekilde rol oynamışlardır. Hatta onlardan sultanlık makamına dahi çıkanlar mevcuttur. Biz bu çalışma ile belirttiğimiz saltanat nâiplerinin iktidar üzerindeki etkilerini siyasi bağlamda öncesinde müstakil olarak her üç devlet üzerinde örnekleri ile ele aldık. Daha sonra ise bu saltanat nâiplerinin pozisyonlarının ve etkilerinin benzer ve farklı olan yerlerini tespit ederek karşılaştırmalı olarak bir değerlendirmede bulunup bunun akabinde bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler

Saltanat Nâipliği Makamı, Saltanat Nâibi, Niyâbet, İktidar, Gulam, Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı, Türkiye Selçuklu Devleti.

ABSTRACT

[GEZEN, Nihal]. *[Regency in Mamluk State, Delhi Sultanate and Turkish Seljuk State]*, [Ph. D. Dissertation], Ankara, [2019].

The position of regent did not exist in each Turkish-Islamic State. In addition, the influence and the position of it were not the same in each state. The sultanate regents who were appointed to the center had more impact on the government due to being close to the sultanate than those that were appointed to the provinces. While also being the subject of our study, the sultanate regents of the Mamluk, Delhi Sultanate and Turkish Seljuk State were competent in terms of military as well as administration. The sultanate regents that had these skills in military and politics played a significant role on helping the people whom they served to become rulers. Some of them even reached the position of sultan. In this study, we discussed the impact of the aforementioned sultanate regents on the government in the political framework by giving examples from these three states independently. Furthermore, we tried to reach to a conclusion by evaluating the similarities and the differences of the position and impact of the sultanate regents comparatively.

Key Words

Sultanate Regent Position, Sultanate Regent, Regency, Government, Gulam, Mamluk State, Delhi Sultanate, Turkish Seljuk State.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR.....	İV
ADAMA SAYFASI.....	V
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE DEVLET, İKTİDAR VE GULAMLAR.....	7
1.1. DEVLET VE İKTİDAR	7
1.2. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE DEVLET VE HÂKİMİYET ANLAYIŞI.....	10
1.2.1. Eski Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Anlayışı.....	10
1.2.2. İslam Devletleri'nde Devlet ve İktidar Anlayışı.....	12
1.3. MEMLÛK DEVLETİ VE İKTİDAR ANLAYIŞI	16
1.4. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE İKTİDAR ANLAYIŞI	19
1.5. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ VE İKTİDAR ANLAYIŞI.....	24
1.6. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE MEMLÛK/GULAM SİSTEMİ.....	26
1.6.1. Memlûk/Gulam Sisteminin Ortaya Çıkış Sebepleri	28
1.6.2. İslam Devletleri İçerisinde Memlûkler/ Gulâmlar.....	30
1.6.3. Memlûk Devleti'nde Gulamlar.....	31
1.6.4. Delhi Türk Sultanlığı'nda Gulamlar	36
1.6.5. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Gulamlar.....	38
2. BÖLÜM: MEMLÛK DEVLETİ, DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLERİ VE YÖNETİM	41
2.1. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE YETKİ DAĞILIMI VE SALTANAT NÂİPLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	41

2.2. MEMLÛK DEVLETİ SALTANAT NÂİPLERİ.....	47
2.2.1. Devletin Kuruluş Tarihinden Kalavun'un İktidarı Ele Geçirmesine Kadar Geçen Süre Zarfında Saltanat Nâipleri (1250-1279).....	47
2.2.2. Kalavun'un İktidarından en-Nasır Muhammed'in Oğulları Dönemine Kadar Saltanat Nâipleri (1279-1341).....	57
2.2.3. en-Nasır Muhammed'in Oğulları Döneminde Saltanat Nâipleri (1341-1361) ..	81
2.2.4. en-Nasır Muhammed'in Torunları Döneminde Saltanat Nâipleri (1361-1382) ..	90
2.3. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI SALTANAT NÂİPLERİ.....	94
2.3.1. Delhi Türk Sultanlığının Kurucusu Sultan Kutbeddin Aybek (1206-1210).....	94
2.3.2. Sultan Rükneddin Firuz Şah (1236-1240) ve Saltanat Nâibesi Şah Türkan Hatun.....	98
2.3.3. Sultan Muizzüddin Behram Şah (1240-1242) ve Saltanat Nâibi İhtiyarüddin Aytekin	100
2.3.4. Sultan Alaüddin Mesud Şah (1242-1246) ve Saltanat Nâibi Kutbeddin Hasan	102
2.3.5. Sultan I. Nasırüddin Mahmud Şah (1246-1266) ve Saltanat Nâibi Balaban ..	102
2.3.6. Sultan Muizzüddin Keykubad (1287-1290) ve Saltanat Nâibi Nizameddin ..	108
2.3.7. Sultan Alaeddin Muhammed (1296-1316) ve Saltanat Nâibi Kafur Hazar Dinari	112
2.3.8. Sultan Kutbeddin Mübarek Şah (1316-1320) ve Saltanat Nâibi Hüsrev Han	113
2.4. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SALTANAT NÂİPLERİ	114
2.4.1. Sultan I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086) ve Saltanat Nâibi Ebu'l Kasım.....	114
2.4.2. Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237) ve Saltanat Nâibi Hokkabazoğlu Seyfeddin Ebu Bekir ile Saltanat Nâibi Kemaleddin Kamyar.....	116
2.4.3. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) ve Saltanat Nâibi Kemaleddin Kamyar ile Saltanat Nâibi Şemseddin Isfahanî	119
2.4.4. Sultan II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) ve Saltanat Nâibi Celaleddin Karatay	124
2.4.5. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1266) ve Saltanat Nâibi Nizameddin Hurşid ile Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail	128
2.4.6. Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) ve Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail.....	131
2.4.7. Sultan II. Gıyaseddin Mesud (1284-1296) ve Saltanat Nâibi Mucireddin Emir Şah ile Saltanat Nâibi Kemaleddin Tiflîsî	132

3. BÖLÜM: SALTANAT NÂİPLİĞİ MAKAMI.....	136
3.1. MEMLÛK DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLİĞİ.....	136
3.2. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDA SALTANAT NÂİPLİĞİ	146
3.3. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLİĞİ	150
3.4. GENEL KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	153
SONUÇ.....	160
KAYNAKLAR.....	163
EK 1. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	178
EK 2. Orijinallik Raporu.....	180
EK 3. Turnitin Benzerlik İndeksi.....	182

KISALTMALAR

Ans.: Ansiklopedi

Araç.: Araştırmaları

bkz.: Bakınız

by.: Basım yeri yok

Çev.: Çeviren

ÇÜTAD.: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi

DEÜ.: Dokuz Eylül Üniversitesi

dp.: Dipnot

Haz.: hazırlayan

IJOSES.: International Journal of Social and Educational Sciences

İA.: İslam Ansiklopedisi

MEDOC.: Middle East Documentation Center

Muh.: Muhakkik

Nşr.: Neřreden

TAD.: Tarih Araştırmaları Dergisi

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

Tah.: Tahkik

Trans.: Çeviri

Ter.: Tercüme

Üni.: Üniversite

vb.: ve benzeri

yy.: yayım yılı yok

vs.: ve saire

GİRİŞ

A. Konu, Amaç, Yöntem

Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Nâipliği başlıklı bu çalışmada, esas konumuz saltanat nâiplerinin bağlı buldukları devletlerin iktidar üzerinde nasıl ve ne derece etkili oldukları veya olabildikleridir. Bu çalışmada Türk-İslam devletlerinden sadece üç devleti ele almamızın başlıca sebebi saltanat nâipliği uygulamasının bu üç devlette belirgin bir şekilde görülmesi ve müessese olarak sadece bu devletlerin devlet teşkilatı içerisinde yer almasıdır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan söz konusu devletler, farklı coğrafyalarda, farklı hâkimiyet anlayışlarına sahip olmakla beraber farklı yıllarda ortaya çıkmış ve son bulmuşlardır. Ancak ele aldığımız devletlerin bürokrasilerinde yer alan saltanat nâipliği makamı, üç devletin de hâkimiyet sürdüğü on üçüncü yüzyılda teşekkül etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bu devletler üzerinden bize bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Mısır, Hindistan ve Anadolu coğrafyalarında hâkim olan bu devletlerin bir diğer özelliği de on üçüncü yüzyılda Asya ve Yakın Doğu'ya hâkim olan Moğollar'a karşı ayakta durabilen devletler olmalarıdır. Memlûk ve Delhi Türk Sultanlığı, ülkelerine karşı yapılan Moğol akınlarını durdurabilirken Türkiye Selçuklu Devleti de Moğol egemenliğine girmesine rağmen uzun müddet hanedanlık yapısını muhafaza etmiştir. Moğolların hâkim olduğu on üçüncü yüzyıl boyunca Türk-İslam devleti olarak ayakta kalabilen siyasi teşekküller bunlar idi. Türkiye Selçukluları'nın Moğol egemenliğinde varlığını sürdürdüğü dikkate alındığında bu dönemde bağımsız büyük sadece iki Türk devleti bulunmaktaydı. Bunlar gulam kökenli askerlerin kurduğu ve hâkim olduğu Memlûk ve Delhi Türk Sultanlığı'ydı.

Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucu unsurlarının gulamlar olmasından dolayı devlet yapısı ve yönetim anlayışı olarak bu iki devlet oldukça benzerlik göstermektedir. Türkiye Selçuklu Devleti, klasik Türk devlet anlayışına göre teşekkül etmiş olması açısından bu devletlerden ayrılmaktadır. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti

içerisinde de merkezileşme çabalarının ürünü olarak gulamlar devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Saltanat nâipleri, bağlı oldukları devlete ve sultana iyi hizmet edebilmek için çoğunlukla askeri bir eğitime tabi tutulan, disiplinli bir eğitimden geçen gulamlar idiler. Bu açıdan onların her birinin hayatlarının her aşaması en başından en sonuna kadar ayrı bir çalışma konusu olabilecek kadar geniş bir muhtevaya sahiptir. Saltanat nâiplerinin buldukları makamın önemi düşünüldüğünde her saltanat nâibinin müstakil olarak hayatlarının her yönüyle çalışılması gerekmektedir. Ancak biz bu çalışmada saltanat nâiplerini siyasi iktidar bağlamında ele aldık.

Konumuzu oluşturan saltanat nâiplerinin iktidar üzerinde oynadıkları rollerini daha net bir şekilde anlayabilmek ve aktarabilmek adına çalışmanın birinci bölümünde öncelikle saltanat nâiplerinin bağlı oldukları devletlerin iktidar ve hâkimiyet anlayışlarının ne olduğunu belirtmeye çalıştık. Bu anlayışların saltanat nâiplerinin konumuna etkisini gösterebilmek için genel olarak Türk-İslam Devletleri'nin hâkimiyet ve iktidar anlayışları ile ele aldığımız üç devletin devlet ve iktidar anlayışlarından bahsettik. Ayrıca bu bölümde her üç devlette gulamların etkisi söz konusu olduğundan ve saltanat nâiplerinin istisnaları bulunmakla beraber büyük bir çoğunluğunun gulam sisteminden yetişmiş asker kökenli kişiler olmaları sebebiyle onların eğitiminden, yetiştirilmesinden sorumlu ve devlet kademlerinde bulunmalarında büyük rol oynayan memlûk/gulam sistemi hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde, ilk olarak Türk-İslam Devletleri'nde devlet işlerinin yürütülmesi hususunda yetki dağılımının nasıl olduğuna ve saltanat nâipliğinin kökenlerine ilişkin bulgular ortaya koymaya çalıştık. Sonrasında her bir devlet üzerinde ayrı ayrı saltanat nâiplerinin iktidar üzerindeki etkilerini kronolojiye göre örnekleri ile anlatmaya çalıştık. Memlûk Devleti'nde saltanat nâipliği makamına son dönemlerde istisnası bulunmakla beraber aralıksız olarak atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu devlette bir saltanat nâibini bir sonraki saltanat döneminde de görmemiz mümkün olduğu için belirli zaman aralıklarını esas alıp başlıklandırarak saltanat nâiplerini anlattık. Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçukluları'nda ise, her sultan döneminde saltanat nâibinin görülmemesi ve saltanat nâiplerinin geniş bir zaman diliminde yer almaması sebebiyle bu devletlerde saltanat nâiplerini hizmet ettikleri mevcut sultan dönemiyle ele almayı tercih ettik.

Son olarak üçüncü bölümde ise, saltanat nâipliği makamının konumuzu oluşturan devletlerin yönetimindeki pozisyonlarını ve saltanat nâiplerinin yetkilerini izah etmeye çalıştık. Ortak ve farklı yönlerini ele alarak bunun akabinde bir değerlendirmede bulunmaya çalıştık.

B. Kaynaklar

Ele aldığımız üç Türk-İslam Devleti'nin siyasi tarihine dair birincil kaynaklar üzerinden yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Biz bu çalışmada her üç devletin de devlet teşkilatı içerisinde yer alan saltanat nâipliği kurumunu ele aldığımız için ayrıntılı bir şekilde devletlerin siyasi tarihleri üzerinde durmadık. Bu sebeple bu devletler hakkında bilgi veren eserlerden genel olarak istifade etmeye çalıştık.

Memlûkler, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda siyasi olarak ve iktidara etkileri bağlamında ele aldığımız saltanat nâipleri hakkında bilinenlerin dışında yeni bir kaynak eser kullanmadık. Bu üç devlete ait kaynaklar içerisinde Arapça olarak yazılmış Memlûk dönemi kaynakları, sayı ve içerik olarak diğerlerine oranla daha geniş ve kapsamlıdır. Bu kaynaklar bize hem genel siyasi tarih hem de saltanat nâipleri hakkında çok daha kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Memlûk dönemi kaynakları içerisinde en çok başvurduğumuz eser İbn Tağriberdi'nin *en-Nücûmu 'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve 'l-Kahire*¹ adlı eseridir. İbn Tağriberdi bu eserinde Mısır'ın fethinden sonra sekiz buçuk asırlık dönemi ele almaktadır. Her sultan dönemini ayrı bir bölüm şeklinde kaleme almış her dönemin siyasi ve sosyal olaylarını kronolojik sırayla bütün halinde incelemiştir. Hem genel siyasi olaylar hem de saltanat nâipliği hakkında verdiği bilgiler konunun çerçevesini çizmemiz açısından faydalı olmuştur. Eserin Arapça tahkik edilmiş nüshasından ve belirli kısımları Ahsen Batur tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş halinden de faydalandık. İbn Tağriberdi'ye ait *el-Menhelü's-Safi ve 'l-Mustevfi ba'de 'l-Vafi*² adlı tabakat türü olan diğer bir eser saltanat nâiplerinin biyografilerini toplu halde görmemizi sağlamıştır.

¹İbn Tağriberdî, (1992). *en-Nücûmu 'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve 'l-Kahire*. (Muhammed Hüseyin Şemseddin, Tah.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.

²İbn Tağriberdî, (1998). *ed-Delilü 'ş-Şafi ale'l-Menheli's-Safi ve 'l-Mustevfi ba'de 'l-Vafi*. (F. M. Şeltut Tah.). Kahire.

Kullandığımız diğer önemli kaynaklar arasında kendisinden sonra gelen birçok müellifin de ana kaynağı olan ve içerisinde biyografilerinde yer aldığı İbn Kesir'in *el-Bidâye ve 'n-Nihaye*³ adlı genel tarihidir. Başka bir umumi tarih kitabı olan Aynî'ye ait *Ikdu 'l-Cuman fî Tarih-i Ehli 'z-Zaman*⁴ da başvuru kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Bu umumi eserler Türkiye Selçukluları hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Kendisi de kısa bir süre saltanat nâipliği makamında bulunan ve 1286-1312 yılları arasında yaşayan Baybars el-Mansuri'nin *et-Tuhfetü 'l-mulukiyye fi 'd-devleti 't-Türkiyye*⁵ isimli eseri yazarın yaşadığı dönem için orijinal bilgiler içermektedir. Türkçe çevirisinden yararlandığımız bu eser özellikle Kalavun ve oğulları dönemi için sıkça atıf yaptığımız kaynaklardan birisidir.

Kalkaşandı'nin *Subhü 'l-A'şa fî Sinaati 'l-İnşa*⁶ ve el-Ömeri'nin *et-Ta'rif bi 'l-Mustalahi 'ş-Şerif*⁷ adlı eserleri saltanat nâipliğinin devlet teşkilatı içerisindeki yeri ve makamsal özelliklerini tespit etmemizde kullanılan en önemli kaynaklar olmuştur. Yine el-Ömeri'nin *Mesâlikü 'l-ebzar fî Memaliki 'l-Emsar Devletü 'l-Memaliki 'l-ula*⁸ adlı nakiller üzerine oluşturduğu büyük ansiklopedik eseri Memlûk tarihi haricinde Delhi Türk Sultanlığı konusunda da önemli hususların belirlenmesinde ve bazı meseleleri anlamamız açısından faydalı olmuştur.

Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş dönemine ve ilk yıllarına ilişkin kaynaklar Memlûk kaynakları kadar geniş olmasa da önemli hususları aydınlatacak eserler mevcuttur. Cüzcani'nin Farsça yazdığı *Tabakâti Nâsiri*⁹ adlı genel İslam tarihi içerisinde Delhi Sultanlığı'nın kuruluşu ve ilk hanedanlığı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu eserin Raverty tarafından yapılan İngilizce tercümesinden istifade ettik. Cüzcani haricinde Delhi Sultanlığı için kullandığımız en önemli kaynaklar, Farsça kaleme alınmış

³İbn Kesir, (1988). *el-Bidâye ve 'n-Nihaye*. (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Nşr.). Cize.

⁴Aynî, (yy, 1992). *Ikdu 'l-Cuman fî Tarih-i Ehli 'z-Zaman*.

⁵Baybars el-Mansurî, (2016). *et-Tuhfetü 'l-mulukiyye fi 'd-devleti 't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*. (H. Polat, Çev.). Ankara

⁶Kalkaşandı, (1914, 1916, 1918), *Subhü 'l-A'şa fî Sinaati 'l-İnşa*. 1914, 1916, 1918. Kahire.

⁷İbn Fazlullah El Ömerî, (1988). *et-Ta'rif bi 'l-Mustalahi 'ş-Şerif*. (Muhammed Hüseyin Şemseddin Tah.). Beyrut.

⁸İbn Fazlullah El-Ömerî, (2010). *Mesâlikü 'l-ebzar fî Memaliki 'l-Emsar Devletü 'l-Memaliki 'l-ula*. (Kamil Selman el-Cebûrî Tah.), Beyrut.

⁹Juzjani, (1970). *Tabakâti Nâsiri*. Trans. H. G. Raverty. In *Tabakâti Nâsiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia*. 2. Delhi: Oriental Books.

olan Bereni'nin *Tarih-i Firuzşahi*¹⁰ ve Vassaf'ın el-Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sına zeyil olarak yazdığı *Tecziyetü'l-emsar ve tezciyetü'l-aşar*¹¹ adlı eserleridir. Bu eserlerinde 1871 yılında Elliot tarafından yapılan İngilizce tercümelerine başvurarak konumuzu aydınlatmaya çalıştık.

Türkiye Selçuklu kaynakları içerisinde konumuza ilişkin kaynaklar arasında Türkiye Selçuklularına ilişkin her konuda bilgi veren on üçüncü yüzyılın en önemli eseri, *el-Evâmirü'l-Âlâ'iyye fi'l-umûri'l-Âlâ'iyye*¹² dir. İbn Bibi'ye ait bu eserin Mürsel Öztürk'e ait olan çevirisi başta olmak üzere eserin muhtasarına ait diğer Türkçe tercümelerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca başlıca kullandığımız diğer en önemli eser Aksarayî'ye ait *Müsâmeretü'l-ahbar ve müsâyeretü'l-ahyar*¹³ dır. Genel bir dünya tarihi olan eserin üçüncü bölümü Selçuklu Devleti tarihine ilişkindir. Bu bölüm on üçüncü asrın ikinci yarısından on dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar vuku bulan hadiseleri içerir. Zikredilen süreç yazarın yaşadığı dönem olduğu için verdiği bilgilerin kıymeti oldukça fazladır. Bu iki önemli eserin yanında kullanılan diğer kaynaklar ise *Anonim Selçukname*¹⁴ ve Osmanlı döneminde Müneccimbaşı tarafından yazılmış *Camîu'd-Düvel*'in¹⁵ Selçuklu tarihine ilişkin bölümüdür.

Çalışmamızda kullandığımız araştırma eserlerin başında İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*¹⁶ adlı çalışma gelmektedir. Bu kitapta her üç devlet içerisinde bulunan saltanat nâipliğine ilişkin yaptığı tespitler, genel çerçeveyi oluşturmamız açısından önemli rol oynamıştır. Memlûk Devletine ilişkin hususlar için Kazım Yaşar Kopruman, Samira Kortantamer, İsmail Yiğit'in çalışmalarından sıklıkla istifade edilmiştir. Delhi Türk Sultanlığı kısmı için temel olarak Yusuf Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi*,¹⁷ Aziz Ahmet'in *Siyasi Tarihi* ve

¹⁰ Elliot, H. (1871). Târîkh-i Fîroz Shâhî, of Zîáu-d dîn, Barnî. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 3, London, 93-268.

¹¹ Elliot, H. (1871). Tazjîyatu-l Amsâr wa Tajriyatu-l A'sâr, of Âbdu-llah, Wassáf. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 3, London, 24-54.

¹² İbn Bîbî, (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. (M. N. Gençosman Çev. Notlar ilave eden F. N. Uzluk). Ankara; İbn Bîbî, (2010). *Selçuknâme*. (M. H. Yinanç, Çev.). İstanbul: Kitabevi; İbn Bibi, (2014). *El-Evâmirü'l-Âlâ'iyye fi'l-Umûri'l-Âlâ'iyye Selçuknâme II*. (M. Öztürk Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

¹³ Aksarayî, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu.

¹⁴ *Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme*. (2014). (H. İ. Gök-F. Coşguner, Ter. ve Notlar.). Ankara.

¹⁵ Müneccimbaşı, (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*. (A. Öngül, Haz.). İstanbul: Kabcacı.

¹⁶ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

¹⁷ Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu,¹⁸ *Qureshi'nin The Administration of the Sultanate of Dehli*¹⁹ ve Haluk Kortel'in *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206- 1414)*²⁰ adlı eserlerinden ve bu devlet ile alakalı hazırlanmış tezler ile makalelerden istifade ettik. Türkiye Selçuklu Devleti için de Osman Turan, Erdoğan Merçil, Nejat Kaymaz gibi önemli tarihçilerin çalışmalarından yararlandık. Özellikle Nejat Kaymaz'ın Türkiye Selçuklu dönemi kaynaklarının karmaşıklığı, belirsiz hususlar ve devlet teşkilatı üzerine yaptığı değerlendirmeler karışıklık arz eden durumları anlamamız açısından oldukça değerlidir. Burada zikredemediğimiz diğer çalışmalar ve istifade edilen kaynak eserler atıf olarak belirtilmiş ve tezin son kısmında yer alan kaynaklar başlığında alfabetik olarak sıralanmıştır.

Saltanat nâipleri ve saltanat nâipliği makamı hakkında her üç devlette de spesifik olarak yapılmış çalışmaların sayısı yok denebilecek kadar çok azdır. Memlûklerde saltanat nâipliği hakkında yapılmış bir yüksek lisans tezi ve bu çalışmadan üretilmiş makaleler bulunmaktadır. Delhi Türk Sultanlığında ise saltanat nâiplerine yönelik ayrı bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye Selçuklularında ise bu devletin saltanat nâiplerinden birisi olan saltanat nâibi Eminüddin Mikail'in hayatına dair yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

¹⁸Ahmet, M. A. (1975). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*. (T. Say, Çev.). İstanbul: Tercüman 1000 Temel Eser Serisi.

¹⁹ Qurieshi, I. H. (1958). *The Administration of the Sultanate of Dehli*. Karachi.

²⁰ Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

1. BÖLÜM: TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE DEVLET, İKTİDAR ve GULAMLAR

1.1. DEVLET VE İKTİDAR

Yüzyıllardır süre gelen ve sosyal bir olgu olan devletin tanımlanması, siyasi düşünce tarihinin en eski meselelerindendir. Devlet kavramı ve yapısının tanımlanmasında toplumların algılayış biçimleri ile dünya görüşleri etkili olmuştur. Günümüzdeki modern devlet kavramı batı medeniyeti eksenli ve batının geçirdiği tarihsel süreç sonucu oluşmuştur. Şehir devleti ve sonrasında feodal anlayış içerisindeki hanedanlıkların çözülmesiyle birlikte millet-devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yapıda ise hukuk, temel eksene oturtulmuştur. Feodal yapının çöküşüyle birlikte devlet, millet kavramı ile birlikte algılanmış ve bir milletin siyasi örgütlenmesi anlamında kullanılmaya başlamıştır (Davutoğlu, 1994, s. 235, 236).

Şehir devletlerinin hâkim olduğu dönem ve coğrafyada yaşamış olan Aristoteles'e göre "toplumun kendi kendine yettiği ortaya çıktığında devlet veya kent" ortaya çıkmıştır. Ona göre devlet "öylesine bir araya getirilmiş insan topluluğu değil, kendi kendisine yetmeyi amaçlayan insan topluluğudur" (*Politika*, 2017, s. 233). Batı dillerinde modern devlet kavramının karşılığı olan "stato" kelimesini ilk kez kullanan Machiavelli'dir. O, devleti örgütlenmiş bir güç olarak kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir büyüme siyaseti izleyen kurum olarak tanımlamaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013, s. 172).

Genel olarak devlet, "belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluş" şeklinde tanımlanabilir (Kapani, 2007, s. 37-39). Devleti ifade etmek için çok sayıda tanım yapılmış ve hala yapılmaktadır. Devletin ne olduğu konusunda çok farklı görüşler olsa dahi devletin üç ana unsura sahip olduğu konusunda bütün görüşler birleşmektedir. Bu üç unsur; ülke, insan topluluğu ve iktidardır. Devlet, toplumun ve iktidarın dayanağı olup hangi ifadeler ile tanımlanırsa tanımlansın içerisinde muhakkak iktidar olgusunu barındırır.

İktidar kelimesi sözlük anlamı itibariyle, çeşitli ilim dalları için farklı anlamlar içermekle birlikte öz itibariyle “bir şeyi yapmaya gücü yetmek, yapabilmek” anlamına gelmektedir (Durmuş, 2000, s. 56). Her döneme her siyasal yapıya ve topluma göre farklı anlamlar ifade etmesinden dolayı iktidar kelimesinin evrensel bir tanımını oluşturmak çok güç bir meseledir (Çetin, 2003, s. 62). En genel anlamı ile kişinin çevresi üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla amaçlarının peşinden gitmesi ve amaçlarına ulaşabilmesidir (Mann, 2012, s. 17).

İktidar, sonucuna ulaşmayı düşünülen hedeflerin ürünü olarak da tanımlanabilir. Bu durumda iktidar nicel bir kavram olarak gözükmektedir (Russell, 2014, s. 33). İktidar, ekonomik, askeri, siyasal ve ideolojik olarak dört biçime ayrılabilir. Bu türler üzerinde kurulan iktidar çeşitleri birbirinden bağımsız olduğu gibi aynı zamanda çeşitli biçimlerle de birbirleriyle kesişmektedir. Ekonomik iktidar, maddi kaynakların kontrolünü sağlamaya yöneliktir, askeri iktidar, fiziksel güç ve baskıya yöneliktir, siyasal iktidar ise, az veya çok belli bir merkezileşmiş bir toplumsal yapıya yöneliktir (Mann, 2012, s. 36-42). Biz çalışmamız itibariyle siyasal iktidar üzerinde duracağız.

İktidar, yetenektir. İktidara sahip olmak yetenekli olmayı gerekli kılar. İkinci anlamı ise, otoritedir. Otorite, yetenek ve gücün birleşimi sonucunda, yönetilenlere istenileni yaptırabilmedir. Üçüncü anlamı ise, iktidara sahip kişinin isteklerini gerçekleştirme hususunda, müdahale etme yetkinliğine gerekirse de zor kullanarak sahip olmasıdır (Raphael, 1970, s. 165).

İktidar ile ilişkili olan güç kavramı ise olgusal bir durumdur. İktidar, normatif bir gerçekliğe dayanmaktadır. İktidarın içerisinde, değerler, normlar ve ilkeler ile birlikte buyurma-boyun eğme, emretme-onaylama vardır. İktidar sadece güce dayalı olursa bu onun ömrünün uzun olamayacağı anlamına gelmektedir. Buradan iktidarın önemli özelliklerden birisi karşımıza çıkmaktadır. O da onun, süreklilik göstermesi ve meşruiyetini sağlamış olmasıdır. Bu nedenle salt güç, iktidar için tek başına yeterli olmamaktadır. Güç, iktidarın değerleriyle, ilkeleri ile anlam kazanıp, iktidarın meşruiyetini kazanmasına yardım eder (Duverger, 1980, s. 129; Canetti, 2016, s. 303).

Güç sözcüğü, etkisi bakımından akla doğrudan zorlayıcı şeyleri getirir. “Fiziksel güç” ise bu görüşün daha net bir şekilde ifadesidir. İktidar, güç kelimesi ile yan yana gösterilmektedir. Çünkü iktidar, ulaşılmak istenilen hedefler için fiziksel gücün de

ötesinde daha başka unsurlara da ihtiyaç duymaktadır. Güç doğru yerde ve zamanda kullanıldığı vakit, iktidara dönüşebilir. İktidar güçten daha fazlasını içerir ancak onun kadar dinamik değildir. İktidar, güçten daha geneldir, bir takım tören içerir ve belli bir yere kadar sabır çizgisine sahiptir (Canetti, 2016, s. 303).

İnsanlar iktidara sahip kişilere neden itaat edeceklerdir? Yönetilenler tarafından iktidara itaat etmek, onun varlığını kabul etmek çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Bu sebeplerden birkaçına örnek vermek gerekirse bunlar; ceza korkusu, menfaat umudu, çaresizlik duygusu, ilgisizlikten dolayı onaylama, bıkkınlıktan dolayı iktidara geçecek kişiye onay verme, kimi ortak değerleri sorgulamadan kabul etmek durumunda onay verme, başka bir seçenek olmamasından kaynaklanan sebepten ötürü iktidara geçecek kişiyi kabullenmedir (Balandier, 2016, s. 40; Kapani, 2007, s. 53).

Sebepler ve durumlar ne olursa olsun her yerde ve zamanda yönetilenler her zaman için onaylanmak ihtiyacı, yönetilenler ise kendilerini yönetecek kişilerin iktidarını, gücünü, yetkilerini sınırlama ihtiyacı duymuşlardır (Balandier, 2016, s. 40; Kapani, 2007, s. 53).

Yönetilenlerin ve belli bir kesimin rızasını, onamasını alan, bu düşünceye, sisteme göre hareket eden iktidar, meşru bir iktidar halini alıp, yönetici ve yönetilenler arasında bu durum karşılıklı bir görev ve sorumluluk halini alır. İktidar, yönettikleri halkı kendisini sınırlayan bir güç olarak görmez. İktidar için yönetilenler, iktidar sahiplerinin meşruiyetlerini sağlamasına yardımcı olan araçtır. Yönetilenler ister kendi rızaları ile ister zorlama yoluyla olsun -bunun çok da bir önemi yoktur önemli olan bir şekilde- iktidar için asıl mesele onların itaat etmeleridir. İktidara sahip olan kişinin, yönettiklerinin kendisine rıza göstermesi için, kendisinden çok fazla özveride bulunması gerekmez (Niccole, 1994, s. 110).

İktidarın elde edilişi bakımından toplumlar birbirlerinden farklılık göstermektedir. Genel olarak toplumlarda dört şekilde iktidara sahip olma yolu gözükmektedir. Bunlardan ilki, babadan oğula geçme şeklinde ikincisi, büyük bir din adamı vasıtasıyla üçüncüsü, demokrasi ve son olarak dördüncüsü, savaş yolu ile iktidarı ele geçirmedir (Russell, 2014, s. 13, 14).

1.2. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE DEVLET VE HÂKİMİYET ANLAYIŞI

1.2.1. Eski Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Anlayışı

Türk-İslam devletlerinin devlet yapısı ve iktidar (hâkimiyet) anlayışının tespit edilerek, genel hatlarının ortaya konulabilmesi için İslamiyet öncesi Türk toplumlarının hâkimiyet anlayışları ile İslam'da devlet ve iktidar anlayışının genel hatlarıyla bilinmesi gerekmektedir. Türk-İslam devletlerinin genel yapısı bu birikimlerin sentezi ile oluşmuştur.

İslam dininin ortaya çıkması ve son peygamberin aynı zamanda devlet başkanı olmasıyla birlikte İslam devlet yapısı ve iktidar-siyaset anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu yapı dört halife dönemi, Emeviler ve Abbasi egemenliklerinde hilafet ekseninde şekillenmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile İslamiyet öncesi Türk toplumlarının devlet geleneği birikimi ve İslami anlayış bir araya gelmiştir.

Eski Türklerin yaşadığı coğrafya ve yaşayış tarzları onların medeniyet dairelerini diğer medeniyetlerden belirli hususlarda ayırmaktadır. Türklerde devlet geleneği milattan önceki yıllara kadar uzanmakta olup, Türklerde devlet anlayışı ve yönetimine ilişkin ilk bilgilere Hunlar döneminde erişilmekle birlikte bu hususta en belirgin bilgiler Göktürk dönemine aittir.

Orhun kitabelerinden anlaşıldığı üzere Türkler devlet manasında “el” veya “il” tabirlerini kullanmaktaydılar. Eski Türklerde devleti oluşturan ögeler, halk (bodun), ülke (uluş), hâkimiyet, kanun ve teşkilattır (Kafesoğlu, 1988, s. 232, 233; Koca, 2016, s. 80). Tüm devletlerin temel unsuru elbette ülke ve halk yani insan topluluğu idi. Eski Türklerin yaşam tarzı yani şehirleşmemiş olmaları devlet örgütlenmesinin zorunlu bir parçası olan insan topluluğunun örgütlenme şeklini belirlemiştir.

Eski Türklerde halk, bodun adıyla anılmakta, bu kelime boylar birliği anlamını taşımaktaydı. Konargöçer yaşam tarzında insanlar, ailelerin oluşturduğu boylar halinde yaşamakta, bu boyların ortak bir amaç için bir araya gelmesi bodunu oluşturmaktaydı (Koca, 2016, s. 81). Örneğin Göktürkler, en güçlü dönemlerinde otuz kadar boydan müteşekkildi. Bu durum çok sayıda boyun bir araya gelerek ve sıkı iş birliği içerisinde

olmasının devletin gücünü belirlediğini göstermektedir (Kafesoğlu, 1988, s. 232). Bu birliğin kurulabilmesi ve yönetilebilmesi için emredici maddi kuvvete yani iktidara sahip bir kimsenin olması gerekmektedir (Taneri, 2015, s. 93). Bu kişi kağan veya han olarak isimlendirilen hükümdardır.

Türklerde, “il” e yani devlete hâkim olan yöneticinin iktidarı elde etmesinde, ilahi bir inanış bulunmaktaydı. Tanrı’nın ona siyasi iktidarı yani “kut’u” vermesiyle bu göreve getirildiği kabul edilirdi. Türk hükümdarlarına yönetme hakkının Tanrı tarafından bahşedilmesine Orhun Kitabelerinde sıkça vurgu yapılır (Ergin, 2009, s. 17-19; Donuk, 1980, s. 49-52).

Türk hükümdarı insanüstü yani Tanrı sayılmamıştır. Kuta nail olmuş kişi, töreye göre devleti idare etmiştir. Siyasi iktidar sahibi, arzu edilen faziletlere ve yönetme becerisine sahip değilse ve vazifelerini yerine getiremediği takdirde onun bu ilahi lütfâ nail olmadığına kanaat getirilebilirdi. Yani ilahi güç, bağışladığı hükümdarlık hakkını, ona layık olmayanlardan geri alabilirdi (Kafesoğlu, 1998, s. 248-250). Siyasi iktidarın ilahi kaynaklı olması inancı Türklerin İslam dinine geçişiyle herhangi bir değişim yaşamamıştır. İslam sonrası dönemin ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de il ve kut kavramının hem devlet hem de siyasi iktidar anlamında kullanıldığı görülmektedir (Genç, 1981, s. 79, 80).

Elde edilen kut ile hâkimiyetin belli bir hanedana mensup olduğu ve babadan çocuklarına intikal ettiği bu veraset usulünün nasıl uygulanacağı şeklinde kesin olarak kurallar bulunmamaktaydı. Bu sebeple veliahtlar arasında meydana gelen rekabetten, çetin mücadeleler yaşanmaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için sultan hayatta iken yerine büyük oğlunu varis kılmaktaydı. Ancak bu da veliahtlık için kesin bir çözüm olamamıştır (Kafesoğlu, 1998, s. 270, 271; Koca, 2016, s. 95, 96).

Türk devletlerinin örgütleniş tarzının federasyon biçimi yani boylardan oluşması idareci ile bu boylar arasında bir ortaklık göstergesidir. İktidarı elinde bulunduran kişiye veya aile boylarını bir arada tutma gücüne göre devletin var oluş süresi belirlenmekteydi.

1.2.2. İslam Devletleri'nde Devlet ve İktidar Anlayışı

Yedinci yüzyılın başında Arap yarımadasında İslam dininin doğuşu sadece dini birliği değil siyasi birliği de sağlamıştı. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesi ve hicret olayı sonrası yaşanan hadiseler sonucu Medine'deki İslam topluluğu devlet halini almıştı. Hz. Peygamber döneminde Müslüman Araplar neredeyse tüm yarımadaya hükmeder hale gelmişlerdi.

İslam tarihinde devlet örgütlenmesi Akabe biatları ile başlamış ve hicretten sonra Hz. Peygamber'in önderliğindeki İslam toplumu Medine'de siyasi örgütlenmenin bütün fonksiyonuna sahip bir yapılanma ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in vefatı neticesinde İslam topluluğunun karşılaştığı en önemli konu siyasi liderliğin nasıl yürütüleceği olmuştur (Davutoğlu, 1994, s. 236). Bundan sonra İslam topluluğunun yönetimini Hz. Peygamber'den sonra onun dünyevi otoritesini temsil eden halifeler sürdürmüştür. Hilafet, dinin muhafaza edilmesi ve dünya işlerinin dini bir siyasetle idare edilmesi hususunda şeriat sahibine niyâbet ve vekâlettir. Onun için bu makama hilafet ve imamet, bu makamı işgal eden zata ise halife ve imam adı verilmektedir (*Mukaddime*, 1988, s. 543).

Hz. Muhammed kendisinden sonra kimin halife olacağına dair herhangi bir kanaat belirtmediği için sahabeler, peygamberin vefatı üzerine İslam toplumunun birliğinin bozulmaması için bir lidere ihtiyaç bulunduğunun bilinciyle yapılan tartışmalardan sonra Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir. Esasında bu tartışmalar hilafet makamının dayandığı temelleri de belirlemiştir (Rayyıs, 1995, s. 40; Avcı, 1998, s. 539). Böylelikle Hulefa-yi Raşidin olarak isimlendirilen dört halife dönemi başlamıştır. Bu dönemde seçim ve biat esaslı halife tayini yapılmıştır.

“İslam hukukunda iktidar ve siyasal iktidar karşılığında daha çok velayet ve velayet-i amme kavramları yerleşmiştir.” Bu velayet hakkını toplumun kullanması ve uygulaması güç bir durum olduğu için iktidar bir kişiye yani halifeye devredilmiştir. İktidarın sahibi toplumdan aldığı bu yetkiyi onlardan biat sözleşmesiyle almaktaydı. Dolayısıyla halife ile toplum arasında oluşan velayet, biat sözleşmesiyle belirlenmekte ve bu sözleşmenin hükümlerine tabi kılınmaktaydı (Ceylan, 2003, s. 92-94).

Hulefa-yi Raşidin döneminden sonra Muaviye, Hz. Osman'ın öldürülmesi gerekçesiyle başlattığı mücadele sonrası, bütün ümmetin özgür seçimine dayalı bir biatle olamasa da hilafet makamına geçmiştir. İlk dört halifenin seçilme usullerinden farklı olarak hilafet sisteminin özünde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Muaviye'nin halife olmasıyla İslam tarihinde yeni bir dönem başlamıştır ve hilafette saltanata doğru bir yönelme olmuştur. Halifeliği, kabile asabiyeti temeline dayanan bir mücadele sonunda ele geçirmiş olan Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid'i veliaht olarak tayin etmiş ve ona biat edilmesi için önemli adımlar atmıştır. Böylece hilafet, babadan oğula veya hanedanın başka bir üyesine geçmek suretiyle saltanata dönüşmüş, İslam tarihinde Emevi hanedanlığı dönemi başlamıştır. Bu noktada ideal hilafet ile realitedeki hilafet arasındaki farklılık iyice belirginleşmeye başlamıştır (Rayyıs, 1995, 175-181; Yiğit, 1995, s. 88). Yani bu dönemden itibaren yönetimde, halifeliğin veraset şeklini alması keyfi ve fiili bir yönetim anlayışı haline almaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemden itibaren İslam'ın gittikçe yayılması ile birlikte yeni kültürlerle temas edilmesi ve bilhassa Sasani etkisi iktidarın kişiselleşme meylini artırmıştır (Ceylan, 2013, s. 97, 99).

Abbasiler, Emevi hanedanına kanlı bir ihtilal ile son vererek hilafet makamını ele geçirmişler ve merkez olarak Suriye yerine Irak'ı tercih etmişlerdir. Hilafet merkezinin değişmesinin önemli sonuçları olmuştur. Bu değişiklik ile idarenin ağırlık merkezi, bir Akdeniz ülkesi olan Suriye'den, sulanabilen zengin bir vadi ve birçok ticaret yollarının kavşağı olan Irak'a geçmiş, böylece İran etkisi yoğunluk kazanmıştır. Abbasiler'in iktidarı ele almasıyla birlikte Araplar ve özellikle Suriyeliler için hâkimiyet devri sona ermiş oluyordu. Böylece Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kalkmış, hatta mevali Araplar'a karşı üstünlük bile kazanmıştı (Hitti, 1989, c. 2, s. 443-445; Yıldız, 1988, s. 32). Abbasi halifeleri İranlıları devletin en büyük makamı olan vezirliğe varıncaya kadar yüksek memuriyetlerde görevlendirmişlerdir. İranlıların bu şekilde elde ettikleri nüfuz, Harunü'r-reşid'in zamanında büyük bir sıkıntıya neden olmuştur. İran asıllı olup, devletin önemli memuriyetlerinde bulunan Bermekiler Harunü'r-reşid'in zamanında bütün hükümet işlerini kendi ellerine alıp arzu ve keyiflerine göre hareket etmeye başlayınca Harunü'r-reşid, Bermekiler ailesini ortadan kaldırmıştır (Zeydan, 2015, c. 1, s. 141, 142; Bozkurt, 2018, s. 53-56).

945 senesine gelindiğinde halife el-Mustekfi döneminde Abbasi hilafeti için zor bir süreç başlamıştır. Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Fars, Kirman ve Cibal bölgelerinde

hâkimiyet kurmuş İranlı ve Şii bir hanedan olan Büveyhiler, artan güçleri neticesinde hilafet merkezi Bağdat'ı işgal etmişlerdir. Büveyhiler'in tahakkümüne karşı koyamayan Abbasi Halifesi el-Müstekfi, Büveyhiler'den Ahmed'e Muizzüdevle unvanı ve emirü'l-ümeralık payesi vermek zorunda kalmıştır. Büveyhilerin Bağdat'a hâkim olmalarıyla başlayan bu yeni dönemde Abbasi halifelerinin devlet yönetiminde herhangi bir gücü kalmamıştır. İktidarı Büveyhiler'e devreden halife sadece hilafet makamını devam ettiren bir sembol olarak görev yapmaya başlamıştır. Yaklaşık bir asır boyunca Büveyhi hâkimiyeti ise Selçuklular tarafından sona erdirilmiştir. Büveyhilerden kurtulmak isteyen Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillah Şii bir hanedan olan Büveyhiler'e karşı, İran'ın büyük bir bölümünü ele geçiren Sünni Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istemiştir. 1055 senesinin sonlarında Tuğrul Bey ordusuyla birlikte Bağdat'a görkemli bir giriş yapmış, hilafeti Büveyhiler ve onun destekçilerinden kurtarmıştır. Tuğrul Bey'in bu seferi halifeye sadece dini itibarını iade etmiştir. Selçuklular aynı zamanda, başta Bağdat olmak üzere başlıca büyük şehirlerde medreseler kurarak fikri bakımdan da Büveyhi döneminde güçlenen Şii'ler'e karşı harekete geçmişlerdir. Selçukluların gelişiyle halifeler, yarım asır boyunca Selçuklular'ın siyasi hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nin taht kavgaları sebebiyle zayıflamaya başladığı sıralarda, Abbasi halifeleri siyasi iktidarı da ele geçirmek üzere harekete geçmişlerdir (Hitti, 1989, c. 3, 740-750; Yıldız, 1988, s. 35; Bozkurt, 2018, s. 107-112).

Abbasi tarihine ilişkin zikredilen bu süreç siyasi iktidar ve devlet yönetimi konusunda ilk kapsamlı eserlerin ortaya çıktığı dönem olmuştur. el-Maverdi, Şii Büveyhilerin tahakkümünde bulunan Abbasi hilafeti döneminde el-Ahkâmü's-Sultaniye adlı bir eser ortaya koymuştur. Halife Kaim-Biemrillah, Abbasi hilafetinin ve sünnilüğün güçlendirilmesi için çalışmış, bu siyasi mücadeleye hukuki bir dayanak sağlamak için el-Maverdi'den böyle bir çalışma yapmasını istemiştir (Güner, 2003, s. 236-238). el-Maverdi bu eserinde Kur'an ile Sünnet'e dayanan bir siyaset teorisi geliştirmeye çalışmış ve İslam toplumunun siyasi hayatına girmiş müesseseleri İslami ilkeler ışığında yeniden yorumlamaya gayret sarf etmiştir (Davutoğlu, 1994, s. 238). el-Maverdi hilafet kuramında, hilafet ile din arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu belirtmektedir. Hilafeti ise, dinin korunması ve dünyanın idare edilmesi konusunda nübüvete halef amacıyla konulmuş ve kabul edilmiş bir müessese olarak tanımlamaktadır. İlk dört halifenin seçim yöntemlerini temel almış ve ona göre bir hilafet anlayışı benimseyerek hilafetin farz

ölçüsünde gerekli olduğunu belirtmiştir. Toplumun üzerine düşen görevin ise ona itaat ve yardım etmek olduğunu vurgulamıştır. Dinin asli şekliyle korunmasından adaletin dağıtılmasına ve cezaların uygulanmasına, sınırların korunmasından askerliğe, vergilerin toplanmasından üstlendiği yetkileri yürürlüğe koyması için yetki verip görevlendirdiği kişilerin tayinine kadar her türlü dini ve dünyevi işlerin yerine getirilmesinin halifenin görevi olarak belirtmiştir (*el-Ahkâmü's-Sultaniye*, 2018, s. 29-42; Güner, 2003 s. 239).

Selçukluların, Abbasi hilafetini Şii Büveyhi tahakkümünden kurtarmaları üzerine Halife ile Selçuklu sultanı arasında iktidarın kullanılması hususunda bir yetki çatışması yaşanmış ve din işleri halifeye, dünya işleri de sultana intikal etmiştir. Böylece dini ve manevi bakımdan sultan nasıl halifeye bağlı ise siyasi bakımdan aynı şekilde halife de sultana bağlı hale gelmiştir (Turan, O. 2008, s 307). Sultan Melikşah'ın devlet ricalinden din ve devlet idaresi konusunda kendisine rehberlik edecek bir siyaset kitabı yazmasını istemesi üzerine halife ve sultan arasındaki yetki mücadelesinin en canlı şahidi olan Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk Siyasetname adlı eserini kaleme almıştır (Özaydın, 2007, s. 195, 196). Nizamü'l-Mülk, hilafet teorisinin kurucusu olan Maverdi'nin hukuki bir zemine oturttuğu hilafet makamına ve Selçuklu idaresi ile Abbasi halifesi arasındaki hukuki ilişkiye hiç değinmeden asıl ilgisini sultanlık üzerine yoğunlaştırmıştır. O, halifenin otoritesini savunulara karşı, sultanın otoritesini savunur ve sultanın otoritesini meşrulaştırmak için de bu otoritenin kaynağının halife değil, Allah olduğunu ifade eder. Yani saltanat, sultana Allah'ın bir ikramıdır. Sultan, hareketlerinden dolayı Allah'a hesap vermek durumunda olduğundan halkının işlerinde gafil olmamalı, zulmü ve zalimleri ortadan kaldırmalıdır. Nizamü'l-Mülk'e göre din ve saltanat ikiz kardeş gibidir, yani din ile devlet bir birinden ayrı düşünülemez iki kavramdır (Yüksel, 2009, s. 235, 236).

Moğolların Abbasi hilafetine son vermelerinin ardından dönemin kabul görmüş âlimlerinden İbn Teymiyye'ye göre şeriat en yüce otoritedir ve İslam toplumunun tek ve kusursuz rehberidir. İbn Teymiyye siyasi otoritenin gerekliliğini kabul ederken hilafet meselesini ihmal etmiştir. Devleti olduğu gibi kabul etmiş ve bütün dikkatini adil yönetim üzerine vermiştir (Rosenthal, 1996, s. 77, 78; Davutoğlu, 1994, s. 238).

İbn Haldun, Ortaçağ İslam tarihi içerisinde devlet kelimesini süreklilik arz eden siyasi yapı anlamında kullanmış ve devlet konusunda öncekilerden daha kapsamlı bir eser oluşturmuştur. O, Tarih-i İber'e yazdığı mukaddimesinde devletin oluşumu ve gücünü

“himaye, müdafaa, hak arama, ortaklaşa yapılan her türlü içtimai faaliyet, fetih, zapt, istila, işgal, zafer kazanılması, müşterek eylem, hareket etme, ortak eylem” olarak ifade edilen asabiyyete bağlamaktadır (*Mukaddime*, 2011, c. 1, s. 373) İbn Haldun’a göre; hilafet biçimindeki İslam, Allah’ın rehberlik ettiği ve Allah merkezli bir insan topluluğunun en mükemmel meyvesidir. Hilafet insanı hedefine, yani bu dünyada ve öte dünyada mutluluğu elde etmeye ulaştıran en iyi yoldur. O, uygarlık incelemesini yazarken mü’min fertle değil de, insan grubuyla ilgilenmiştir. Toplum, güç üzerine kurulan ve tek bir hükümler yöneticinin idaresi altında kanun ve silah gücüyle korunan devletin doğal ve gerekli yapısı içinde kültürün ve uygarlığın yaratıcısı olarak görmektedir (Rosenthal, 1996, s. 123-125).

İslam devlet yapısı ile müesseseleri ve hilafet anlayışı Türk devlet yapısını etkilese de Abbasiler ve Selçuklu ilişkilerine bakıldığında Selçukluların siyasi gücü sayesinde Türklerin eski devlet anlayışının devamlılık gösterdiği gibi üstünlük de sağladığı görülür. Yukarıda genel hatlarıyla zikrettiğimiz Türk-İslam devletlerindeki devlet ve veraset anlayışı Türkiye Selçuklu Devleti’nde devam etmekle beraber Memlûk Devleti’nde ve Delhi Türk Sultanlığı’nda iktidara geçme, diğer Türk-İslam devletlerinden farklılık göstermektedir. Memlûk Devleti’nin ve Delhi Türk Sultanlığı’nın iktidar ve iktidarın intikali meselesini anlayabilmemiz için öncelikle bu devletlerde geçerli olan hâkimiyet anlayışlarını ve bu farklılıkta önemli rol oynayan memlûk (gulam) sistemini ele almamız gerekmektedir.

1.3. MEMLÛK DEVLETİ VE İKTİDAR ANLAYIŞI

1250-1517 yılları arasında Mısır²¹ ve Suriye’de saltanat süren Memlûk Devleti, Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burci Memlûkler (1382-1517) olarak birbirini takip eden iki dönem şeklinde siyasi varlığını sürdürmüştür. Bu iki dönem sadece ismen bir ayrım olup, siyasi olarak bir bütünlük arz eder (Kopruman, 2005, s. 92; Bosworth, 2005, s. 124). Eyyûbi Devleti zamanında orduya alınan Türk memlûkler, zaman içerisinde güçlerini

²¹Mısır, Tolunoğlu Ahmed’in Abbasi valisi olarak Mısır’a gidip, orada 868 yılında, bağımsız bir Türk hanedanı kurmasından itibaren, bin yıla yakın bir süre Türk nüfuz ve hâkimiyeti altında yaşamıştır (Özkuyumcu, 2012, s. 233).

oldukça artırmışlardır. Memlûk Devleti'nin kuruluşu memlûk/gulam adı verilen askeri sistem ile ilişkilidir.

Memlûk Devleti'nde sultanlık makamı siyasi olarak en başta yer alırdı ancak sultan devleti tek başına temsil etmezdi, teknik açıdan ne mutlak ne de tamamen bağımsızdı. Sadece istediği şekilde karar verebilen bir otokrattı (Holt, 1988, s. 227, 234; Bosworth, 2005, s. 125). Bahrî Memlûkler döneminde, bir sultanın iktidarı ele geçirmesi, çok farklı yollar ile gerçekleşmiştir. Bu farklı iktidara geliş örnekleri Memlûk tarihinde, siyasi iktidar bağlamında son derece ilgi çekici konular arasında bulunmuştur (Kortantamer, 1993, s. 21). Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarında, ilk sultanların iktidara geçişinde bunu daha baskın bir şekilde görmekteyiz. Farklı iktidara geliş sebebinin nedenini sorduğumuz zaman, bunun cevabı olarak öncelikle, Memlûk Devleti'nin babadan oğula geçen hanedanlık sistemi ile bağlantısının ne olduğunun cevaplanması gerekmektedir.

Memlûk Devleti'nde sultanlar, Eyyûbi Devletinde olduğu üzere hep aynı soydan gelmemiştir. Kölelik sistemi, devletin kuruluş aşamasından yıkılışına kadar olan süre zarfında mütemadiyen devam etmiştir. Zira kölelik sistemi, devletin can damarıydı (Kortantamer, 1993, s. 20, 21). Memlûk Devleti'nde saltanatın veraset ile intikali kaidesi bir zorunluluk ve yaygın anlayış değildi. Bu sebeple hükümdarlık makamı, her hangi bir sultanın vefatından sonra, memlûk emirlerinin büyükleri arasında tartışma ve rekabet konusu olmuştur. Bir sultan öldüğü vakit, emirlerin büyükleri toplanırlar ve ölen sultanın oğlunu babasının yerine sultan olarak tayin ederlerdi. Ancak bu veraset sistemine inanıldığı için yapılmazdı (Koprman, 2005, s. 95; Levanoni, 1994, s. 377). Babasından sonra sultanlık makamına getirilen özellikle küçük yaştaki sultanların saltanatı, geçici bir ara dönem olarak görülmüştür. Bu zaman zarfında genellikle emirler arasında en kuvvetlisi ortaya çıkarak, rakiplerini bertaraf etmiş ve saltanatı ele geçirmiştir. Bahrî Memlûkler döneminde, Sultan Aybek'ten itibaren iktidar sahiplerinin ölmeden önce, babalık içgüdülerıyla oğullarını kendilerine veliaht tayin ettikleri görülmektedir. Ancak bu oğulların iktidar süreleri oldukça kısa süreli olmuştur. Onlar sultanlık makamında oturur iken, iktidarı arzulayan emirler için bu durum bir fırsat olmuştur. Zira memlûkler için iktidar sahibi olabilmenin koşulu, önceki iktidar ile aynı soya mensup olmak değildi. Güçlü, kabiliyetli, yetenekli, cesur, savaşçı vb. özelliklere sahip her emir iktidarı ele geçirebilirdi.

Memlûk emirlerinin köle asıllı olmaları sebebi ile devletin kuruluş aşamasında bir hanedan anlayışı geliştirilememiştir Memlûk Devleti'nde bu sebepten dolayı, Memlûk sultanları köklü bir aileye mensup olmadıkları için güçlerini kendilerinden almak durumunda kalmışlardır (Aktan, 1990, s. 272). Memlûklerin devletin ilk kuruluş yıllarında, saltanatı ele geçirmek için, ilk etapta kendilerini geri çektikleri görülmektedir. Muhtemelen köle asıllı oldukları için böyle davranmışlardır. Ancak 1260 yılına geldiği vakit -devlet kurulalı onuncu yılına ulaşmış oluyordu- Moğollar'a karşı elde edilen zafer neticesinde, Memlûklerin bu çekinceleri geride kalmıştır. Artık onlar da, iktidara sahip olmak için açık bir şekilde faaliyetlerde bulunmuşlardır (Özbek, 2013, s. 161). Bununla beraber onlar, kendilerinden sonra oğullarının da saltanatın başına geçmeleri için yani hanedanlık sistemi kurmak için, evlatlarını veliaht tayin etmişlerdir. Ancak Memlûk Devleti'nde hanedanlık sistemi, siyasi bir takım ortamlardan kaynaklanan istisnalar haricinde, kabul görmemiş ve uygulanamamıştır. Saltanat makamını elde etmek için güç, kabiliyet, yetenek beceri vb. özellikler kan bağından daha önem arz etmiştir. Bu özellikler sultanın iktidarı kazanmasını sağladığı gibi onun iktidarının süresini ve kalıcılığını da belirlemekteydi.

Memlûk Devleti'nde, hal edilen sultan ve sultanın evlatlarının, hal edilir edilmez katledilmeleri diye bir şey söz konusu olmazdı. Böyle bir kural, kaide yoktu. Böyle durumlarda, sabık sultanlar İskenderiye'de veya Suriye'de Kerak kalesinde hapsedilirlerdi. Bunlar içerisinde Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun gibi fırsatını bulup, ikinci ve hatta üçüncü sefer saltanat makamına geçenler dahi olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 297).

Memlûk Devletinin ilk kısmını oluşturan Bahrî Memlûkler döneminde (1250-1382), devletin saltanat yapısının şekillendiği bir dönem oluşmuştur. Bu dönemde memlûk asıllı emirler tahtı, ya gasp ederek veyahut da veraset sistemini gerekçe göstererek ele geçirmişlerdir. Bahrî Memlûkler döneminde, tahtı güç ile elde edenler, ya mevcut sultanı siyasi bir cinayet ile öldürerek ya da babasının yerine tahta geçirilmiş, devletin işleri nüfuzlu ve güçlü emirlerin kontrolünde iken yani kukla görünümündeki sultanı azlederek gerçekleştirmişlerdir (Sağlam, 2015, s. 113, 116).

Memlûk Devleti'nde yönetici kesim, Mısırlı veya Suriyeli olsun yerli halktan ve de Müslüman veyahut Hristiyan olsun, bunlardan seçilmezdi. Bunlar ancak bürokraside

görev alabilirlerdi. Memlûkler bürokraside, dini eğitim ve öğretimde hizmet vermezlerdi. Bu yüzden de devletin yönetimi hep memlûklerin elinde olagelmıştır. Yöneticiler, köle olarak Mısır'a getirilen, tıbak'ta öğrenim gören, azat edilen ve orduya giren kişilerden yani memlûklerden oluşmaktaydı (Kortantamer, 1993, s. 8; Ayalon, 1989, s. 216-218).

1.4. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE İKTİDAR ANLAYIŞI

Delhi Sultanlığı, 1206-1526 yılları arasında Hindistan'da²² Delhi merkez olarak üzere çoğunluğu Türk olan hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Delhi Sultanlığı, Memlûk sultanları (1206-1290), Halaciler (1290-1320), Tuğluklar (1320-1414) Seyyidler (1414-1451) ve son olarak Ludiler (1451-1526) hanedanlarından oluşmaktaydı (Farooqı, 1994, s. 130, 131; Kortel, 2015, s. 1, 2).

İnsanlar, toplumlar, devletler, nasıl kendilerine kalan verasetin tesiri altında olabiliyorlarsa aynı şekilde yaşadıkları coğrafyanın da tesiri altında kalmışlardır. Coğrafya, tarih üzerine iki şekilde etki etmiştir. İlk olarak iklim şeklinde bir etki söz konusudur. İkincisi ise, bir milletin, devletin sağlık ve ekonomik hayatını kapsayan her türlü meseleler üzerinde tesirinin bulunmasıdır (Runciman, 1943, s. 549).

Hindistan'ın kara sınırı; Pamir yaylasından doğuya doğru uzanan Himalaya ve batıya doğru uzanan Hindukuş dağ zincirleri ve bunların çeşitli varyasyonlarıdır. Hindistan denilince, genel olarak bu dağ zincirlerinin güneyinde kalan yerler kastedilmektedir. Hindistan halkı, iklimi soğuk ve çetin geçen yerlerin ikliminde yaşayan insanlara göre daha az vuruşkan ve savaşçıdır. Hindistan halkının savaşma gücü, iklimin sıcak ve gevşetici olması sebebiyle gelişmemiştir. Hindistan halkı geçim şartlarının bol ve uygun olmasından dolayı diğer ülkelere yönelik fetih hareketlerinde bulunmamıştır. Aksine dış ülkelerden buraya fetih hareketlerinde bulunulmuştur (Bayur, 1987, c. 1, s. 1-10).

Hindistan'a Müslümanların ilk yönelişi yedinci yüzyılda Arap yarımadasında İslam Devleti'nin ortaya çıkışıyla başlamıştı. Sekizinci yüzyıldan itibaren Selçuklular, Guzlar,

²²Hindistan, Güney Asya'da bir ülkedir. Hindistan, Uman deniziyle Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde ise Hint Okyanusuna doğru daralan bir üçgen şeklinde yer almaktadır. Hindistan uzun ve karmaşık olan siyasi tarihi boyunca, Babürlüler ve İngiliz hâkimiyeti dışında, parçalanmış bir siyasi yapıya sahiptir. Bugün bu coğrafyanın toprakları, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Myanmar ve Sri Lanka arasında paylaşılmış vaziyettedir (Erinç, 1998, s. 69, 70).

Hıtaylar, İlbari, Karluk kabileleri bu coğrafya sınırında birbirlerine rakip olarak ilerlemeye başladılar. Onuncu yüzyılda Türk askeri İndus'un ötesinde Hindistan ile temasa geçti. Gaznelilerin kurulması ile Hindistan'ın batısında Türk egemenliği kurulmaya başlamıştır (Habıbullah, 1945, s. 1-4). Onuncu yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Gazneli akınları ile Hindistan'daki İslam fetihleri yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Gazneli Mahmud bu coğrafyaya on yedi sefer düzenledi ve çok sayıda şehri ele geçirdi (Bosworth, 1998, s. 111-113). Ancak bu dönemde Lahor haricinde fethedilen hiçbir bölgede kalıcı bir yerleşim düşünülmemiştir. Yine de bu girişimler ve seferler İslamiyet'in Hindistan coğrafyasında yayılması için bir zemin teşkil etmiştir. On ikinci yüzyılın ikinci yarısında, Gurlular'ın Gazne'ye hâkim olmaları ile İslam dini daha geniş bölgelere yayılma imkânı bulmuştur. Harizmşahlar'ın baskısına maruz kalan Gurlu sultanı Gıyaseddin Muhammed b. Sam ve onun akabinde Gazne'nin idaresini verdiği kardeşi Muizzüddin Muhammed b. Sam, Hindistan'a yönelmişlerdir. Muizzüddin Muhammed, 1186 senesinde Lahor'u zapt ederek, Hindistan'da mevcut Gazneli hâkimiyetine son vermiştir. 1193 yılında ise, Racputlara karşı zafer elde edip, Aligarh ve Ecmir'e kadar olan bölgeleri kendi hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra onun adına kumandanlar fetih hareketinde bulunmuşlardır (Cöhce, 2002, s. 691-693). Kutbeddin Aybek birkaç yıl içerisinde, Kuhram, Samane, Bedaun, Kannevc, Gevaliyar ve Kalincar'ı, İhtiyarüddin Muhammed Bahtiyar Halaci ise, Bihar ve Bengal'deki bazı bölgeleri Muizzüddin Muhammed adına fethetmişlerdir (Jackson, 1999, s. 17; Lapidus, 2002, c. 1, s. 590, 591).

Onuncu yüzyıldan itibaren Hindistan'a Orta Asya'dan Türkler ve Afganlar'ın akın etmeye başlamasıyla ülkede var olan bölünmüşlük ve krallıklar arasındaki kavgalar sebebi ile de bu iki unsur kolay bir şekilde bu coğrafyada tutunabilmişlerdir (Özcan, 1998, s. 76). Türklerin yükselişi ise, Gazneli Mahmud'un yükselişine paralel olarak gelişmiştir. Bu zamanda Türk köle bürokrasisi ile askeri kumandanlar yükselişe geçmiştir. İlbari Türkleri ve Guz Türkmenleri'nin katkıları ile Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı kurulmuştur (Day, 1965, s. 2, 3).

1206 yılında Muizzüddin'in vefatından sonra, Türklerin yönetimindeki Hindistan'da kökten bir değişiklik görüldü (Jackson, 1999, s. 27). Hindistan, daha öncesinde kendi halklarından olan yöneticiler tarafından, onların koyduğu şartlar çerçevesinde yönetilirdi. Müslüman Türkler, Hindistan ikliminin zorlayıcı ve güçsüzleştirici şartlarına rağmen,

Hindistan'ın büyük bir kısmını yedi yüz yıl kadar yönetmişlerdir. Bunun en önemli sebebi, Türk çokluğunu sağlayacak ölçüde göçmen kitesinin buraya akın etmesi ve burada çok sayıda Türk oymağının yaşamasıdır. Hindistan'a göç eden kitlelerin çok olmasını sağlayan etken, Türkistan'ın Cengiz zamanında Moğol ve Müslüman olmayan Türklerin hâkimiyetine geçmesi olmuştur (Bayur, 1987, s. 336). On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Timur, Türkistan'daki Moğol egemenliğine son verdiği vakit, Hindistan'a göç eden Türk gücünün azaldığı bilinmektedir. On beşinci yüzyılda, Hindistan'da egemenliğin Afganların eline geçmesi bu bilgiyi destekler mahiyettedir (Kansoy, 2018, s. 1500-1501; Bayur, 1987, s. 300).

Hindistan'da Türkler, Delhi Sultanlığı'nın varlığı ve devamı için önemli bir yere sahip idiler. Yerli halkın hemen hemen bir güç ve destek sağlayamadığı bir devlette kuzeyden gelen Türkler kıymet arz etmekteydi. Bununla beraber onlar ister kul olarak, ister kendi iradeleriyle, ister birinin hâkimiyetinde gelsinler, çoğalıp, sayıları artınca, tabii olarak mevcut sultanda kuşku uyandırıp, onu huzursuz edebilirlerdi. Çünkü gelen bu Türkler emir, melik veya bey olsunlar ileride kabiliyetleri ve yetenekleri doğrultusunda iktidar için kendilerinde hak talep etmeye kalkışabiliyorlardı (Lapidus, 2002, c. 1, s. 589-591; Bayur, 1987, s. 334). Delhi emirleri, satın alınmış kullardan veya mahareti, kabiliyeti doğrultusunda yükselmiş bir şekilde orduya girmiş olan kişiler tarafından oluşmaktaydı (Bayur, 1987, s. 338).

Sultan Şihabeddin'in hâkimiyetinin son zamanlarında ona yakın emirlerden birisi, onun erkek çocuğunun olmamasından dolayı üzüntü duyduğunu belirtince, Şihabeddin cevap olarak, diğer kralların ardında birkaç oğul bıraktığını söyleyip onun ise ölümünün ardından onun yerine iktidara geçecek sayısı birkaç bine ulaşan oğulları olduğunu belirtmiştir (Ahmet, 1975, s. 24-121; Jackson, 1999, s. 29). Sultanın sözünü ettiği bu oğullar, Hindistan'da Türk hâkimiyetini sağlayacak olan Türk memlûkler idi (Cöhce, 2002, s. 696, 697). Şihabeddin'in vefatından sonra geride evlatlarının olmaması, kölelerinin, komutanlarının başsız kalması ile babadan oğula geçen, aynı soydan gelme ile kurulan hanedanlık şeklindeki iktidar biçimi de devlet içerisinde ilk etapta uygulama alanı bulamamıştır (Ahmet, 1975, s. 26).

İktidara geçişte soy esasına dayanmayan bu yönetimde, Delhi'de Kutbeddin Aybek, Sind'de Nasıreddin Kabaca, Gaznin'de Tacettin Yıldız birbirleriyle mücadeleye

başladılar. Bu Türk köleler birbirleri ile rekabet halinde idiler. Ancak ortak hedefleri, halkın güçlenmesini engellemek ve devlet idaresinin kendi tekellerinde bulunmasını sağlamaktı. Bununla beraber halkın İslam dinini kabul etmesi yönünde çalışmalarda bulunmuşlardır (Cöhce, 2002, s. 705, 706).

İktidarı ele geçirdikleri ilk zamanlarda Türk komutanlar, hem kendi aralarında taht için hem de yerli halka karşı mücadele etmekteydi. Türk komutanları içlerinde birçok gruba ayrılmıştı. Birbirlerine karşı “Sen kimsin? ve sen benim olamayacağım ne olabilirsin ki? sorularını birbirlerine sık bir şekilde yöneltip, birbirlerine güç geçirmeye çalışıyorlardı. Delhi Türk Sultanlığı’nın ilk sultanları olan köle asıllı Türkler, devletin kuruluş yıllarında kendilerinden farklı bir milletin yöneticileri olmaları hasebiyle tabii olarak bir takım güçlükler yaşadılar. Delhi Sultanlığının idari ve siyasi yapısı, kurulduğu ilk yıllarda sağlam bir yapı teşkil etmiyordu. Sağlam olmayan bu yapı halk tarafından da sevilmezdi. Bu yapının istikrarlı bir idare kurabilmesi için gerekli olan ne maddi ne de manevi bir gücü vardı. Ordu, Türk ve Moğol geleneklerine göre kurulmuştu. Merkezi devletin altındaki bölgesel idareler ise, eski Hindu sistemine bağlıydılar. Ortaçağda Hindistan’da kurulan devletlerde, çeşitli devletlere, kültürlere dair izler bulmak mümkündür. Bu devletler için tam anlamı ile ne İslami ne de Hindu bir karakter özelliklerini taşıy diyebiliriz (Ahmet, 1975, s. 24, 25).

1206-1290 yılları arasında Müslümanların Hindistan’a daimi olarak yerleşmesiyle monarşi güçlenmiş sivil ve adli yönetim gelişmiştir (Husain, 1934, s. 19). Delhi Sultanlığı’nda sultan, devletin idari işlerinin başı olup, askeri, hukuki ve sivil alanlarda geniş yetkilere sahip ve mutlakti. Çoğu zaman emirler tarafından seçilmekteydi. Sultana idari işlerde, başlarında vezirin de bulunduğu bir meclis yardım ederdi. Delhi Sultanlığı’nda merkezi idare, İran modeli üzerine tesis edilmiştir. İslamiyet’in de tesiriyle eski Hint ve Moğol gelenekleri de bu modele eklenmiştir (Farooqı, 1994, s. 131). Brahman düşünceleri ve Racput politikalarına aşına olan halk, yeni bir etki hissetmiştir (Day, 1965, s. 1).

Delhi Sultanlığı’nda iktidarın, mevcut hükümdarın soyundan gelmesi esas şart kabul edilmemiştir. Güçlü, kabiliyetli, yetenekli, hırslı ve kendisini iktidara layık gören her emir için saltanat yolu açık olmuştur. Soy esasına dayanarak saltanat makamına geçmek kalıcı bir sultanlık olarak kabul edilmemekteydi. Zira daha güçlü emirler, valiler olduğu sürece

hiç kimse ve hiç bir şey saltanatının kalıcılığını garanti edemezdi. İktidarın güçlü ve yetenekli olanlar tarafından elde edildiğinin en büyük göstergelerinden birisi, on beşinci yüzyılın başına kadar hanedan kurucu sultanların Hindistan dışında doğmuş olmalarıdır. Aybek, İltutmuş, Balaban, Celaleddin Firuz Halaç, Gıyasüddin Tuğluk Hindistan'ın dışında dünyaya gelmişlerdir. Alaeddin Halaç ve Muhammed Tuğluk gibi güçlü Delhi sultanları da büyük ihtimalle Hindistan dışında doğmuşlardır veya babaları ile beraber Hindistan'a gelmişler veyahut da Hindistan'a yeni gelmiş Türk anne babaların evlatları idiler (Bayur, 1987, s. 337). Türk ümerasası Hindistan'a geldikleri vakit bölgenin yabancıları oldukları için prestije sahip olmasalar da liderliklerini başarıları ile kanıtladılar. Çünkü iktidarlarının kabul görmesi buna bağlıydı. Onlar, Asya'nın önemli ailelerinden gelmedikleri için prestij sahibi ailelerden hoşlanmazlardı. Bu yüzden ilk hanedanlıkları köleler oluşturmuştur. Şihabeddin, Hindistan'ı köle bürokrasisi adına fethetti. Daha sonra İltutmuş, yetenekleri sayesinde sultanlığı yükseltip, kendisine bağlı köleler topluluğu meydana getirdi. Bu köleler, Balaban'ın onların gücünü kırmaya başlamasına kadar bu gücün arkasına dayandılar. Kendi hanedanlığını kurmak için Balaban gibi Celaleddin Halaci de aynı taktiği denemiştir (Day, 1965, s. 38-40).

Delhi Türk Sultanlığı'nda da köleler Mısır'dakiler gibi, köleliklerinden gurur duyuyorlardı. Kölelerin terfi için birbirleri ile rekabet halinde olmalarından dolayı bunlar paha biçilemez tecrübe sahibi oluyorlardı. Delhi Türk Sultanlığı'nda veraset sisteminin olmaması, tahtın intikali meselesinde bir takım çekinceler barındırmaktaydı. Bunun yanı sıra güçlü ve kabiliyetli emirlerin Delhi sultanı olmasına da katkı sağlamıştır. İktidar kolay bir şekilde ele geçirilmiyordu ve ele geçirilen iktidar kolaylıkla elde tutulmuyordu. Zorlukları atlatamayanlar iktidarı elde edememekte, zevk düşkünleri ise uzun süre tahtta kalamamaktaydılar. Haksızlık veya sultanın yetersiz görüldüğü vakitlerde de sultan hal edilmiştir. Sultanlık çok çalışmayı, dikkatli ve uyanık olmayı gerekli kılıyordu (Qurieshi, 1958, s. 54-67).

Delhi sultanları yönettikleri insanlara, diğer Türk-Müslüman hükümdarlar gibi bağlı değillerdi. Özellikle de birkaç bin Türk asker ve beyleri ile birkaç milyon yerli ve yerlileşmiş olan Müslümanları kendilerine dayanak gördükleri zaman, yani ordunun memnuniyetini, rızasını sağladıklarında, diğer insanlar yani yerli halkın rızası Türk yöneticiler tarafından, diğerleri kadar önem arz etmeyebilirdi. Delhi sultanları kendilerinin, yönettikleri insanlardan farklı, ayrıcalıklı, üstün, ulaşılmaz vb. olduklarını

göstermek için gösterişe önem vermişlerdir. Yani gösterişi, görünmek istedikleri imaj için bilhassa kullanmışlardır. Nitekim Sultan Balaban, debdebeye diğer sultanlardan daha çok önem verip, bunu uygulamıştır. Onun amacı, halkı ile arasına sınırlar koymak, kendisini çok güçlü göstermek ve böylelikle de kimsenin onunla muhalefet etmemesini sağlamaktır (Bayur, 1987, s. 337, 338).

Kaynaklarda Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarının, “Allah’ın yeryüzündeki vekili (na’ib-i İzed, niyabet-i Hudavendi), Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (saye-i Yezdan, saye-i rahmet-i Yezdani)” şeklinde nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Genel İslami anlayışa göre Delhi sultanları görevinin önemini ve üstlenmiş olduğu sorumluluğun büyüklüğünü ve ciddiyetini her zaman hatırında tutup, bunun için Allah’a şükür eden kimse olmalı idi. Zira mazlumlar, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olması sebebi ile ona sığınmaktaydılar. Delhi sultanı üstlendiği görevleri ve sorumlulukları yerine getirir iken hareketlerinde yalnızca vekili olduğu Allah’a karşı sorumlu idi (Kortel, 2006, s. 18, 19).

Delhi Türk Sultanlığı’nın hâkimiyet anlayışında tıpkı eski Türk hükümdarlık anlayışında olduğu gibi, hükümdarın yetkileri sınırlıdır. Sonuçta o, doğaüstü bir varlık değildi. Hükümdarlık yetkisi Tanrı tarafından bahşedilmişti. Eski Hint hâkimiyet anlayışındaki “hükümdarın insan şeklindeki bir Tanrı olduğu” gibi bir anlayış söz konusu olmamıştır. Nitekim Türklerde hükümdar, Tanrı kabul edilmezdi (Kortel, 2006, s. 20; Kafesoğlu, 1998, s. 238-244).

1.5. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ VE İKTİDAR ANLAYIŞI

Türkiye Selçuklu Devleti için Anadolu Selçuklu Devleti ifadesi de kullanılmaktadır. 1075-1308 yılları arasında hüküm süren bu devlet kaynaklarda, Selacık-ı Rum (Selcukıyan-ı Rum) adı ile geçmektedir (Sümer, 2009, s. 380).

Türkiye Selçuklu Devleti kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarıyla aynı soydan geldiği ve onlardan ayrıldığı için Büyük Selçukluların devamı olarak sayılmıştır. Selçuklular, Türkistan’da doğan Türk devlet geleneğine, Horasan, İran ve Ortadoğu tecrübelerini de katıp zenginleştirerek, oluşan bu geleneği hâkim oldukları topraklara ve Anadolu’ya taşımışlardır. Bu aşamada onlar bir yandan eski Türk-İslam devletlerinden miras aldıkları gelenekleri ve müesseseleri yeni hüküm

sürdükleri coğrafyalara hâkim kılmaya çalışmışlardır. Bir yandan da karşı karşıya kaldıkları yeni durumlara hızlı bir şekilde uyum sağlamışlardır (Göksu, 2017, s. 9).

Eski Türk devlet geleneği ve egemenlik anlayışına göre; devlet ve toplum hanedanın ortak malı kabul edilmekteydi. Bu anlayışa göre hanedan üyelerinin her biri tahta geçme hakkına sahipti. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de bu anlayış devam etmiştir (Keskin, 2002, s. 916). Tüm şehzadelerin başa geçme şansı olduğundan özellikle devletin son döneminde bu durum siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. İktidar için devlet adamlarının da bu duruma taraf olmasıyla, aynı anda devletin başında iki veya üç sultanın olduğu dönemler de görülmüştür.

Selçuklu devlet geleneğinde, hükümdarlık hanedanın ortak malıdır. Sultan devletin tek temsilcisi olup, yetkisini doğrudan Tanrı'dan almaktaydı. Ancak o, sorumsuz ve kutsal sayılmazdı. Selçuklu sultanı mutlak hâkim olmayıp, hâkimiyetini törelere, yasalara ve dini kurallara göre kurar ve üst düzey emirler ve ordu komutanları ile görüşüp kararlar alırdı. Selçuklularda, hanedan üyeleri kendi içlerinde savaşarak, savaşın galibi olarak iktidarı elde etmişlerdir. Bunun sebebi veraset sisteminde belli bir usulün olmaması ve hanedan üyesi herkesin eşit haklara sahip olmasıydı. Çoğunlukla tahta hükümdarın büyük oğlu geçebilmiştir (Turan, 2002, s. 213).

Selçuklu hükümdarları vefat etmeden evvel veliaht tayin ederler ve devlet erkânından seçtikleri bu veliahtlar için söz alırlardı. Ancak hükümdar vefat ettiği zaman, hanedanın diğer erkekleri bu söze ve karara razı olmazlar ve kanlı mücadeleler meydana gelirdi. Ortaçağ Türk-İslam Devletleri'nde iktidarı ele geçirip, tahta oturacak hükümdar muhakkak, bağlı bulunduğu hilafet merkezinden –Abbasi veya Fatimi halifeliği- iktidarını meşru kılan bir menşur almak durumunda idi (Özbek, 2013, s. 160). Nitekim Selçuklu hükümdarları tahta geçtikleri vakit, hediyeler ve elçiler göndererek hâkimiyetlerinin tasdikini isterlerdi. Halife de menşur, hil'at, asa, çetr, âlem, sarık vb. hediyeler göndererek hükümdarlığı onaylardı (Turan, 2002, s. 213-214).

Selçuklu Devleti, Türk-İslam menşenin devamı olan unsur ve müesseselerin birleşiminden oluşmuş bir devlettir. Bu devlet de eski Türk feodal bünyesine sahipti Göktürkler ve Karahanlılar'da görüldüğü üzere. Devlet hanedan üyelerinin ortak malı kabul ediliyordu. Türkmen beylerine feodal hiyerarşiye göre, bazı idari, askeri ve siyasi haklar tanınıyordu. Devleti, hanedan üyelerinin ortak malı kabul eden Türk siyasi

anlayışını yıkmak, saltanat usulünü değiştirmek mümkün değildi. Bu sebeple sultanlar, taht kavgası sebebiyle yaşamlarını yitirebilmekte ve devletin dağılmasına yol açmaktaydılar. Sultanlar her ne kadar hayatta iken, veliaht tayin etseler dahi, taht mücadeleleri yaşanmaya devam ediyordu. Sultanın iradesi hukuki bir mesnet kabul edilmeyebiliyordu (Turan, 2008, s. 305, 306).

Devletin kurucu sultanı Süleyman Şah'ın ölümünden sonra oğullarının esaret altında olmasından dolayı taht boş kalınca devletin idaresini önce Ebu'l Kasım ve kardeşi Ebu'l Gazi elinde bulundurmuş olsa dahi Süleyman Şah'tan sonra devletin başına nihayetinde oğlu Kılıç Arslan geçmiş devlet onun soyundan devam etmiştir. Devletin son dönemlerinde Saadeddin Köpek gibi devlet adamları sultan olmayı arzu etse de devlet geleneği buna izin vermemiştir. Klasik Türk devlet geleneğinde Türk devletlerinin tek bir hanedandan oluştuğu ve yönetici aile ortadan kalktığında devletin yıkıldığı veya başka bir isim aldığı görülür. Türkiye Selçuklu Devleti de bu geleneğin temsilcisi olan tek bir hanedan tarafından yönetilmiş bir siyasi yapıdır.

1.6. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ'NDE MEMLÛK/GULAM SİSTEMİ

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin en önemli askeri ve idari teşkilatlarından birine adını veren memlûk veya gulam kelimesi, “ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk; hizmetçi, köle” anlamlarını ifade etmektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda abd, rakîk, mevlâ, vasîf, hâdim, uşak, vuşâk veya kul tabirleriyle de gulam kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ Türk-İslâm tarihine damgasını vuran bu kelimenin ıstılahî anlamı ise bundan çok daha geniş ve karmaşık bir sisteme işaret etmektedir (Koprman, 1987, s. 443; Göksu, 2017, s. 13).

Bu anlamı ile gulam sistemini, esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma olarak tarif etmek mümkündür (Göksu, 2017, s. 13).

Gulamların yani kölelerin askeri hizmetlerde kullanılması, kölelik sisteminin var oluşundan itibaren çeşitli toplumlarda ve coğrafyalarda sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Gulam sisteminin uygulanması, Bizans ve Sasanî devletleri ile diğer batılı ve doğulu

devletlerde olduğu gibi kölelerin orduda kullanılması veya köle askerler şeklinden farklıdır (Merçil, 1996, s. 181, 182; Göksu, 2007, s. 66).

Gulam sisteminde köleler, iyi birer asker ve yönetici olabilmeleri için sıkı bir eğitime tabi tutulurlardı. Bu eğitim ile beraber liyakat ve kabiliyetleri doğrultusunda daimi maaşlı olarak çeşitli devlet hizmetlerinde görev alırlardı. Bu durumda bu gulamlar sıradan kölelerden farklı bir pozisyona sahip olmaktaydılar. Öyle ki bu gulamlardan emirlik rütbesine kadar yükselenler azad edilip hür bırakılabilirlerdi. Bu açıdan onların diğer sıradan köleler ile aralarındaki fark net bir şekilde görülmektedir (Göksu, 2017, s. 15; Özdemir, 2005, s. 211-230; Turan, 1988, s. 183, 184).

Gulamı kölelik, gulam sistemini ise kölelik sistemi olarak değerlendirmek, bu sistemin tarihi anlamını kavramamız açısından büyük bir engel teşkil edecektir. Gulam ve köle kelimeleri birbirlerine yakın gözükse de uygulama sahası bakımından bir yakınlıktan söz edilemez. Zira ev, temizlik işleri, üretim faaliyetleri ve buna benzer çeşitli alanlarda hizmet veren köleler ile küçük yaşlardan itibaren belli bir sistemde eğitime tabi tutulan sonra bu eğitim neticesinde başta ordu olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde yer alan, liyakat ve sadakatleri doğrultusunda yüksek makamlara ulaşan gulamlar arasında ekonomik, toplumsal yaşam standartları ve hukuki statü bakımından belirgin bir farklılık söz konusudur (Terzi, 1996, s. 178; Göksu, 2017, s. 15).

Gulamlardan özellikle emir sınıfına girebilenler, statü ve ekonomik bakımdan toplumun en üst sınıfında yer almakla birlikte devlet hazinesinden yüksek maaş alıp, hür bireyler gibi istedikleri kadın ile evlenebilme, çocuk sahibi olabilme, mal mülk elde edebilme, mahkemelerde şahitlik yapabilme vb. haklara sahip idiler. Sıradan köleler ise bütün bunlara sahip olamayıp, hor ve hakir görülen, en alt tabaka sayılıp, ancak efendilerinin onlara biçtiği şekilde yaşam sürebilen adeta bir ticaret metaı gibi sürekli alınıp satılan kişilerdi (Gökhan, 2014, s. 144, 145; Kızıltoprak, 2002, s. 610, 611). Öyle ki en düşük seviyede olan bir gulam, o dönemin şartları ile düşünüldüğünde, toplumun geneli ile kıyaslandığında, çok az kişide bulunan devletin memuru olma vasfını taşımakta idi. Bu durumda olan gulamlar, sahip oldukları mevki ve unvanlar ile devleti temsil etmişlerdir. Onlar, devletin ve sultanın sadık birer hizmetkârları olmakla beraber aslında devletin askeri ve idari işlerini yöneten birer efendiden farkları yoktu (Göksu, 2017, s. 17).

Ortaçağda köle bir anne babadan doğan evlat, köle kabul edilirdi. Bunlar ancak efendilerinin rızası ile kendi bedellerini ödemek için birikim yapabilirlerdi. Ancak kölelerin özgürlüklerini elde etmeleri kolay ve sık bir şekilde cereyan eden olaylar arasında değildi (Gökhan, 2014, s. 144, 145; Göksu, 2017, s. 16, 17; Kızıltoprak, 2002, s. 610, 611).

1.6.1. Memlûk/Gulam Sisteminin Ortaya Çıkış Sebepleri

Mutlak bir iktidara sahip olmak ve hâkimiyet kurabilmek için kurulan idare şeklinin varlığını koruyabilmesi adına devletin idari işlerini yürütecek bürokratik bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu sistemin işleyişi için, Türkistan ve Maverâünnehir’den getirilen genç kölelerin bu iş için uygun birer eleman oldukları fark edildi. Böylelikle köle ticareti²³ zamanın en kârlı işleri arasına girmiştir. Köle tüccarları, karşılığını gani gani aldıkları bu işte, Türk kölelerin seçimi ve yetiştirilmeleri konusunda çeşitli yollara başvurmuşlardır. Köle tüccarlarının ellerindeki en iyi köleler, yöneticiler tarafından satın alınırdı. Bunlar köle olmayan halkın hiçbir zaman sahip olamayacağı bir geleceğe sahip olabilmekteydiler. Türk köleler, yaptıkları işlerde gösterdikleri yetenekleri ve kabiliyetleri ile değerlerini göstermekte, belirlemekte ve bu değerler ölçüsünde de bürokrasi basamaklarını çıkmaktaydılar. Karışıklıkların olduğu zamanlarda, devletlerin uzun süren hükümetleri bulunmuyordu. Sürekli bir şekilde istikrarsız siyasi ortam mevcuttu. Bölgesel idareler, fırsatını buldukları her an bağımsızlıklarını ilan edebilmek için isyan girişimlerine kalkışıyorlardı. İsyân girişimleri birbiri ardına birbirlerini örnek alarak devam ediyordu. Ortaçağda kurulan Türk-İslam devletleri içerisinde Memlûk Devleti’nde ve Delhi Türk Sultanlığı’nda bu şartlar altında tek çözüm olarak Türk köleler kabul görmüştür. Bu Türk köleler eğitimleri süresince, sadakat ve bağlılık konularında telkin edilirdi. Bir kölenin istikbali efendisine göstereceği sadakat derecesine bağlı idi. Bununla beraber, ortaçağda “bugünün kölesi, yarının sultanı” sözü çok sık tekrarlanırdı. Köle, ne kadar becerikli, kabiliyetli, hünerli ve zeki ise liyakati oranında mertebesi de yüksek olur ve sultanlığa yaklaşırdı (Ahmet, 1975, s. 22, 23; Ayalon, 1989, s. 213-218).

²³14. yüzyılda Mısır’da kölelerin ticareti ile ilgili bkz. BARKER, H. (2016). Purchasing A Slave In Fourteenth-Century Cairo. *MEDOC, The University of Chicago*, V. XIX, 1-23.

Gulam sisteminin ortaya çıkışı hakkındaki bilgilere, İbn Haldun'un meşhur devlet nazariyesinde de ulaşılmaktadır. Buna göre, idare edenler “zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları kovma, devlet ve tahta sahip olma ve önce hükümet sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma” olarak adlandırılan devletin ilk kuruluş devresinde, asabiyyet duygusunu ön planda tutar (*Mukaddime I* 1996, s. 445) İktidarı elinde tutanlar devletin ikinci devresinde ise, asabiyyeti devam ettirmekle beraber, kendi kavminden olanları devlet idaresinden uzaklaştırmaya başlarlar. Böylelikle devleti idare etme ve yönetmede tek başına hareket etmeye başlarlar. İktidar sahibi, mutlak hâkimiyeti için, kölelere sahip olmaya, ihsanı ile kendisine adamlar yetiştirmeye, beslemeye ve onları kendisine yardımcı yapmaya başlar. Hükümdarın bunları yapmadaki maksadı, devlette kendi hissesi oranında payları bulunan soydaşlarını dışlamak ve uzaklaştırmaktır. Hükümdar, iktidarına rakip olabilecek bu tehdit unsurlarını uzaklaştırmaya çalışırken, ona yardım edeceklerin sayısı az ve onlar da yabancı olurlardı (*Mukaddime I*, 1996, c. I, s. 445, 460, 461; Göksu, 2017, s. 25, 26).

Devletin askeri ve idari bünyesinde hizmet etmeye başlayan gulamlar, hayatları boyunca sultana bağlılıklarını sürdürürlerdi. Çünkü kendi istikballeri de bu sistem içerisinde kendilerine fırsat tanıyan sultanlara bağlıydı (*Nasihatu'l-Mulûk*, 1988, s. 36-44; *Siyasetname*, 2016, s. 151, 152). Bu durumu “İtaatkâr bir köle (bende) 300 evlattan iyidir. Zira çocuklar babanın ölmesini, köle ise uzun yaşamasını ister” sözü çok iyi bir şekilde izah etmektedir (Göksu, 2017, s. 26, 27).

Gulam sisteminin özünde iktidar sahibi olan hükümdarın konumunu kuvvetlendirmek ve otoritesini tek elde toplamak düşüncesi mevcut olmakla beraber askeri sebeplerden ötürü de bu sisteme ihtiyaç duyulmuştur (Merçil, 1996, s. 182; Göksu, 2017, s. 27).

Gulam sistemini günümüzün devlet ve siyaset anlayışı çerçevesinde değerlendirmememiz gerekir. Hükümdarın devletin siyasi, idari ve askeri kadrolarına yerleştirdiği bu farklı etnik kökenlerden teşekkül eden gulamları yetiştirmesi ve yerleştirmesi o zamanın şartları gereği makul ve işlevsel bir uygulama olarak kabul edilmekteydi (Göksu, 2017, s. 29).

Gulam sisteminin tam anlamı ile uygulanmış olması için öncelikli olarak bu sistemi uygulayacak devletin, yerleşik bir devlet düzeni ve iktisadi gücünün olması gerekirdi. Daha sonra devletin bu gulam kökenli askerlere ve devlet adamlarına maaş verebilecek düzeyde güçlü bir maliyeye sahip olması lazımdı (Göksu, 2017, s. 38).

Ortaçağda Türk-İslam devletleri içerisinde gulam sistemi, en iyi şekilde Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı tarafından uygulanmıştır. Bu iki devletin en üst kademelerinde yer alan askeri idarecileri ile ordusu, köle ve azad edilmiş kişilerden oluşmaktaydı (Merçil, 1996, s. 180, 181; Gökhan, 2014, s. 145).

1.6.2. İslam Devletleri İçerisinde Memlûkler/ Gulâmlar

İslam tarihinde, kendi nüfuzlarını kuvvetlendirmek için ilk defa memlûk kullananlar Abbasi halifeleriydi. Abbasi Devleti'nin kurulmasında, İranlı unsur önemli bir rol oynamıştı. Abbasi halifeleri, giderek artan bu İran nüfuzu karşısında onlara karşı bir denge kurmak ihtiyacı duymuşlardır. Bunun için özellikle el-Me'mun (813-833) zamanından itibaren, İslam devleti sınırları dışarısında kalan Türkleri getirterek, onlardan askeri birlikler oluşturmaya başlamışlardır. Bu Türk birliklerine itina göstermişlerdir. Onların sayısı böylelikle kısa zamanda otuz bine ulaşmıştı. el-Mu'tasım (833-842) Samarra şehrini bu Türk birlikleri için kurup, onlara geniş iktalar tahsis etmiştir. O, bu Türklerin Arap ve Acem kızları ile evlenip karışarak bozulmamaları için onlara bilhassa Türk kızları getirtmiştir. Bu kızlara maaş dahi bağlanmıştır (Zeydan, 1995, c. 1, s. 141, 142; Terzi, 1996, s. 178-180; Koprıman, 1988, s. 18).

Abbasiler, bu Türk memlûkler sayesinde, dış tehlikelere karşı başarılı bir şekilde karşı koydular. Ancak Abbasilerin devamlı surette memlûk satın almaları ve onların vali olarak buldukları yerlerde bağımsız olma arzuları ve İslam devletinin her yerinde yayılmış olmaları Abbasi Devleti'nin aleyhine bir gelişme oldu. Bu memlûkler yeni vatan edindikleri toprakların üzerinde nüfuzlarını artırıp, idareyi ellerine almaya başladılar (Koprıman, 1988, s.18, 19; Terzi, 1996, s. 178, 179).

Abbasi halifesi el-Me'mun'un bir Türk memlûğü olan Tolunoğlu Ahmed 868 yılında, kendisinin yanında olan Türk memlûklerinin de yardımı ile Mısır'da ilk Müslüman Türk devletini kurmuştur (Özkuyumcu, 2012, s. 233; Koprıman, 1988, s. 19). Tolunoğulları devletinin yıkılmasından sonra Abbasi Devleti hizmetinde bulunan bir diğer Türk memlûğünün oğlu, İhşîd Muhammed b. Toğaç, kendi Türk memlûklerine dayanarak Mısır'daki ikinci İslam-Türk Devleti'ni 935 yılında kurmuştur (Ağırakça, 2000, s. 551-553; Koprıman, 1988, s. 20).

İhşîdiler devletinin siyasi varlığına son verip, Mısır'ı 969 yılında ele geçiren Fatimî Devleti de memlûk sistemini uygulamak durumunda kalmıştır. Fatimî Devleti, dini temellere dayandığı için başta Sünniler olmak üzere kendilerine rakip olanlara karşı bu Türk memlûkleri ile mücadele etmişlerdir. Zorla kabul ettirmeye çalıştıkları Şiîliğe karşı görünürde itaat eden Mısır halkının üzerinde hâkimiyetlerini oluşturmak ve nüfuzlarını kurup, koruyabilmek ve kuvvetlendirmek için Fatimîlerin askeri bakımdan güçlü olmaları gerekmektedir. Bunun için Halife el-Mustansır zamanında (1036-1094) sadece Türklerden oluşan yeni bir memlûk sınıfı oluşturuldu. Onun son zamanlarında bu Türk memlûkleri Mısır'da hâkimiyeti tamamı ile kendi ellerine geçirmişlerdi. Fatimî ordusunun diğer bir kısmını teşkil eden Berberî ve Zencîlere karşı giriştikleri mücadeleler esnasında Türk memlûkler, Fatimî devletinin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Eyyûbîler, Fatimî Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade ederek, bu devlete son vermişlerdir. Onlar Mısır'ı rahat bir şekilde ele geçirip, Oğuz-Türkmenlere dayanarak feodal bir idare sistemi kurmuşlardır (Çelik, 2002, s. 382; Koprıman, 1988, s. 20, 21).

Selahaddin Eyyûbî (1169-1193), Fatimî ordusunda bulunan Ermenilerin ve Zencilerin yerine Türkleri yerleştirmiştir. Selahaddin'in 1193 yılında vefatından sonra memlûklerin sayı bakımından arttığı görülmüştür. Bunun nedeni ise başta Mısır olmak üzere Dımaşk, Haleb, Hama, Hıms, Baalbek, Kerak ve diğer yerler Eyyûbî ailesinden gelen emirlerin hâkimiyeti altında önemli beylik merkezleri haline dönüşmüşlerdi. Bunların birbirleri arasındaki rekabetin yanı sıra bu bölgelerde daha öncesinde hüküm süren aileler arasında savaşlar ortaya çıkmıştır. İşte bu karışık ve zor durumlarda, her emir kendisine ait bölgeyi korumak ve elde tutmak için yeni askeri birlikler oluşturmak zorunda kaldı. Böylelikle on ikinci yüzyılın sonu ve on üçüncü yüzyılın ilk yarısında, Yakın Doğu'da yer alan çeşitli İslam devletlerinde memlûklerin önemi, sayısı ve nüfuzu artış gösterdi. Kısa bir süre zarfında memlûkler buldukları bölgelerin siyasi ve askeri olaylarında yegâne söz sahibi olan bir grup halini aldılar (Tekindağ, 1976, s. 867; Koprıman, 1988, s. 21, 22).

1.6.3. Memlûk Devleti'nde Gulamlar

Memlûkler, küçük yaşlarda ülkelerinden çeşitli sebepler ile getirtilip, dili, dini, kültürü kendilerine yabancı olan topraklarda yetenekleri, liyakatleri, disiplin, savaşçılık, cesaret gibi kabiliyetleri doğrultusunda devletin hâkim unsuru haline gelebiliyorlardı. Hatta

onlardan sultan dahi olanlar çıkabiliyordu. Mısır ve Suriye’de kurulan bu devlet, bu yüzden Kölemen devleti olarak da isimlendirilmiştir. Ancak Memlûk kaynakları, bu devleti genellikle “ed-Devletü’t-Türkiyye” yani Türk devleti olarak belirtmiştir (Özbek, 2013, s. 156). Memlûk Devletini oluşturan memlûkler, çeşitli milletlerden seçkin olanlarının oluşturduğu askerlerdi. On üçüncü ve on dördüncü yüzyılda onlardan çoğu Altınorda Hanlığı idaresindeki Kıpçak Türklerinden, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda ise Çerkeslerden oluşmaktaydı. Memlûkler kendilerini Türk olarak tanımlıyor, tanıtıyor ve Türk dilini kullanıyorlardı. Yerli halkın dilini küçümseyip, onlardan Türkçe konuşarak ayrışıyorlardı (Poliak, 1977, s. 1).

Memlûklerden bir grup oluşturmak için birtakım kriterler mevcuttu. Bunların başında memlûklerin, İslam kurallarına uygun kölelik statüsünde olması geliyordu. Memlûkler beyaz ırktan olmalıydılar. Farklı ten renginde olanlar memlûk sistemi içerisine hadımlık (hadımağalığı) yolu ile dâhil olmuştur. Bu hadımları, memlûk olarak değerlendirmemek gerekir. Onları, memlûklerin hizmetinde bulunan yan unsur olarak ele almak daha doğru olacaktır (Kızıltoprak, 2002, s. 610; Ayalon, 1989, s.235).

Mısır ve Suriye şehirlerine tacirler tarafından getirilen genç erkek kölelerin bir kısmı sultan tarafından satın alınırdı. Memlûğü ilk satan tacir, onu ailesinden uzak diyardaki bir köle pazarından veyahut onu esir alan kişiden satın alırdı. Böylelikle memlûğü ilk satın alan tacir ile memlûk arasında bir bağ oluşurdu (Gökhan, 2014, s.145; Ayalon, 1989, s. 213, 214).

Bir memlûğün askeri ocağa alınması için, onun Müslüman olmaması gerekirdi. Müslümanlığı kabul etmemiş Kıpçak Türklerinden ve İslamiyet’in yaygın olmadığı Kafkasya bölgesinden getirilen kölelerden memlûk seçilirdi. Bunların yanı sıra Rum (Anadolu kökenli), Moğol, Rus, Gürcü vb. olanlardan da memlûk seçilirdi. Memlûk Devletinde sultanlık makamına çıkan memlûkler, çoğunlukla Mısır’a getirilip, sultan tarafından satın alınarak askeri ocakta yetişenler içerisinden seçilmiştir (Gökhan, 2014, s.146; Ayalon, 1989, s. 235-238).

Memlûk Devleti sultanı, satın alacağı kölelerin ücretlerini Beytü’l-mal’dan karşılardı. Satın alınıp, askeri ocaklara getirilen bu memlûklerin, bilhassa Bahrî Memlûkler zamanında yaşları 10 ila 14 arasında olurdu (Gökhan, 2014, s.146; Ayalon, 1989, s. 213-216).

Memlûk Devleti'nde bir memlûk askeri ocağa dâhil edilmeden evvel öncelikle bir tacir tarafından satılırdı. Sultana satılan memlûkler, önce Ravza adasına daha sonra ise tıbâk veya etbâk adı verilen askeri okula gönderilirdi (Ayalon, 1989, s. 216-218). Burada eğitimini başarı ile tamamlayan memlûk azad edilirdi. Azad edilen memlûğe ise "atik" denirdi (Gökhan, 2014, s. 146; Kızıltoprak, 2002, s. 624.)

Hür bir kişi ve onun çocuğu ile memlûk olarak yetiştirilmiş ve devletin en üst makamlarına çıkmış olan bir askerin evladı memlûk olamazdı. Bir memlûğün çocuğu askerlik mesleğini tercih ederse ona askeri tabirle evlad-ı nâs (halk çocuğu) denirdi. Bunlar ayrı bir askeri sınıf oluşturup, Memlûk Devleti'nde ordunun diğer bir kısmını oluşturmaktaydılar (Gökhan, 2014, s. 146).

Memlûklerin önde gelen komutanları devamlı surette bağlı oldukları sultanın yanında yer alır ve sultanı oluşması mümkün olan her türlü tehlikeye karşı korurlardı. Nitekim Kutuz, Sultan Aybek'in oğlu Nureddin'in yanından köle komutanlarının ayrıldığını gördüğü vakit, Nureddin'i sultanlık makamından indirmiş ve onun yerini kendisi almıştır. Kutuz'un sultanlığı ele geçirdiği şekilde, Baybars da Kutuz'un memlûklerinin ondan uzaklaştığını fark ettiği zaman, kendi çevresini oluşturan adamları ile onun yaşamına son verip, sultanlık makamına geçmiştir (Gökhan, 2014, s. 148; Özbek, 2013, s.168, 169). Bir sultanın bu makamı elde edebilmesi, bu makamının kalıcı ve uzun süreli olması için kendisine bağlı çok sayıda memlûğünün olması, iktidarı ve iktidarını sürdürebilmesi için oldukça mühimdir.

Bir sultan, saltanatı döneminde memlûklerini azad etmişse bunda bir sorun ortaya çıkmazdı. Ancak sultan ölür ve onun memlûkleri azad edilmemiş olurlarsa yeni sultan beytü'l-mal emini gönderir ve onları satın alırdı (Gökhan, 2014, s. 148; Ayalon, 1989, s. 218-221). Sultan tarafından satın alınan memlûklerin parası beytü'l-mal'dan alınırdı. Sultan saltanat makamından düşerse, satın aldığı memlûkleri yeni sultana vermek zorundaydı²⁴ (Gökhan, 2014, s. 149). İktidarda olan bir sultanın vefat etmesi durumunda, yeni sultan tarafından satın alınan memlûkler²⁵ ile hizmetine girdikleri yeni sultan

²⁴Efendisi sultanın yaşamını yitirdiği vakit onun memlûkleri azad edilmemişler ise, beytü'l-mal emini gönderilip, onlar yeni sultan tarafından satın alınırdı. Bu satıştan elde edilen paranın tamamı beytü'l-mal'a kalmazdı. Bu paranın bir kısmı vefat eden sultanın mirasçılara da verilirdi (Gökhan, 2014, s. 149).

²⁵Sultanın memlûklerinden sayılan bu memlûklere, müstahdemûn adı verilmekteydi. Müstahdemûnlar, efendileri sultanın hizmetindeyken, mevcut sultanın hal olması durumunda onun yerine gelen sultanın hizmetine giren memlûklerdir. Bunlar kendi aralarında iki kısma ayrılmaktaydılar. İlki, sultanın hizmetinde

arasında nezaket kuralları içerisinde bir ilişki olmakla beraber, bunların ilişkilerinde ilk sultana karşı duyulan sadakat ve sıcaklık olmazdı (Ayalon, 1989, s. 245, 246).

Tıbâk denilen askeri ocağa alınan memlûğu, hadım ağası veya ağa yetiştirirdi. Üstat, memlûğu satın alan sahibine denirdi. Memlûk kendisini satın alan üstada sadakatle bağlı olmak zorundaydı. Memlûk, üstadına saygısızlık yaparsa bu durum hoş karşılanmazdı. Memlûğun üstadı öldükten sonra, onun oğullarına da üstadında olduğu gibi aynı şekilde sadık olma zorunluluğu yoktu. Ancak üstadının evlatlarına sadakatle davranmaz ise yadırganırdı. Bunun için onlar, kendilerini satın alan efendilerinin çocuklarına sahip çıkarlardı. Bir memlûğu satın alan üstat *baba*, onu yetiştiren ağa ve ağabey *ini*, memlûk ise *kardeş* olarak kabul edilmekteydi (Gökhan, 2014, s. 155; Ayalon, 1989, s. 241, 242).

Aynı efendi tarafından satılan, aynı ocakta eğitim gören ve yetişen memlûklere “hoşdaşiye”, “huşdaşiye”, “huşdaş” denirdi (Ayalon, 1989, s. 241). Bunların arasında bir dayanışma olurdu. Huşdaşlar, herhangi bir olay meydana geldiğinde, ortak hareket ederlerdi. Aralarından birisini sultan ilan edebilirlerdi. Bunun için o kişinin iktidarını kuvvetlendirmeye çalışırlardı. Böylece huşdaş sultan olunca kendisini destekleyen bu arkadaşlarını unutmaz ve onları önemli makamlara getirir ve eski sultanın huşdaşlarını görevden alırdı. Huşdaşlar da seçtikleri sultan ile beraber hareket ederlerdi (Kızıltoprak, 2002, s. 625).

Memlûk Devleti’nde huşdaşlık ilişkisinin devlet için olumlu bir etkisinin olması, ordunun iyi yetişmiş ve disiplinli memlûkler yetiştirmesine bağlıydı. Huşdaşların arasındaki rekabet kaçınılmazdı. Ancak memlûk askeri düzeninin temeli ve prensipleri bozulmaya ve parçalanmaya başladığı vakit, ordunun disiplinsizliği ile devlet sisteminin bozulması meydana gelmekteydi. Bunun sonucunda huşdaşlığın meydana getirdiği, dayanışma duygusu memlûk ordusunun aleyhine dönmekte ve sonuç itibariyle memlûk askeri sistemi parçalanmaya ve devlet sistemi bozulmaya başlamaktaydı. Yeterli bir askeri eğitim alamayan ve savaş konusunda yetersiz olan memlûkler, sultanlarının onlara verdiği bir görevi yerine getirememekte ve çareyi kaçmakta bulmaktaydılar. Böyle bir durum sultanın iktidarını sarstığı gibi devletin de yapısının bozulmasına yol açmaktaydı.

iken onun yerine geçen sultanın hizmetine girenlerdir. Bunlara; memâliki’s-selâti-ni’l-mütekaddime, karânis veyahut karânisa denilmekteydi. İkincisi, efendileri sultanın vefatı durumunda veya sultanın onları kovması ile birlikte ümeranın himayesine girenlerdir. Bunlara ise seyfiyye denilmekteydi. İktidarda olan sultanın memlûklarına ise müştrevât, eclâb ve cülbân denilmekteydi (Ayalon, 2015, s. 5, 8).

Bu duruma benzer olaylar çok sayıda olmamakla birlikte Bahrî Memlûkler döneminde dahi mevcuttu. Sistemin bozukluğu asıl Çerkesler döneminde ortaya çıkmıştır. Bu durumun sultanın iktidarına şöyle bir etkisi bulunmaktaydı. Memlûk sultanları, memlûklerine nüfuz edemezler ve onları kontrol altında tutamazlarsa, halk bu durumdan etkilenir, sultanın iktidarından rahatsızlık duyar ve böylelikle sultanın iktidarı üzerinde bir de halkın rıza göstermemesinden kaynaklanan tehlike belirirdi (Ayalon, 2015, s. 15, 16).

Huşdaşların kendileri de birer sultan adayı oldukları için neden kendilerinin değil de bir başka huşdaşın sultanlığı için çaba sarf ettiği çelişkili bir durum olarak akla gelebilir. Kendi aralarından sultan seçen huşdaşlar da elbette sultan olabilecek donanıma, yeteneğe sahiptiler. Ancak onlarda eksik olan iktidara, iktidara geçecek olandan daha az istek duymaları, iktidarı daha az arzulamaları ve daha az cesaretlerinin olması idi.

Memlûklerin üstadlarına olan bağları ve vefaları ne kadar çok büyük olursa üstadların da sorumlu oldukları memlûklere karşı şefkatleri ve ilgileri de bu oranda büyük ve güçlü olurdu (Ağır, 2008, s. 13).

Huşdaşlar doğuştan birbirleri ile kardeş kabul edilirdi. Bu kardeşlik ve dayanışma annesi, babası, kardeşi ve yakın akrabası olmayan, Mısır'a köle olarak getirilen memlûk için önem taşımaktaydı. Çünkü onun hayatını sürdürebilmesi için bazı dayanaklara sahip olması gerekli idi. Bu memlûkler aralarındaki bağdan dolayı, rekabet halinde oldukları vakit, kaybedenin canı bağışlanır, o da buna mukabil karşı tarafın üstünlüğüne razı olup, durumu kabullenirdi (Kızıltoprak, 2002, s. 625; Gökhan, 2014, s. 155).

Memlûkler arasında bitmek bilmeyen bir rekabet olmakla beraber onların arasındaki huşdaşlık ilişkisi de bitmezdi. Bu memlûkler birbirlerinin hem rakibi hem de tertip ve arkadaşı idiler. Onların birbirlerine olan bağlılıkları siyasi bağa da dönüşebilirdi. Memlûk grupları, üstatlarının daha yüksek bir makama çıkması için birbirlerine körü körüne destek veren gruplara dönüşebilirlerdi. Özellikle de bir memlûk, üstadının veya arkadaşının sultan olması için ona herhangi bir şart koymadan destek verebilirdi (Gökhan, 2014, s. 155).

Ancak huşdaşlar arasında dayanışmanın sınırları da olabiliyordu. Onlar içlerinden birisini sultan ilan ettikten sonra ona bağlı kalmayabiliyorlardı. Çünkü bunların arasında bitmek bilmeyen güç mücadeleleri sebebi ile hırslı olanlar, iktidarın kendi elinde olmasını arzu

ediyorlardı. Dolayısı ile iktidarı ele geçirmek için kardeş kavgaları ortaya çıkmaktaydı. İktidar için yapılan kardeş kavgalarının en meşhurları; Aybek ile Aktay, Lâçin ile Ketboğa ve Berkuk ile Bereke arasında cereyan edenlerdir (Kızıltoprak, 2002, s. 626).

1.6.4. Delhi Türk Sultanlığı'nda Gulamlar

Gur Sultanı Muizzüddin Muhammed b. Sam'ın faaliyetleri neticesinde 1190'larda Hindistan'da büyük değişiklikler görüldü. Bu değişimlerin nedeni, İslam dünyasının köklerini oluşturan iki kuruma dayanmaktaydı. Bunlardan ilki, iktidarı (askeri hizmet karşılığı toprak veya gelir) diğeri ise kökeni Abbasilere dayanan memlûk sistemiydi (Jackson, 1990, s. 340).

Hindistan'daki memlûk sistemi ile ortaçağ Hindistan'ının siyasal, sosyal ve kültürel oluşumları meydana gelmiştir. Yani memlûk sistemi ile sadece devlet sistemi gelişmemiştir. Bu yüzden Memlûk Sultanları Hindistan'da büyük bir öneme haiz bulunmaktadır (Habıbullah, 1945, s. 5).

Nitekim Delhi Türk sultanları hükümdarlarından Sultan Şemseddin İltutmuş, Kutbeddin Aybek'in kölesi ve varisi idi. Aybek ölmeden önce, onu azat etmişti. İltutmuş'dan sonra onun yerine iktidara geçenler ise köleleri değil, kendi oğulları ve kızı idi. İltutmuş'un evlatlarından sonra iktidara, Balaban geçmiştir. Balaban, "İltutmuş'un kırk Türk kölesinden" idi. Bunlar "Çihilganî" veya "Kırklar"²⁶ olarak adlandırılmıştır. Bunların hepsi aynı anda azat edilmişlerdir (Bilkan, 2002, s. 5; Ahmet, 1975, s.19, 20).

Memlûk sistemi, yedinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında Mısır'da revaçtaydı. Onların çağdaşı sayılabilecek Delhi Türk Sultanlığı'nda da memlûk sistemi önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar bu iki devletin konumu, coğrafyası aynılık göstermese de. Bu durum bize memlûk sistemini bu iki devlet üzerinden karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

²⁶Türk emirlerin ve valilerin oluşturduğu Kırklar, iktidar mücadelelerinde, mutlak hükümdarlık elde etmek isteyenlerin hedefi olmuşlardır. Zira Sultan Raziye, Kırklar'ın nüfuzunu kırmak ve hatta onları tamamen yok etmek için mücadele vermiştir. Bu mücadelesinde onlardan bazılarını yok etme konusunda başarılı olmuştur. Ancak devletin menfaatleri ile onların güçleri, bu emellerini karşılayacak düzeyde değildi. Kırklar, Hindistan'ı Moğol istilasından kurtaran, Moğol akınlarını durduran Türkler idi. Bundan dolayı Raziye'den sonra iki sultan daha tahttan indirilerek öldürüleceklerdir. Buna gerekçe olarak Türklerin ve emirlerinin yok edilmeye çalışılması gösterilecektir. İltutmuş'un soyundan gelenler, Kırklar'a düşmanlık ederek devletlerinin geleceğini tehlikeye atmışlardır (Bayur, 1987, s. 285-287).

Hindistan'daki memlûk sistemi ile Mısır'daki memlûk sistemi büyük oranda benzerlik göstermekteydi. Ancak memlûk sistemi tarihi süreç ve siyasi yapı farklılığından dolayı iki coğrafyada farklı gelişmiştir. Memlûk sistemi, Delhi'de daha az etki gösterip, uygulama sahası bulabilmiştir. Bunun nedeni, bu coğrafyaya Türklerin ve İslam dininin gelişinin, Mısır coğrafyasına oranla daha geç bir tarihte gerçekleşmiş olmasıdır. Ayrıca Hindistan'da memlûklerin etnik çeşitliliği daha fazlaydı. Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dokuz yılı düşünüldüğünde Memlûk Devleti'nde görüldüğü üzere aynı şekilde organize olmuşlardır. Muizzüddin'in Türk kölelerinden birisi olan Kutbeddin Aybek tarafından devlet kurulmuştur. Devletin ikinci sultanı İltutmuş'da Aybek'in kölesiydi. On üçüncü yüzyılda Türk memlûkler ayrıcalıklı konumda kalmışlar ve yönetici, askeri lider ve devletin önde gelen emirlerinden sayılmışlardır (Jackson, 1990, s. 341).

Mısır'daki memlûk sistemi ile benzerlik gösteren Delhi memlûk sistemi, Balaban'ın hükümdarlığı zamanında Mısır'daki modelden farklılık göstermeye başlamıştır. Delhi Türk Sultanlığı'nın son köleleri, ilk zamanlardaki köleler kadar devlet üzerinde etkili olamamışlardır. Bu durumda Delhi Sultanlığı'nın yapısı da buna bağlı olarak değişim göstermiştir (Kumar, 1994, s. 27, 28).

Delhi Memlûk sisteminde de, Mısır'da olduğu gibi memlûklerin evlatları, kendileri gibi devlet makamlarında ve askeri seferler içerisinde önemli pozisyonlara sahip olabilmekteydiler (Jackson, 1990, s. 354). Bununla beraber Delhi'deki memlûklerin evlatları, babalarının yaşlarının ilerlemesi halinde babalarının görevlerini vekâleten yürütebilmekteydiler (Kansoy, 2018, s. 105).

Memlûkler, çeşitli yollardan temin edilmekle idi. Onlar satın alınarak, vergi ve ganimet karşılığı olarak ve miras yoluyla elde edilirdi. Çoğunlukla bir sultanın memlûkleri halefine intikal etmekteydi. Devlet adamlarının memlûkleri ise, akrabalarına miras kalmaktaydı (Kansoy, 2018, s. 87). Kölelerin çoğu, Afganistan ve Kuzey Hindistan'dan gelmekteydi. Küçük yaşlarda satın alınan kölelere, dini eğitim de verilirdi. Onlar, köle pazarlarından yüksek fiyatlara satın alınırdı. Sahip oldukları güç konusunda neredeyse birbirlerinden ayırt edilemeyecek düzeyde olurlardı. Bir köle aldığı eğitim ve kişisel yakınlık bağlarıyla ve kabiliyeti, sevecenliği ile komutanlığa, yöneticiliğe kadar yükselebilmıştır (Kumar, 1994, s. 39, 41).

Sarayda ve saray dışındaki hizmetlerinde devlet işlerinde ve yönetimde tecrübe kazanan memlûkler, devlet kademelerinde yükselebilmek için iyi birer asker olmak zorundaydılar. Onlar bunun için sıkı bir eğitim hayatına tabi tutulmaktaydılar. Onlar bu eğitim sürecinde bürokraside ve divanlarda işlerine yarayacak olan hesap, kitap ve yazı ilimlerini de öğrenmekteydiler. Saraya ve orduya hizmet edebilmek için mesleki eğitime tabi tutulmaktaydılar. Esasında onlar saray eğitimi almadan evvel eski sahipleri tarafından kendilerine askeri ve ilmi eğitimler de öğretilmekteydi (Kansoy, 2018, s. 89, 93, 97). Onlar eğitim hayatları boyunca aldıkları tüm bilgiler ve edindikleri tecrübeler neticesinde devletin önemli makamlarına basamak basamak çıkmaktaydılar.

1.6.5. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Gulamlar

Türkiye Selçuklu Devleti, askeri ve sivil kadrolarının oluşumunda gulam sisteminden faydalanmıştır. Hatta Büyük Selçuklu devletinde gelişim gösteremeyen bu sistem, Türkiye Selçuklularında daha geniş bir uygulama sahası bulmuştur (Göksu, 2017, s. 32-43). Gulamlar, merkezde sultanın muhafız kuvvetini oluşturmaktaydılar. Bununla beraber onlar, devletin diğer kademelerinde gereksinim duyulan yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılamakta idiler. Gulamlıktan yetişenler, devlet teşkilatının her kademesinde en önemli görevlere getirildikleri gibi merkezde ve eyaletlerde askeri teşkilatın önemli mevkilerine tayin edilmişlerdir (Ersan, 2010, s. 22).

Çok iyi bir eğitimden geçen gulamların asıl görevleri, sultana tam sadakat içerisinde bulunup, ona hizmet etmektir. Sonuçta sultan, onların velinimetidir. Buna karşı, Selçuklu sultanının dayandığı temel unsuru gulamlar oluşturmaktaydı. Gulamların sayısı hakkında, savaş zamanlarında, sultanın muhafazası dışında yer alanlar haricinde kesin kayıtlar bulunamamaktadır. Gulamlar yaygın olarak, harp esirleri arasından seçilmekteydi. Bununla birlikte gulamlar, satın alma yolu ve hediye gibi klasik yollar ile de temin edilirdiler (Göksu, 2017, s. 68).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu ve hâkim olduğu coğrafya ve çevresi zengin bir etnik yapıya sahipti. Dolayısı ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini sürdürdüğü Anadolu, Suriye ve Kafkasya'da farklı etnik kökenlere sahip olanlar bulunmaktaydı. Aynı şekilde bu toprakların fethi sırasında ele geçirilen farklı etnik kökenlere mensup gulamların dergâha girmesi ile birlikte gulamân-ı dergâh oluşmuştur. Esir pazarlarından

satın alınan ve saraya hediye olarak takdim edilen gulamlar da bu etnik çeşitliliğin artmasını sağlamıştır (Göksu, 2017, s. 80). Selçuklularda, saray görevlilerinin tümü gulamlar arasından seçilmekteydi. Saraya girebilen gulamlar muhakkak, sultanın güvenini kazanmış kişilerdi. Bunların özellikleri, iyi ata binmeleri, iyi silah kullanmaları ve iyi ok atmalarıydı. Sultan bazı durumlarda bu gulamları hassa ordu komutanlığına da getirmekteydi (Turan, 2018, s. 613).

Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki gulaman-ı dergahın farklı kökenlerden oluşması ilgi çekicidir. Bunlar; Frank, Gürcü, Ermeni, Kazvinli, Kürt, Türk, Çin vs. den oluşabilen bir kuvvet idi (Turan, 2014, s. 374; Göksu, 2017, s. 80).

Selçuklu ordusunun bu denli çeşitli etnik gruplara sahip olması hususunda, ordunun ortak bir amaç etrafında birleşemeyeceği kanaati oluşmuştur. Ancak bu fikre karşı Nizamü'l-mülk, bütün ordunun bir soydan olmasının tembelliğe ve buna bağlı olarak tehlikelere sebep olacağını belirtmiştir. Ortaya çıkabilecek bu tehlikeye karşı koymak için her soydan askerlerin bulunduğu bir ordu kurulması gerektiğini ifade etmiştir (*Siyasetname*, 2016, s. 20-148). Bu iki görüşü haklı çıkaracak örnekler vermek mümkündür. Ancak önemli olan husus, Türkiye Selçuklularında ve diğer Türk-İslam devletlerinde gulam ordularının, rastgele toplanmış, ortak hareket etme kabiliyetinden ve duygusundan yoksun olmamalarıdır. Gulamların oluşturduğu bu ordu, belli bir eğitim sürecinden geçmiştir. Ancak onlar, aldıkları eğitim doğrultusunda sadece savaşmak üzerine donatılmamışlardır. Onlar, bağlı oldukları devlet ve toplum yaşamına dair temel esaslar konusunda da yetiştirilmişlerdir. Ayrıca onlar, sultana ve devlete olan sadakatlerini türlü şekillerde ispatlamış bir ordu idi (Göksu, 2017, s. 80, 81).

Gulam sistemi, Selçuklu sultanlarının mevcut konumlarını güçlendirmede ve merkezi otoritenin etkili olması açısından bu devlete katkı sağlamıştır. Selçuklu sultanları, devletin kuruluşunda katkıları olan ancak merkezi devlet düzenine ayak uyduramayacak olan Türkmenlere karşı gulam askerlerini desteklemiştir²⁷ (Göksu, 2017, s. 38).

Türkiye Selçuklu Sultanları, devletin ilk zamanlarında Türkmenlere dayalı ve devlet kurumlarının başında Türk beylerinin olduğu bir devlet teşkilatına sahip idi. Ancak ilerleyen zamanlarda Selçuklu sultanları, merkezi otoriteyi sağlamak ve hükümdar ailesi

²⁷Türkmenler, hem Büyük Selçuklu Devleti'nin hem de Türkiye Selçuklu Devletinin kurulmasında büyük rol oynamışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmış oğlu Süleyman Şahın dayandığı kuvvet, başta Arslan Yabgu'ya bağlı olan Türkmenler ve diğer Türkmen gruplarıdır (Ersan, 2010, s. 21).

ile saltanat makamının güvenliği için aynı millete mensup oldukları Türkleri tercih etmemeye başlamışlardır. Elde ettikleri her şeyleri hükümdar sayesinde kazanan gulamlar, devletin ve hanedanın geleceği için Türk beylerine göre daha az tehlike teşkil etmişlerdir. Onlar, hükümdar ile aynı soydan gelmedikleri için saltanat makamı için hak iddia etmeleri, Türk beylerine göre daha düşük bir ihtimaldi²⁸ (Ersan, 2010, s. 22, 23).

²⁸Türkiye Selçuklu devletinin sultanları, I. Alaeddin Keykubad devrine kadar saltanat süreleri boyunca, devlet kademelerinde birlikte çalıştıkları insanları kendileri belirlemişlerdir. Sultanlar bu zamana kadar, rütbe ve derecelerine bakmaksızın, yanlış ve tehlikeli olarak gördüklerini devlet idarelerinden uzaklaştırmışlardır. Bunun örneklerine dair bkz. (Ersan, 2010, s. 23-25, 45-51).

2. BÖLÜM: MEMLÛK DEVLETİ, DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLERİ VE YÖNETİM

2.1. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE YETKİ DAĞILIMI VE SALTANAT NÂİPLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Siyasi örgütlenmenin başlamasıyla toplumlar genellikle tek bir hükümdarın idaresinde yönetilmiştir. Elbette bu yöneticinin devletin tüm işlerini tek başına yapması mümkün değildir. Hükümdar, bu açıdan devlet idaresinde belirli hususları danışacağı ve işleri yürütmesinde kendisine yardımcı olacak kişilere ihtiyaç duymuştur. Devletin önemli işlerinde hükümdar ailesi devlet yönetiminde birçok görev üstlenirken hanedan üyesi olmayan kişiler de devlet yönetiminde önemli makamlara gelebilmişlerdir.

Daha önce zikrettiğimiz ve bilindiği üzere halife, İslam devletinin hükümdarı ve İslam toplumunun tüm işlerinden sorumlu kişidir. Hilafet makamının üzerinde bu denli büyük sorumluluk bulunurken bu işleri halifenin yalnız başına yürütebilmesi elbette imkânsızdır. Bu nedenle işleri yürütmek üzere yardımcılara ve görevlilere ihtiyaç duymuştur (Rayyis, 1995, s. 235). İslam'da devlet yönetimi ve halifelik meselesini ayrıntılı olarak ele alan fıkıh âlimi el-Maverdi, vezirlik bahsini açıklarken halifenin bir yardımcı tutmasının mutlaka gerekli olduğunu ve tek başına ümmeti idare etme işini yürütemeyeceğini belirtir. Maverdi'ye göre, halifenin hata ve yanlış yapmaması için yardımcı ataması, işleri bizzat yapmasından daha güvenli bir yoldur (*Edebü'l-vezîr*, 2014, s. 29). İbn Haldun'da bu durumu,

Bil ki, ağır bir vazife yüklenmiş olan hükümdar haddizatında zayıf olduğundan, kendi cinsinden olan insanlardan yardım talep etmek, onun için zaruri olmuştur. Zaruri olan maişeti ve sair hizmetleri itibariyle bile hemcinsinin yardımına muhtaç olan hükümdarın, insanların sevk ve idare, Allah'ın, gözetilmesini ve korumasını kendisine havale ettiği halkı ve kulları ile ilgili siyaset hususunda bu yardıma çok daha fazla muhtaç olacağı aşikârdır. Zira hükümdar, müdafaa suretiyle herkesi düşmana karşı himaye etme, insanların yekdiğerine karşı olan tecavüzlerini, ortaya koyacağı engelleyici hükümleri ve müeyyideleri tatbik etmek suretiyle önlemek, yolunu ve usulünü düzeltmek suretiyle malları itibariyle halka yönelen saldırıları menetme mecburiyetindedir (*Mukaddime*, 1988, s. 623).

şeklinde açıklar. Elbette Maverdi ve İbn Haldun durumu kendi dönemlerindeki mevcut yapı üzerinden ele almışlar ve gerekçelendirmişlerdir. Esasında ifade edilen bu durum

yetki ve mahiyeti farklı olabilmekle birlikte her siyasal örgütlenmede görülen iktidar organlarının oluşumu ve teşkilatlanmasıdır.

Hulefa-yi Raşidin zamanında İslam topraklarının genişlemesi neticesinde, hilafet merkezi Medine'den uzak bu bölgelerin kontrolü için yöneticilere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Halifeler, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi fetih için gönderdikleri kumandanları, ele geçirdikleri bölgenin yöneticisi olarak tayin etmişlerdir. Devletin hükmettiği toprakların genişlemesi bu yerlerin nasıl idare edileceği ve henüz düzenlenmemiş birçok hukuki kaidelerin belirlenmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu meseleye ilk defa eğilen ise Halife Hz. Ömer olmuştur (Zeydan, 2015, c. 2, s. 150, 153, 196; Hitti, 1980, c. 1, s. 256). İslam devletinin toprakları Emeviler devrinde daha fazla genişlemeye devam etmiş ve Abbasiler zamanında en geniş sınıra ulaşmıştır. Bu durum hükümdarın yani İslam toplumu üzerinde velayet/yetki sahibi halifenin yönetim için daha çok yardımcıya ve görevliye ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Buna paralel olarak Hz. Ömer zamanında şekillenmeye başlayan devletin idari mekanizmaları, yeni medeniyetlerle temas edilmesiyle sürekli gelişme göstermiş ve özellikle Sasani etkisiyle Abbasiler döneminde müessese halini almıştır.

İslam toplumunun devlet yapısına bürünmesiyle Hz. Peygamber çeşitli meseleler konusunda sahabe ile sürekli istişare etmiş ve özellikle Hz. Ebu Bekir'in görüşlerine büyük önem vermiştir. Hz. Peygamberin danışmanı olan Hz. Ebu Bekir bu sebepten onun veziri olarak anılmıştır. Hz. Ebu Bekir'in hilafeti sırasında da Hz. Ömer aynı konumda olmuştur (*Mukaddime*, s. 1988, s. 627). Emevi halifeleri de devlet işlerinde kendilerine yardımcı olması ve görüşleri için danıştıkları "kâtip" adında görevliler atamışlardır. Bu kişiler vezir olarak nitelendirilse de İslam devlet yapısı içerisinde halifenin en büyük yardımcısı olarak görülen vezirliğin müessese halini alması Abbasiler dönemindedir. Sekizinci yüzyılda Halife Mehdi zamanında halifelerin etkili danışmanları gerçek anlamda yetki sahibi olmaya başlamışlar ve bu kişiler vezir unvanı ile ayrı bir makamın başı haline gelmişlerdir (Ayaz, 2012, s. 124, 125).

Halifenin kendisine yardımcıları ve görevliler ataması ve bunların taşıdığı yetkiler İslam hukukunda yer bulmuştur. Maverdi Abbasi vezirlerini yetkileri bakımından tefviz ve tenfiz olarak tasnif etmiştir. Maverdi, tam yetkili vezirlik demek olan vezaret-i tefvizi

“Halifenin, işlerin yürütülmesinde kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe hareket edebilen bir şahsı tayin etmesi” olarak tanımlar ve mahiyetini şu şekilde açıklar.

Halifenin, ammenin işlerini görmede vermiş olduğu vekâlet, vekilin bütün işlerde aynı kudrete sahip olduğunu göstermez. Ancak halifeye nâib olarak hareket eder. Halifenin işlerinde ortak olan vezirin, nâibliği daha çok devlet işlerinin yerine getirilmesinde ve halifelğe zarar verecek işlerin dışında, kendi kendine hareket etmesi gerekir (*Ahkâm-ı Sultaniyye*, 2018, s. 63, 64).

Vezaret-i tenfiz de ise bir yetki değil, doğrudan doğruya bir görev söz konusudur. Yani bu makamda görevli olan halifenin görüşleri doğrultusunda onun hükmettiği hususları icra ve infaz etmektedir (*Ahkâm-ı Sultaniyye*, 2018, s. 68-71). Tefviz ve tenfiz tasnifi vezirlik üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkarıldığından sadece vezirliğe has bir durum olarak algılanmamalıdır. Tefviz ve tenfiz nitelmesi bütün devlet görevlileri için geçerli bir durumdur. Daha önce halifelik ve biat hususunda zikredildiği gibi İslam hukukunda halifenin velayet-i ammesi de velayet-i tefviz niteliğindedir.

Devlet yönetimi açısından diğer önemli bir husus ise eyaletlerin yönetimidir. Hulefa-yi Raşidin dönemiyle başlayan eyaletlere yönetici atama hususu vezaretten daha önce İslam yönetim anlayışının içerisinde olmuştur. Eyalet valilikleri genel yapı içerisinde emaret-i istikfa ve istila olarak ikiye ayrılmaktaydı. Emaret-i istikfa veya başka bir isimlendirmeye emaret-i tefviz, halife tarafından her türlü geniş yetkilerle verilen valiliktir. Bu yöneticilik niyâbet ve genel yetki bakımından vezarete benzemektedir. Yetkilerini kendi bölgesi içinde kullanabildiği için görev alanı bakımından vezaretten oldukça sınırlıdır. Emaret-i istila ise bir valinin bir vilayeti güç kullanarak ele geçirdikten sonra, halifenin o valiyi ister istemez vali tanınması ve onaylamasıdır. Bu durum olağan bir durum olmayıp, görevlendirme geleneğinin dışında bir durumdur. İstila valisi kendisine vezir ve görevliler tayin etmekteydi. Abbasilerden ayrılarak genelde müstakil devlet olan Buveyhiler, Tahiriler, Gazneliler, Tolunoğulları, İhşidiler istila valilerinin kurdukları devletlerdir. Söz konusu devletler bağımsız bir emirlik olmakla birlikte minberlerde halife adına hutbe okunur, halife adına para basılır ve yıllık belli bir para verilirdi. Bunun karşılığında halife de bu emirlerin meşruluğunu onaylamaktaydı (*Zeydan* s. 196-200; *Rayyıs*, s. 253-255).

İslam yönetim uygulamasında velayet-i ammenin halifeye devredilip ona vekâleten kullanılması halife merkezli iktidarı beraberinde getirmiş, devlet organlarının oluşumu ve gelişiminde tayin edici bir rol oynamıştır. Toplum, hakkı olan velayet-i ammeyi vekâleten

biat akdi ile halifeye devrettiğinden, vekil olan halife yönetimde tasarrufu amme yani genel ve diğer yöneticilere nazaran üstün iktidara maliktir. Ülkedeki diğer yöneticilerin velayetleri de esas itibarıyla umuma yöneliktir. Ancak velayet-i amme tevfiz vezirinde tam iken, bölge ve belde valilerinde görev alanıyla, kadılık ve başkomutan gibi görevlerde yetki alanıyla, bölge ve belde hâkimi haraç ve zekât toplayıcısında ise görev ve yetki alanıyla sınırlı olabilmektedir (Ceylan, 2003, s. 99, 100).

Ortaçağ Türk-İslam devlet yapısı üzerinde büyük etkisi olan İslam devlet yapısında iktidar yetkisi ve bunun görevlilere intikali özetle böyle idi. Elbette Türk devlet yapısı içerisinde de hükümdarın yardımcıları ile yetkili kıldığı görevliler vardır ve konar-göçer yaşayışın etkisiyle daha farklı bir devlet teşkilatına sahiptir.

İslamiyet öncesi Türk Devletleri'nde daha önce zikrettiğimiz gibi devlet yönetimi, Tanrı tarafından bahşedildiğine inanılan "kut"a nail olmuş yöneticinin ve ailesinin idaresinde olmuştur. Devletin hükümdarı kağan ve han unvanları yaygın olmak üzere birçok isimle anılmıştır. Kağan, töre adı verilen hukuk kuralları çerçevesinde devleti idare etmekteydi. Eski Türk Devletleri'nde devlet teşkilatı bazı hususlarda birbirinden farklılık gösterebilmekteydi. Genel olarak "toy" adı verilen meclis, devlet teşkilatının en önemli parçalarından biri olarak gözükmektedir. Eski Türk devlet teşkilâtında devlet başkanlığı ile toy birbirlerinden ayrı müesseseler idi ve farklı fonksiyonlar icra ediyorlardı. Esasında bu meclis devletin örgütleniş biçiminin boylar birliği esaslı olmasından dolayı büyük önem teşkil etmekteydi. Hükümlerini temsil eden kağan, ülkeden birinci derecede sorumlu olduğundan, bütün iktidarı elinde tutmak durumundaydı ve görevlileri tayin etmekteydi (Kafesoğlu, 1998, s. 267, 268).

Mecliste ve devlet yönetiminde en önemli görevler hanedan üyeleri ve hükümdarın destekçisi beylere verilmekte, bunların görev ve sorumlulukları kağan tarafından tayin edilmekteydi. Hükümdarın yanında bulunan merkez görevlileri haricinde ülke topraklarının ve devlete bağlı boyların kontrolünün sağlanması için tabii olarak yöneticiler atanmaktaydı. Kağan, önemli bölgeler ve boyların idaresi için "yabgu" ve "şad" unvanlı genellikle hanedan üyesi olan kişileri atayabildiği gibi bu görevi boy beylerine de bırakabilmekteydi (Koca, 2016, s. 108, 116).

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra Karahanlılar döneminde, devlet teşkilatı içerisinde İslamiyet öncesi Türk devlet teşkilatına ait unvanlar kullanılmaya devam etse dahi

sonraki Türk-İslam devletlerinde İslamiyet'in ve Farsi unsurların da tesiri ile bu durum değişmeye başlamıştır. Örneğin Karahanlı Devletinde İslam devlet yapısı içerisindeki vezirin yetki ve görevlerini üstlenmiş kişi “yuğruş” olarak anılmaktayken diğer Türk-İslam devletlerinde vezir adını alacaktır (Genç, 1981, s. 237).

Konumuzu oluşturan saltanat nâipliği, yetki dağılımında bahsettiğimiz görevliler gibi hükümdara devlet işlerinde yardımcı olan makamlardan birisidir. Saltanat nâipliğinin kavram ve uygulama olarak neyi ifade ettiği bu makamın ortaya çıkışını belirleme konusunda önemlidir.

Saltanat, iktidarın veraset yoluyla intikali demektir. Genel olarak da aynı kökten gelen, sultan kelimesini ifade etmektedir (Güneş, 2011, s. 580). Sultan kavramı ise, İslam dünyasında hükümdarlar için genellikle on birinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sultan unvanının doğuşu ve yaygınlaşması Abbasi dönemindeki istila valilikleriyle ilişkilidir. Abbasiler'de merkezi otoritenin zayıfladığı dönemde tayin edildikleri bölgelerde siyasi güç kazanan valiler ve Büveyhi yöneticileri fiili durum itibarıyla sultan diye adlandırılmıştır. Sultan unvanı bugünkü Afganistan ve Doğu İran'da müstakil bir hâkimiyet kuran Gazneli Mahmud için devrin kaynaklarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Bununla birlikte kelimenin İslam dünyasında siyasi bir unvan olarak yayılması ise Selçuklular zamanında olmuştur. Selçuklular'dan sonra kısa sürede İslam dünyasına yayılmış ve Harizmşahlar'ın yanı sıra Eyyûbiler tarafından da benimsenmiştir. On üçüncü yüzyılın ortalarında kullanımı daha da yaygın hale gelmiştir (Özgüdenli, 2009, s. 496).

Nâip sözcüğü ise “bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek” anlamına gelen niyâbet ilişkisinde başkasının yerine hareket eden kişi için kullanılmaktadır. Sözlük anlamı olarak; yardımcı, vekil, temsilci, yetkili temsilci, anlamlarına gelmektedir (Aybakan, 2007, s. 161; Güneş, 2011, s. 1221; Mutçalı, s. 925). Bu anlamda halifenin yardımcılara olan ihtiyaç ve görevlendirmeler dikkate alındığında halifenin yetkilendirdiği ve görevlendirdiği her kişi nâip sıfatındadır. Esasında merkezde halifeye yardım eden ve tevfiiz yetkisine sahip vezir, halifenin nâibi olarak görülmektedir (*Ahkâm-ı Sultaniyye*, 2018, s. 63-68). Niyâbet ve velayet yetkisi söz konusu olduğundan istikfa valisi olarak eyaletlerde görev yapan valiler de nâip unvanı taşımaktaydılar. Ayrıca devlet adamlarının işlerinde vekil ve yardımcı olan görevliler de onların nâibi olarak anılmışlardır (Avcı, 2006, s. 311, 312; Kucur, 2006, s. 313, 314).

Sultanın yardımcısı, vekili anlamına gelen saltanat nâipliği daimi bir makam olarak ilk Türk-İslam devletlerinde görülmemekle birlikte on üçüncü yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Memlûk Devleti'nde kısmen süreklilik gösteren makam halini almıştır.

Zikredilen üç devlette bulunan bu makam için sultanın tahtına oturan, sultanın ona verdiği yetki ile sultan adına devlet işlerini yürüten askeri sınıftan yetişen ümeraya mensup kişiye verilen unvan ve makamdır diyebiliriz (Uzunçarşılı, İ. H. 1988, s. 294).

İslamiyet öncesi Türk devletlerinden olan Göktürkler'de kağanın eşi “hatun”ların ve “tigin” unvanlı şehzadelerin kağan nâipliği yaptığına dair örnekler mevcuttur (Kafesoğlu, s. 270; Erkoç, 2008, s. 244). Fakat burada hükümdar nâipliği daimi bir makam değil ikincil bir görev şeklindedir. Hatunlar küçük yaşta kağan olan çocuklarının nâipliğini yapmışken tiginler de kağanın yokluğunda geçici olarak bu görevi üstlenmişlerdir.

Hazar Devleti'nde “hakan” adı verilen büyük hükümdardan sonra “ilşad”, “işa” veya “hakan bey” adını taşıyan bir yönetici daha bulunmaktaydı. Arap seyyahların anlatılarına göre hakan, önünde secde edilen tanrısal ve sembolik birisi olarak görülmektedir. Hanedan üyesi olmayan “ilşad” ise devletin bütün işleyişini yönetmektedir. “İlşad”, devlet işlerini yürütme iktidarını elinde bulundursa da başarısızlık veya başka sebeplerden hakan tarafından öldürülebilmekte veya görevinden alınabilmekteydi. “İlşad”, hakan önünde secde etmekte hatta hakan dilerse intihar bile edebilmekteydi. Arap seyyahların Hazarlar hakkında verdikleri bilgiler çok aydınlatıcı olmamasına rağmen İbn Fadlan'ın da “hakan”ın vekili olarak zikrettiği “hakan bey” bağılılık ve hizmet anlamında bakıldığında hükümdar nâibi olarak addedilebilir (*İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 2010, s. 45; Şeşen, 2001, s. 36, 46, 70, 82, 94, 140, 151, 160, 170; Demirtaş, 2014, s. 68-90). Yine İbn Fadlan Oğuzlar'ın hükümdarlarına “yabgu” onun vekiline “külerkin” dendiği şeklinde bilgi vermektedir (*İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 2010, s. 16). Bu unvanı taşıyan kişiye dair net bilgiler olmamasından dolayı mahiyeti hakkında kesin yargıda bulunmak zordur.

Reşat Genç'in yaptığı tespitlere göre Karahanlı Devleti'nde eyalet yöneticileri, hilafet yani nâip olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca hükümdar niyâbeti hususu çok belirgin olmasa da Sultan Muhammed Arslan Han'ın felç olduktan sonra oğlunu kendi nâibi ilan etmesi söz konusudur (Genç, 1981, s. 245, 246). Gazneli Devleti'nde de eyalet yönetimi ve çeşitli görevler haricinde sultanların oğullarını kendilerine nâip olarak atadıkları örnekler

mevcuttur (Palabıyık, 1996, s. 170-173). Saltanat nâipliği makamı Büyük Selçuklu Devleti'nde mevcut değildi (Turan, 2002, s. 222). Eyyûbiler Devleti'nde ise, nâibû'l gaybe olarak adlandırılan yani sultan merkezde bulunmadığında onun işlerini yürüten saltanat nâipleri bu devletin ilk sultanından itibaren mevcut idi. Nâibû'l gaybeler hanedana mensup olanlardan seçilmekteydi. Sultanın yokluğunda, şer'i hükümleri uygulayabilirler, askeri harekâtlarda bulunabilirler, tayin ve azilleri gerçekleştirebilirlerdi. Çok önemli konular söz konusu olunca ancak o zaman sultana danışılırdı (*et-Ta'rif*, 1988, s.122, 123; Kuşçu, 2013, s. 220; Kılıç, 2019, s. 141, 142, 148).

Saltanat nâipliği hakkında tespit edilen bu bilgiler bize saltanat nâipliğinin daimi bir makam olmadığını ve ihtiyaç halinde hanedan üyelerinin bu göreve getirildiğini göstermektedir. On üçüncü yüzyıla gelindiğinde ise bu makam, Türkiye Selçuklu Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Memlûk Devleti'nde daimi bir makam haline gelmiş ve farklı bir mahiyete sahip gözükmemektedir. Bu devletlerde görev yapmış saltanat nâipleri ve makamın mahiyeti incelendiğinde bu durum daha belirgin ve anlaşılır hale gelecektir.

2.2. MEMLÛK DEVLETİ SALTANAT NÂİPLERİ

2.2.1. Devletin Kuruluş Tarihinden Kalavun'un İktidarı Ele Geçirmesine Kadar Geçen Süre Zarfında Saltanat Nâipleri (1250-1279)

Mısır'ın tek hâkimi olmayı amaçlayan Bahrî Memlûkler, Şecerüddür'ün de teşvik ve tahrikleri sonucunda, Eyyûbi hanedanına mensup son kişi olan Sultan el-Melikü'l-Mu'azzam Gıyaseddin Turan Şah'ın hayatına son vermişlerdi. Bahrî Memlûkler, Turan Şah'ın üvey annesi ve el-Melikü's-Salih'in dul eşi olan Türk asıllı Şecerüddür'ü kadın olmasına rağmen saltanat tahtına oturtup, ona iktidar gücünü vererek 1250 senesinde Memlûk Devleti'ni kurmuşlardı (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 122, 123; *es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 457-459; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 286, 287; Kortantamer, 1993, s. 6).

Şecerüddür iktidarı ele geçirdiğinde Haçlılar ve eski yönetimin sahibi Eyyûbi meliklerinin isyanları ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Mısır'ın ilk ve tek kadın hükümdarı üç ay süren saltanatı esnasında, Memlûk Devleti'ni, tam

bir sultan gibi yönetmiştir. Ancak onun saltanatını Abbasi halifesi el-Musta'sım onaylamadı ve “Sizde erkek kalmadıysa, bizden gönderelim” (*es-Sülûk*, 1997, c. 1, s. 464; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 287) diyerek tepkisini dile getirdi. Bir kadının saltanatın başına geçmesi, İslam âleminde hoş karşılanmayınca ve Suriye'deki bazı emirlerin de tepkisini çekince Şecerüddür baskılara dayanamadı ve Memlûk emirlerinden Aybek ile evlenerek, kendi tahtını ona devretti (*es-Sülûk*, 1997, c. 1, s. 459-464; Kortantamer, 1993, s. 22). Onun tam adı ve nisbesi Sultan el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek el-Çaşnigir et-Türkmani es-Salihi (1250-1257) idi (*Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 99; *Hüsnü'l Muhadara*, 1968, c. 2, s. 36; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 288; *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 124).

Şecerüddür'ün eşi İzzeddin Aybek, Necmeddin Eyyûb'a bağlı emirler tarafından kararlaştırıldığı gibi saltanat makamına geçirildi. Ancak Suriye emirlerinin muhalefeti ve baskısı da göz önünde tutularak Eyyûbi hanedanından da bir kişiyi saltanata ortak kıldılar. Burada amaç Eyyûbi hanedanının ve Memlûklerin, herkesin itaat edebileceği bir sultanın olması ve sultanlığın oluşturulmasıydı. Bu yüzden de altı yaşında bir çocuk olan el-Eşref Musa müştereken sultan ilan edildi (*el-Hıtat*, 1998, c. 1, s. 464, 465). İmzalarda, menâşirlerde bu iki sultanın; İzzeddin Aybek ile el-Eşref Musa'nın isimleri bulunuyordu ve merasimlere birlikte katılıyorlardı. Sikkelerde ikisinin ismi vardı (*es-Sülûk*, 1997, c. 1, s. 464, 465; *Hüsnü'l-Muhadara*, 1968, c. 2, s. 38; *el-Muhtasar*, yy. c. 3, s. 143). Ancak hâkimiyet İzzeddin Aybek'in elindeydi. el-Eşref Musa sadece ismen mevcuttu onun dışında iktidara ve güce malik değildi (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 124; *Muhtariü'l-Ahbar*, 1993, s. 10). Bu durum devletin ilk yıllarında Memlûklere, Eyyûbi emirlerine karşı tedbir almak bakımından avantaj sağlamıştır.

Sultan Aybek kendisine yönelik muhalif hareketleri engelleyip, iktidarını güçlendirdiği zaman, ismen de olsa sultan olan el-Eşref Musa'nın saltanatına son verdi ve kendi sultanlığını tamamen bağımsız bir hale getirdi (*es-Sülûk*, 1998, c. 1, s. 462; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 289, 290; Kortantamer, 1993, s. 23).

Aybek, Bahrî Memlûklerinin yardımları neticesinde sultan olmuştu. Bu memlûkler içerisinde sultan olabilecek kabiliyete ve yeteneğe sahip çok sayıda emir mevcuttu. Ancak kendi aralarındaki rekabetten dolayı bir sultan seçememişlerdi. Bu yüzden daha sonra uygun bir fırsatta alt edebileceklerini düşündükleri Aybek'in sultan olmasında karar kıldılar. Ancak Aybek, tahmin ettikleri gibi güçsüz değil bilakis çetin ceviz çıkmıştır. O, Bahrî memlûklerin lideri ve en güçlüsü durumunda olan Aktay'ı 1254 yılında bir bahane ile Kal'atü'l-Cebel'e çağırarak onun yaşamına son vermiştir. Aktay'ın katledilmesinin akabinde, içerisinde Baybars'ın ve Kalavun'un da bulunduğu Bahrî Memlûkler, Aktay ile aynı kaderi yaşamak korkusu ile Suriye'ye kaçtılar (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 25, 26; Muir, 1896, s. 8, 9).

Sultan Aybek, iktidarı üzerindeki engelleri bertaraf ettikten sonra saltanat nâibi tayin etmiştir. Memlûk Devleti'nin ilk saltanat nâibi 1251 yılında tayin edilen emir Aytekin el-Bundukdari'dir. O, yaklaşık olarak bu makamda iki yıl hizmet etmiştir. Ondan sonra, Seyfeddin Kutuz saltanat nâibi olarak tayin edilmiştir (*ed-Delilü'ş-Şâfi*, 1998, c. 1, s. 165, 166; *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 125; Yalçın, 2011, s. 6, 8).

Sultan Aybek saltanatı süresince kendisine muhalif memlûk grupları ve Eyyûbilerin düşmanlıkları ile mücadele etmiştir. Bu sebeple devlet işlerinde ona yardım edebilecek, iktidarını savunacak ve muhafaza edebilecek kendisine sadık nâibe ihtiyaç duymuş olmalıdır. Bununla beraber bu iki nâibin iktidar üzerine doğrudan bir etkisi görülmemektedir.

Sultan Aybek'in Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla evlenme isteği, eşi Şecerüddür'ün Aybek'e karşı kıskançlık ve öfke duymasına yol açmıştır (*Mesâlikü'l-Ebsâr*, 2014, s. 383). Giderek büyüyen bu öfke onda Aybek'in yaşamına son verme isteği oluşturmuştur. Bunun sonucunda Sultan Aybek Bahrî Memlûklerin desteğini kazanmış olan karısının planları doğrultusunda yaşamını kaybetmiştir (*el-Bidâye*, 1988, c. 13, s. 231; *Tarihü'l İslam*, 1990, c. 48, s. 28; *el-Ünsü'l-Celil*, yy. c. 2, s. 86; *el-Muhtasar*, yy. c. 3, s. 192; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 10). Sultanın vefatını duyan askerler Kal'atü'l-Cebel'i kuşatma altına aldılar. Sultan Aybek'in memlûkleri ve Emir Bahaddin

Boğdı kalenin içerisine girdiklerinde vezir Şerefüddin el-Faizî'nin çevresinde bir araya gelerek Aybek'in oğlu Mansur'un, babasının yerine tahta oturması konusunda anlaştılar (*Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 105).

Sultan el-Melik el-Mansur Nureddin Ali, sultan olduğu zaman on beş yaşındaydı. Onun devlet işlerini yürütecek tecrübeye sahip olamaması sebebiyle bu işi babasının saltanat nâibi el-Emir Seyfeddin Kutuz üstlendi (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 125; *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 1, s. 81; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 10; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 297). Mansur Ali'nin, tahta geçtiği gün, emirler sabık sultanın katlinden kaynaklı tepkileri ve gerginliği yatıştırdılar (*en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2013, s. 22).

Ancak ertesi gün Mansur Ali'nin sultanlığını kabul etmeyen ordu, Kal'atü'l-Cebel'e yöneldi. Onların niyeti Mansur Ali'nin yerine Aybek'in dirayetli atabegi Alameddin Sencer el-Halebî'yi tahta geçirmekti (*Mesâlik*, 2010, c. 27, s. 258). Sultan Mansur Ali'nin iktidarı üzerinde oluşan bu tehlike, Şecerüddür'e bağlı memlûklerin nüfuzu ile çözüldü. Nihayetinde muhalifler, Sultan Mansur Ali'ye bağlılık yemini etmek zorunda kaldılar. Bu durumda atabek Alameddin Sencer el-Halebî'de istemeyerek de olsa bu durumu kabullendi. Zira şartlar onun iktidarı ele geçirecek kadar kuvvet toplaması için elverişli değildi (*en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2013, s. 22).

Kutuz, Sultan Mansur Ali'nin de saltanat nâibi olarak hizmet etmeye devam etmişti (*İkdu'l-Cuman*, yy. c. 1, s. 14; *Tahcil*, 1998, c. 1, s. 17; *Şezaretü'z-Zeheb*, 1986, c. 7, s. 507; *Hülasetü'l-Vefa*, yy. c. 2, s. 185). Kutuz'un saltanat nâipliği görevi Sultan Aybek döneminde başlayıp, onun oğlu zamanında da devam etmiştir. Bunun sebebi, onun diğer emirlerden daha güçlü, cesur ve yetenekli olmasıydı.

1258 yılında Moğollar Hülagu kumandasında Bağdat Abbasi Hilafetini yıkıp, Suriye'ye yönelmişlerdi. Saltanat nâibi Kutuz sultanın tecrübesizliği ve yaşının da küçük olmasını göz önünde bulundurarak sahip olduğu güce, kuvvete ve cesarete dayanarak, sultanlık makamını ele geçirmek için kendisine uygun şartlar oluşturmaya başlamıştır (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 417; *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*, yy. c. 1, s. 375; *Semtu'n-Nücûm*, 1988, c. 4, s. 21; *Mevsû'atu Mevâkifi's-Selef*, yy. c. 4, s. 384; *Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 105, s. 106). Yani Kutuz devletin üzerindeki bu dış tehlikeyi sultanın nâibi iken bertaraf etmeye

çalışmak yerine devletin sultanı olarak engellemek istemiştir. Bu bağlamda Moğol tehlikesi onun iktidara geçme arzusunun gerçekleştirilebilmesi için vesile olmuştur.

Kutuz, saltanatı ele geçirebilmek için emirlerin huzurunda onlara, Sultan Melik Mansur Ali'nin yaşının küçük olduğunu bu nedenle devlet işlerinde ve işleyişinde tecrübesiz olduğunu, sultanın yönetiminde yaklaşan Moğol tehlikesinin bertaraf edilemeyeceğini dolayısıyla tüm emirlerin itaat edebileceği bir emirin başa geçmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kutuz'un bu etkili konuşması karşısında onun niyetini sezen emirler, ondan başkasının bu nitelikte olmadığını ve iktidara layık olanın Kutuz olduğunu dile getirmişlerdir (*Tarihü'l-Hulefa*, 2004, c. 1, s. 334; *Hüsni'l-Muhadara*, 1968, c. 2, s. 38, 39; *es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 495; Özbek, 2013, s. 162). Kutuz, ümeraya bu görüşlerini Alameddin Sencer el-Halebî ve emir Seyfeddin Bahadır avda iken yani onların yokluğunu fırsat bilip bu esnada söylemişti. Onlar avdan döndüklerinde Kutuz emeline çoktan ulaşmıştı. Kutuz, rakibi olan bu iki emiri hapsedirerek, kendisine tehlike olmalarının önüne geçmiştir (*Tarihü'l-İslam*, 1993, c. 48, s. 45). Kutuz'un iktidarı ele geçirmesiyle birlikte üç yıldır tahtın sahibi olan Mansur Ali'nin saltanatı son bulmuştur (*en-Nücûm*, yy. c. 7, s. 55; *Kitâbü'l-İber*, 2000, c. 5, s. 436; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 303).

Mansur Ali sultanlıktan hal edilmesine rağmen öldürülmemiş ve annesi ile birlikte önce tutuklanmış sonrada sürgüne gönderilmiştir. Sabık sultanı merkezden uzaklaştıran Kutuz'un bundan sonraki hareketi kendisine muhalif olabilecek ümerayı kontrolü altına almak olmuştur (*el-Hitât*, 1998, c. 3, s. 125; *el-Bidâye*, 1988, c. 13, s. 216).

Memlûk Devleti'nde Kutuz, saltanat nâipliği makamından sultanlık makamına geçen ilk kişidir. Kutuz, üstadının oğlunu tahtından indirip, onun yerini alan ilk memlûk olmuştur. Böylelikle Kutuz'dan itibaren bu hareket bir gelenek haline gelmeye başlayacaktır (*en-Nücûm*, yy. c. 7, s. 56; *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2013, s. 32; Aktan, 1990, s. 280).

Saltanat nâibi iken sultanlık makamına geçen Kutuz, saltanatı esnasında kendisine yeni bir saltanat nâibi atamaktan korku duymamıştır ve İzzeddin

Aydemir el-Hillî'yi saltanat nâibi olarak tayin etmiştir (*Kenzü'd-Düerer*, 1971, c. 8, s. 62).

Kutuz'un Mansur Ali'ye karşı uyguladığı politikalar, Memlûk Devleti'nde veraset sisteminin önünü kesen ilk uygulama olmuştur. 1260 yılında Ayn Calut savaşından sonra, kendisine muhalif Memlûk emirleri tarafından ani bir şekilde öldürülmesiyle Kutuz'un kendi soyundan birisini veliaht tayin etme fırsatı olmamıştır (*Kenzü'd-Düerer*, 1971, c. 8, s. 61; *es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 519; Özbek, 2013, s. 162).

Kutuz'un saltanatı esnasında en büyük olaylardan birisi 1260 yılında Moğollar ile yapılan Ayn Calut savaşdır (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 508-516; *el-Hutat*, 1998, c. 3, s. 125; Özbek, S. 2002, c. 5, s. 127, 128). Sultan Kutuz, Hülagu'nun tehditleri karşısında ona tabi olmamış ve Memlûkler Mısır'a yaklaşan Moğol tehlikesi ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Memlûkler üzerinde beliren Moğol tehlikesi Suriye'deki Eyyûbi melikleri ile Mısır'daki memlûklerin birleşmelerini sağladı. Aynı zamanda Suriye'ye kaçan Baybars, Kalavun, Sungur gibi önde gelen Memlûk emirleri, Mısır'a dönme fırsatını elde etmişlerdir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 32, 33; Koprıman, 1987, s. 6).

1260 yılında Memlûk ve Moğol orduları Ayn Calut denilen mevkide karşı karşıya geldiler. Çok kanlı ve sert geçen çarpışmalar neticesinde Moğol ordusu Memlûkler tarafından büyük ölçüde imha edildi. Böylece yenilmez addedilen Moğollar'ın bu şöhreti sarsıldı. Sultan Kutuz, bu galibiyet ile kendisine haklı bir şöhret kazandı. Bu savaşta yalnızca Kutuz değil öncü birliklerin komutanı Baybars dahi büyük bir şöhret kazandı (*Bedâiü'z-Zuhur*, 1960, c. 1, s. 77; *Kitâbü'l-İber*, 1988, c. 5, s. 436; *Tarihu İbni'l-Verdî*, 1996, c. 2, s. 196; Koprıman, 1989, s. 6).

Baybars Ayn Calut savaşının bitiminde, Sultan Kutuz'un kendisine vaat ettiği Halep valiliğini talep etmiştir. Ancak onun bu isteği Sultan Kutuz tarafından reddedilmiştir (*Zeyl Tarihü'l-İslam*, 1990, c. 48, s. 60-63). Kutuz, Baybars'ın gücünün farkındaydı ve onun bu savaşta ölmüş olabileceğini tahmin etmekteydi. Kutuz, tahmininin aksi çıkarsa dahi savaşın bitiminde Baybars'ın nüfuzunu engellemeyi planlamaktaydı. Ancak Baybars, ondan daha erken

davranmıştır. Esasında Baybars'ın isteğinin reddedilmesi, Baybars'ın Kutuz'a karşı harekete geçmesi için bir bahane olmuştur. Moğol tehlikesi için birbirleriyle husumetli Memlûk emirleri bir araya gelmiş olsalar dahi bu durum savaş bitiminde hemen değişmiştir. Baybars, Kutuz'u ortadan kaldırmak için bir suikast planı hazırlamıştır. Av esnasında bu planını uygulayarak onun hayatına ve saltanatına son vermiştir (*Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 307, 308). Nihayetinde Kutuz'un katledilmesinden sonra onu öldüren kişinin de sultan olarak tahta çıkması beklenirdi. Nitekim Baybars, Bahrî Memlûkler içerisinde en kudretlisi ve güçlüsüydü. O gücünü Moğollar ile yapılan savaşta göstermiş olup, şöhretini daha da artırmıştı (Kopruman, 2005, s. 99, 100; Clot, 2005, s. 30).

1260 yılında Kutuz'un katledilmesinden sonra Baybars, yanındaki Bulban er-Reşidi, Bahadır el-Muizzî, Beydoğan er-Rüknî, Bulban el-Harunî ile Bahrî Memlûklerin oluşturduğu ümera, es-Sâlihiyye'de saltanat otağında toplanmışlar ve Baybars'ın sultan olması için ittifak etmişlerdir. Buna göre onlar, Kutuz'un otağına gittiler. Otağın girişinde ise onları atabek Farisüddin Aktay el-Musta'rib²⁹ karşıladı (*Zeyl Mir'a'tuz-Zaman*, 1992, c. 2, s. 442; *Fevâtü'l-Vefeyât*, yy. c. 1, s. 237, 238; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 25). Baybars'ın Sultan Kutuz'un yaşamına son verdiğini Farisüddin Aktay'a söylemesi üzerine Farisüddin Aktay, ona bağlılık yemini etmiştir (*el-Muhtasar*, yy. c. 3, s. 207, 208; *Tarihu İbni'l-Verdî*, 1996, c. 2, s. 203; *en-Nucûm*, yy. c. 7, s. 101; *Tarihü'l-İslam*, 1993, c. 48, s. 64).

Bunun ardından Baybars, tahta oturmak için Emir Bedreddin Bisri (Beyseri) eş-Şemsi, Emir Seyfeddin Kalavun el-Elfi, Emir Bedreddin Bilik el-Hazindar ve önde gelen diğer emirler ile Kahire kalesine yöneldi (*Mir'atü'z-Zaman*,

²⁹Sultan Kutuz, Moğollar üzerine Şam'a doğru hareket etmek zorunda olduğundan Mısır'da devlet işlerini yürütmesi için emir Farisüddin Aktay'ı atabek olarak görevlendirmişti. Farisüddin Aktay, bir önceki sultan döneminde de atabeklik vazifesinde bulunmuştu. Memlûk kaynaklarından el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer ve Tarihu İbni'l-Verdî adlı kaynaklara göre Farisüddin Aktay, Sultan Kutuz döneminde sadece saltanat nâibi olarak geçmektedir. Bu kaynaklara göre Mansur Ali döneminde atabeklik vazifesinde bulunan Farisüddin Aktay, Kutuz tarafından saltanat nâipliğine getirilmiştir (*el-Muhtasar*, c. 3, yy. s. 207; *Tarihu İbni'l-Verdî*, c. 2, 1996, s. 203.)

1992, c. 1, s. 371; *en-Nucûm*, yy. c. 7, s. 102; *Fevâtü'l-Vefeyât*, yy. c. 1, s. 238).

Baybars Kahire'ye geldiğinde Ayn Calut kahramanı Kutuz için süslenmiş caddelerden geçerek Kal'atü'l-Cebel'e çıktı. Onu, Kutuz'un saltanat nâibi emir İzzeddin Aydemir karşıladı. Baybars olanı biteni ona anlattı. Saltanat nâibi ise Baybars'ın sultanı öldüren kişi olarak tahta geçmeye hakkı olduğunu, gücünü cesareti ile birleştirdiğini görerek bu durumda hemen ona biat etti (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 437; *el-Hitat*, 1998, c. 3, s. 126; *Mesâlik*, 2010, c. 27, s. 259; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 308, 309).

Sultan Baybars, saltanat tahtına oturunca, emir Bedreddin Bilik el-Hazindar'ı saltanat nâibi tayin ederek onu askeri işlerden sorumlu kıldı. es-Sahib Bahaeddin ise müdebbirü'l-umur olarak seçildi (*Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 103-150; *Nihâyetü'l-Ereb*, yy. c. 30, s. 223; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 79; *el-Menhel*, 1985, c. 3, s. 152; *Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 2, s. 107).

Baybars saltanatı boyunca, askeri zaferler ve fetihler gerçekleştirdi. Merkezi ve güçlü bir devlet oluşturdu. Onu bu bağlamda devletin asıl kurucusu olarak kabul etmek mümkündür (Elbendary, 2001, s. 156). Özellikle Ayn Calut'ta Moğolların yenilmesi, Memlûk Devleti'nin meşruiyetini sağlamlaştırıp, Memlûklerin prestijini artırmıştır.

Sultan Baybars, Yafa'nın fethi için Kahire'den ayrıldığı vakit, Bilik el-Hazindar'ı oğlu el-Melik es-Said Bereke'nin hizmetinde atabek olarak bıraktı. Bu tarihten itibaren fermanlarda ve beratlarda es-Said Bereke'nin de mührü yer aldı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 49; *Tarihü'l-İslam*, 1994, c. 49, s. 35; *et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 57).

Saltanat nâibi Bilik el-Hazindar göreve geldikten itibaren siyasi ve ekonomik olarak her geçen gün gücünü artırmaktaydı. Sultan Baybars, bunu fark ettiğinde, onun yetkilerini ve imkânlarını kısıtlamak için tedbirler almıştır. Bilik el-Hazindar'ın sahip olduklarını kendi bünyesinde tekrar toplamaya başlamıştır. Onun atabeklikten kalma iktalarını da azaltmıştır (*Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 3, s. 46).

Baybars, 1261 yılında saltanat nâibi Bilik el-Hazindar'ı görevinden azledip onun yerine İzzeddin Aydemir el-Hillî'yi saltanat nâipliğine getirmiş ve onu aynı zamanda atabek tayin etmiştir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 57). Aydemir el-Hillî, çok varlıklı bir emirdi. Ancak onun devlet tecrübesi çok azdı. 1268 yılında saltanat nâibi Aydemir el-Hillî vefat edince Baybars, Bilik el-Hazindar'ı tekrardan saltanat nâibi olarak atamıştır (*el-Menhel*, 1985, c. 3, s. 170, 171; *ed-Delilü'ş-Şâfi*, 1998, c. 1, s. 168; Yalçın, 2011, s. 9, 10).

1277 yılında Sultan Baybars vefat ettiğinde, saltanat nâibi Bilik el-Hazindar sultanın Dımaşk'taki türbesi tamamlanıncaya kadar iktidarın diğer memlûk gruplarının eline geçmemesi için sultanın cenazesini kalede gizlemiştir. Daha sonrasında ise babasının ölüm haberini oğlu es-Said Bereke'ye göndermiştir (*Mesâlikü'l-Ebsâr*, 2014, s. 402, 403; *el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 10). Bunun akabinde emirler es-Said Bereke'ye biat ettiler daha doğrusu biatlarını yenilediler. Nitekim Baybars, Memlûklerde veraset sistemine inanmayan emirlerden birisiydi. Ancak onun babalık duygusu ağır basarak sağlığında ümeradan kendisinden sonra tahta oğlunun geçmesine dair yemin etmelerini sağlamıştır (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 642; *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 126; *el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 10; *en-Nihayetü'l-Ereb*, yy. c. 30, s. 369; *Fevâtü'l-Vefeyât*, yy. c. 1, s. 241; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 64; *Mir'atü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 141; *Kitâbü'l-İber*, 2000, c. 5, s. 451).

Sultan Baybars'ın saltanatı boyunca, Emir İzzeddin Aydemir el-Hillî, Emir Bedreddin Bilik el-Hazindar Mısır'da saltanat nâipliği görevinde bulunarak hizmet etmişlerdir (*Zeyl Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 1, s. 372; *el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 11; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 183).

Bereke, saltanat makamına yerleştikten sonra Bedreddin Bilik el-Hazindar, saltanat nâipliği görevine devam etmesine rağmen kısa bir süre zarfında vefat etmiştir (*Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 64; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 342; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 58). Saltanat nâibi Bilik el-Hazindar vefat ettiğinde onun yerine Şemseddin Aksungur el-Farikanî saltanat nâipliği makamına tayin edildi (*Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 3, s. 234; *Tarihü'l-İslam*, 1994, c. 50, s. 31; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 219; *Kitâbü'l-İber*, 2000, c. 5, s. 452). Fakat

Sultan Bereke, el-Farikanî'yi Bilik el-Hazindar'ı zehirlemek ile itham etmiş ve onun yakalanması emrini vererek saltanat nâipliği görevinden azletmiştir (*el-Mukaffa'l-Kebîr*, 1991, c. 5, s. 462; *Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 172, 219).

el-Farikani'nin kısa süren görevinden sonra sultan, huşdaşlarından Sungur el-Elfi'yi saltanat nâipliği görevine getirdi. Onun saltanat nâipliği makamına atanmasına hasekiler kendilerinden olmadıklarını ileri sürerek tepki göstermişlerdir. Onların itirazları neticesinde Baybars'ın yakın adamlarından birisi olan Alameddin Sencer el-Hamavî saltanat nâibi tayin edildi. Ona Safed'in yanı sıra Eriha ve Kefr-i Temrin ikta verildi. Saltanat nâibinin maddi olarak güçlenmesi, sultanın ona karşı kuşku duymasına sebep oldu ve nihayetinde saltanat nâibi azledilerek Emir Seyfeddin Kûndek saltanat nâipliği görevine tayin edildi (Şeşen, 2018, s. 16, 17). Ancak Kûndek sultanın iktidarı lehine değil aleyhine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kalavun'a casusluk yapmak ve onunla beraber mevcut sultanı hal etmeye çalışmak ile suçlanmıştır (Amitai, 2008, s. 126; Yalçın, 2013, s. 795).

Sultan Bereke'nin takip ettiği siyaset yüzünden kısa bir zaman içerisinde ümera ile arası açıldı. Sultan, emirler ve ümera ile arasında oluşan anlaşmazlığı gideremedi. Üstelik Seyfeddin Kûndek ez-Zahirî de ona artık bağlılık göstermiyordu. Bu durumdan güç alan dört yüze yakın memlûk de sultana itaat etmeyi bıraktılar (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 59; *Nihayetü'l-Ereb*, yy. c. 30, s. 393; *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*, 1992, c. 4, s. 1; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 67, 68).

Sultan, Kûndek ez-Zahirî'nin bu tavırları karşısında onun yerine İzzeddin Aybek el-Efrem'i saltanat nâibi olarak atamıştır. Buna göre saltanat nâibi İzzeddin Aybek el-Efrem, sultanın iktidarına muhalefet edenlere karşı savaşmak ve sultanın iktidarının muhafazası için tayin edilmiştir. Ancak o, devlet işlerinde beklenen başarıyı sağlayamamıştır (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 59).

Sultana muhalefet edenlerin başında Kalavun ve Sungur gibi büyük emirler bulunmaktaydı. Bu emirler birlik olup sultana “sen ümeranın büyüklerinin gönlünü kırıp hukuklarına müdahale ettin, bundan vazgeçmezsen sonu kötü

olur” dediler. Bunun üzerine baskılara daha fazla dayanamayan ve durumu kontrol edemeyen Bereke 1279 senesinde tahttan çekilmek zorunda kaldı (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 645; *Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 142, 143).

Mısır ümerası, Bereke'yi tahttan uzaklaştırdığında onun yerine saltanat makamına geçmesi için Seyfeddin Kalavun'a teklifte bulundu. Kalavun ise kendisi için henüz sultan olma vaktinin gelmediğini düşünmekteydi. Nitekim o, bu teklifi “saltanatın el-Melik ez-Zahir Baybars'ın zürriyetinden çıkmaması daha iyidir” şeklinde cevaplayarak geri çevirdi (*es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 656).

Kalavun, saltanat için Baybars'ın soyundan çıkılmaması gerektiği şeklinde sarf etmiş olduğu sözünde gerçekçi ve samimi olmasa gerekir. Dolayısıyla kendisine teklif sunulduğu vakit, sultanlık için gerekli şartların olmaması sebebi ile yeteri kadar cesaret gösterememiştir (Kortantamer, S. 1993, s. 25). Kalavun, memlûklerin veraset usulüne inanmadığını, tahta geçişlerde buna riayet edilmediğini biliyordu. Onun bu teklifi geri çevirme nedeni Baybars'a bağlı memlûk gruplarından çekinmiş olması ve isyan etmelerinden korkmasıdır.

Kalavun'un sultanlığı reddetmesi üzerine ümera, Baybars'ın diğer oğlu Sülemiş'i tahta oturtma konusunda anlaştı. Sülemiş henüz yedi yaşındaydı. O, el-Melik el-Adil lakabı ile sultan ilan edildi ve Kalavun da onun atabegi ve saltanat nâibi oldu (*el-Menhel*, 1986, c. 4, s. 91; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 346).

2.2.2. Kalavun'un İktidarından en-Nasır Muhammed'in Oğulları Dönemine Kadar Saltanat Nâipleri (1279-1341)

Kalavun, Sultan Sülemiş'in atabegi ve saltanat nâibi iken sultanın yaşının küçük olmasından istifade ederek kendi iktidarı için şartları olgunlaştırmaya başlamıştı. Daha öncesinde en başından itibaren hutbelerde halife ve sultanın adıyla birlikte onun da adı okunuyor, basılan paraların bir yüzünde sultanın diğer yüzünde ise Kalavun'un adı geçiyordu. Kalavun ileride kendi iktidarına engel teşkil etmemeleri için Baybars'a bağlı Zâhiriyye olarak adlandırılan

memlûk gruplarının önde gelen emirlerini tasfiye etti. Onların yerine kendisine bağlı huşdaşlarını önemli mevkilere yerleştirdi (*el-Cevherü's-Semîn*, 1972, s. 316; Yiğit, 2001, s. 227).

İktidara sahip olmayı arzulayan Kalavun, tahta geçmek için şartların elverişli olduğunu düşündüğünde ümerayı toplamıştır. Onlara, Sultan Sülemiş'in yaşının küçük olduğunu öne sürerek kâmil birisi olmadan devlet işlerinin yürütülemeyeceğini ifade etmiştir. Böylelikle ümera yaklaşık olarak beş aydır sultan olan Sülemiş'i Kalavun'un görüşlerine binaen tahttan indirmiş ve Kalavun'un sultan olmasına karar vermiştir (*Kenzü'd-Düerer*, 1971, c. 8, s. 231; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 71, 72; el-Makrizî, *es-Sulûk*, 1997, c. 1, s. 658; *el-Hitat*, 1998, c. 3, s. 126).

Sultan Bereke'nin iktidardan uzaklaştırılmasında başı çeken Kalavun aynı şekilde Sultan Sülemiş'inde saltanatı kaybetmesinde başrolü oynamıştır. Daha önce zikrettiğimiz gibi ilk seferde sultanlık makamına geçmeyi kabul etmeyen Kalavun kısa süre içerisinde sultanlık tacını giymiştir. Nitekim onun ilk başta Baybars'a bağlı memlûk gruplarından çekinmiş olması yersiz değildi. Kalavun sultan olduktan sonra, Kerak'e sürgüne gönderilmiş olan eski sultan Bereke isyan eden ilk kişi oldu. Kalavun'un iktidarına karşı tahttan indirilmiş olan iki kardeş Bereke ve Sülemiş'in isyanının yanı sıra Emir Sungur el-Aşkar'da Dımaşk'ta isyan başlatmıştır. Böylelikle Kalavun hükümdarlığının ilk yıllarında Haçlı ve İlhanlı tehditi altında Suriye üzerindeki kontrolü kaybetmeye başlamıştır. Fakat Kalavun sultanlığı süresince isyanları ve diğer tehlikeleri bertaraf etmeyi başarabilmiş ve iktidarını sağlamlaştırmıştır (Yiğit, 2015, s. 59, 60).

Saltanat nâipliği ve atabeklik makamlarından saltanat makamına geçen Sultan el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi (1279-1290) saltanat nâipliği görevine Hüsameddin Toruntay'ı getirmiştir Toruntay, bu makamı Kalavun'un tahta çıkmasında ona yardımcı olduğu için elde etmiştir (*el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 13; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 88, 91; *Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 348; Yalçın, 2013, s. 765).

Kalavun, Toruntay'dan önce saltanat nâipliği makamına Aybek el-Efrem'i tayin etmek istemişti. Ancak Aybek el-Efrem kısa bir süre bu makamda bulunmuş olsa dahi sultandan azlini istemiştir. Bunun üzerine Kalavun saltanat nâipliğine diğer emirlerin en büyüğü ve üstâddâr olan Hüsameddin Toruntay'ı görevlendirmiştir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 83). Sultan Kalavun 1286 yılında, saltanat nâibinin kumandasında Kerak'ı ele geçirdi. Toruntay, barış yoluyla ele geçirdiği Kerak'a sultan adına nâipleri görevlendirdikten sonra Mısır'a geri döndü (*Mesâlikü'l-Ebsâr*, 2014, s. 408).

Sultanlığı süresince devlet işlerini elinde tutan Kalavun'un, saltanat nâibi Toruntay'ı askeri seferlerde ve sözünü dinlemeyen emirleri cezalandırmak için görevlendirdiği bilinmektedir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 107-109; *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2013, s. 70).

Sultan Kalavun da diğer memlûk sultanları gibi saltanatın babadan oğula geçme kaidesine inanmıyordu. Bunu Baybars'ın oğlu Sülemiş'i tahttan indirdiği zaman fiili olarak ispatlamıştı. Ancak onun da babalık şefkati baskın çıkmıştır. Üstelik o, oğlunu sadece veliaht ilan etmekle kalmamış kendi hayatta iken onu sultan yapmak istemiştir. Bu niyetini ümeraya da bildirmiş ve onlar buna razı olmuşlardır. Böylelikle 1280 yılında oğlu Alaeddin, el-Melik es-Salih lakabı ile sultan ilan edilmiştir. Ancak es-Salih Alaeddin, babası Kalavun'dan evvel 1288 yılında vefat etmiştir (Özaydın, 1997, s. 319; Koprıman, 2005, s. 107).

Kalavun'un Alaeddin'in dışında, Halil adında diğer bir oğlu daha vardı. Kalavun bu oğlunun huyunu beğenmeyip, yaşantısını tasvip etmiyordu. Ona güven duymuyor ve onu sultanlığa layık görmüyordu. Hatta onu, kardeşi Alaeddin'i zehirletmek ile itham ediyordu. Kalavun tahta çıkmasını istememesine rağmen 1290 senesinde vefatından sonra oğlu Halil, ümera tarafından el-Eşref lakabıyla sultan olarak başa geçirildi (*Bedâiü'z-Zuhur*, 1960, c. 1, s. 99; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 303; Özaydın, 1997, s. 319). Hatta Kalavun'un diğer oğlu Muhammed ve Muhammed'in oğulları ve torunları da (Kalavun Hanedanı) arada kısa süreler ile bazı emirler sultan olsa dahi, yüzyıldan fazla bir süre Mısır'da Memlûk Devleti'nin sultanları olarak

hüküm sürdüler³⁰ (*Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 86, 87; Koprıman, 2005, s. 107, 108).

Sultan el-Melik el-Eşref Halil tahta oturduğunda, saltanat nâibi Hüsameddin Toruntay'ın yerine bu göreve Bedreddin Baydara'yı vezarete ise Şemseddin b. Sel'us'u atadı (*el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 24; *el-Bidâye*, 1998, c. 17, s. 627; *Mesalik*, 2010, c. 2, s. 447; *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 2014, s. 408, 409; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 91; *en-Nücûm*, yy. c. 8, s. 4).

Toruntay'ın azledilmesinin en büyük sebebi, el-Eşref Halil'in babası zamanında ondan ve icraatlarından hoşlanmamasıydı. el-Eşref Halil'in daha sultan olmadan evvel, saltanat nâibi Emir Hüsameddin Toruntay ile arası açılmıştı. Bu durumu bilen emirler, Emir Toruntay'ı Halil'e karşı kışkırtmalar dahi Toruntay, Halil'e karşı bir şey yapmadı ve ona karşı herhangi bir tedbir almadı. Halil ise sultan olur olmaz birkaç gün içerisinde Toruntay'ı yakalayıp, onun yaşamına son verdi. Ümera, Sultan Halil'in bu davranışını tasvip etmeyip aynı şeyin kendi başlarına da gelebilecek olmalarından endişe duyarak korkmaya başladı (*Bedâi'ez*, 1960, c. 1, s. 104, 106; *Fevâtü'l-Vefeyât*, yy. c. 1, s.7, 10; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 219).

Sultanın daha öncesinde tacirlik yapan Sel'us'a karşı aşırı ilgi göstermesi başta Baydara olmak üzere diğer emirlerin kıskançlık duymasına yol açtı. Vezir Sel'us, sultandan gördüğü destek ve ilgi karşısında diğer emirlere itibar etmiyordu. Saltanat nâibini ortadan kaldırmayı planlayan vezir, kadı Takiyüddîn Abdurrahman'ı dahi azletmiş bulunmaktaydı. Bütün bunlara sultanın gayriahlaki davranışları da eklenince emirlerin sultana karşı duydukları öfke artmaya başladı. Bu emirlerin başını ise saltanat nâibi Baydara çekmekteydi (*Zübdetü'l-Fikre*, 1998, s. 287; *el-Cevherü's-Semîn*, 1972, s. 312; Özeydin, 1997, c. 15, s. 319; Yalçın, 2011, s. 14, 15).

Sultan el-Eşref Halil, 1291 yılında Akka'yı fethetti. Sur ve Hayfa'yı aldı. Sayda ve Antartus'u ise hezimete uğrattı. Sahili Haçlılardan temizledi. Sultan

³⁰Kalavun hanedanı dışında Memlûklerde hiçbir hükümdar ailesi bu kadar uzun müddet saltanat sürememiştir. Bu durum zaman ve şartların meydana getirmesi ile oluşmuş istisnai bir durumdur. Memlûklerin veraset sistemini kabul etmelerinden ve uygulamaya koymalarından kaynaklanan bir durum değildir (Koprıman, 2005, s. 108).

el-Eşref Halil, saltanatı süresince Haçlılar ile mücadele etmesine, tarihe adını “*Suriye’den Haçlıları silip süpüren hükümdar*” olarak yazdırmasına, cesur ve savaşçı olmasına rağmen kötü ahlaka sahip olmasından ötürü ümera ile arası açıldı. Sultan, devlet büyüklerine ve babası zamanında etkin olan ümeraya karşı sert bir tutum sergiledi (*Kenzü’-d-Dürer*, 1971, c. 8, s. 308; *Muhtari’-l-Ahbar*, 1993, s. 91-94; *Bedâi’ez*, 1960, c. 1, s. 99, 100; *Fevâtü’l-Vefeyât*, yy. c. 1, s. 406, 407; *en-Nücûm*, yy. c. 8, s. 5-9).

1293 yılında, el-Eşref Halil yanında veziri Şemseddin b. Sel’us ile ava çıktığında, saltanat nâibi Emir Bedreddin Baydara ve diğer bütün emirler mevcuttu. Sultan Teruce denilen mevkie geldiğinde, tek başına avlanacağını bildirmesine rağmen saltanat nâibi Baydara’yı görünce şaşırıldı. Saltanat nâibi, avda bulunduğu için eğri hançeri yanında bulunmayan sultana, elindeki kılıç ile omzuna bir darbe indirdi. Bir süre sonra Emir Hüsameddin Laçin’de geldi ve Baydara ona “bu darbe Mısır ve Şam tahtını isteyen kişinin darbesidir” dedi ve sultanı yere yıktı (*Tarihü’l-İslam*, 1993, c. 52, s. 17; *en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 75, 76; *el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 30).

Sultanı katleden emirler cinayet mahallinde daha Sultan Halil’in kanı kurumadan, Baydara’nın sultan olmasına karar vererek ona bağlılık yemini edip önünde yer öptüler. Diğer emirler de olay mahalline gelip sultanı orada terk ederek, Baydara’ya sadakat yemini ettiler (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 75, 76; *Mesâlikü’l-Ebsâr*, 2014, s. 412, 413; Koprıman, 2005, s. 109).

Saltanat nâipliğinden sultanlık makamına geçen Baydara, el-Melik el-Evhad, el-Kâhir, ez-Zâhir unvanı ile sultan ilan edildi ve saltanat nâibi olarak eş-Şucâî’yi tayin etti (*Mir’âtü’l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 167; *en-Nücûm*, yy. c. 8, s. 141; *el-Bidâye*, 1988, c. 13, s. 394; *Muhtari’-l-Ahbar*, 1993, s. 92).

Ancak ertesi gün Melik Eşref’e bağlı 1500 kişilik hasseki grubu, Baydara Kahire’ye doğru yol alırken onun önüne çıktı. Bu grubun içerisinde Emir Zeyneddin Ketboğa ve üstâddâr Emir Hüsameddin de bulunmaktaydı. Bunlar üstadları Melik Eşref’in intikamını almak niyetindeydiler. Baydara onlara karşı, yanındaki adamlarını savaş düzenine soktu. Fakat karşıdaki grup onları bir hamle ile dağıttı. Baydara’nın yanındaki adamlar onu terk etmeye

başladığında, hassekiler Baydara'yı çevreleyip onun başını kestiler (*el-Bidâye*, 1997, c. 13, 1988, s. 334; *en-Nücûmu'z-Zahire* 2013, s. 76; *Mir'âtü'l-Cenân*, yy. c. 4, s. 166). Baydara böylece sadece bir gün sultan olarak tahtta kalabildi (*el-Ünsü'l-Celil*, yy. c. 2, s. 90; *Bedâi'ez*, 1960, c. 1, s. 106).

1293 yılında emirler, Baydara'nın yerine el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'u tahta oturtular. Kalavun'un saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa, veziri, üstâddârı ve atabegi ise Alameddin Sencer eş-Şucâî olmuştu (*el-Menhel*, 2003, c. 10, s. 268; *Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 166; *Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 252; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 249).

Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun birinci saltanatı zamanında, on iki yaşında bir çocuktur. Bu yüzden onun devleti tek başına yönetmesi mümkün değildi ve 1293-1294 yılları arasındaki sultanlığı ismi bir hükümdarlıktı. Devlet işleri başta saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ve vezir Alameddin Sencer eş-Şucâî olmak üzere büyük emirler tarafından yürütülüyordu (*el-Bidâye*, 1988, c. 13, s. 399; s. 794; Koprman, 2005, s. 111; Yiğit, 2015, s. 66).

Vezir eş-Şucâî görevi süresince sultan olma teşebbüslerinde bulunmuş, kendi adına hutbe okutup, sikke kestirmeye kalkışmıştır. Saltanat nâibi bu durumda vezire karşı bir komplo kurup, onu bertaraf ederek devlet işlerinde tek söz sahibi olmak için bazı tedbirler almıştır. Bunun için Ketboğa, eş-Şucâî'ye bağlı hassekileri ve Burcî Memlûklerin bir kısmını tutuklatmıştır (*Hitatü's-Şam*, 1983, c. 2, s. 109). Bunun yanı sıra eş-Şucâî'nin hapsedirmiş olduğu emirlerden bazılarını serbest bırakıp, kendi elini güçlendirmeye çalışmıştır. Serbest bırakılanlardan birisi de daha sonra sultan olarak devletin başına geçecek olan Baybars el-Çaşnigir'di. Vezir Şucâî, Ketboğa'ya karşı Burcî Memlûklerinin desteğini kazanmasına rağmen ona karşı mücadelesinde başarılı olamamış ve onun tarafından yaşamı son bulmuştur (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 80; Yalçın, 2011, s. 17).

Vezirin nüfuzunu kıran saltanat nâibi sultanın yaşının küçük olması sebebiyle saltanatı ele geçirmek için yeterli gerekçeye sahip olmuştur. Zaten sultanın Ketboğa'nın yanında sözü geçmiyordu. Saltanat nâibi Ketboğa ümerayı toplayarak, sultanın yaşının küçük olması sebebi ile ülkenin durumunun kötüye

gittiğini olgun birisi olmadan bu durumun düzelemeyeceğini söyledi. Onlar bunun üzerine en-Nasır Muhammed'i hal ederek, onun yerine Ketboğa'nın sultan olmasını kararlaştırdılar. Bunun üzerine el-Emir Rükneddin Ketboğa et-Türki el-Mogoli el-Mansuri'ye 1294 yılında el-Melik el-Adil lakabıyla Mısır'da ve Şam'da biat edildi (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 128; *Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 167, 168; *Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 357; *Tarihü'l-İslam*, 1993, c. 52, s. 34; *el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 33).

Sultan Ketboğa Mısır'da saltanat nâibi olarak Hüsameddin Laçın'ı tayin etti. Çünkü Laçın Ketboğa'nın sultan olmasını teşvik edip, onun tahta çıkmasına katkı sağlamıştı. O, bunun karşılığını alarak devletin ikinci adamı olma payesi ile sultan tarafından ödüllendirildi (*el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 31; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 84; Sağlam, 2017, s. 165). Ketboğa, en-Nasır Muhammed'i ve annesini kaledeki evlerden birine göndererek onların iktidarı üzerinde tehlike yaratmalarını engelledi (Koprman, 2005, s. 111).

Sultan Ketboğa saltanatının ilk günlerinde ümeraya tatlı dil ve güler yüzle yaklaştı. Ancak sultanın bu tutumu çok uzun sürmedi ve halk ondan nefret etmeye başladı. Çünkü Sultan Moğol asıllıydı. Onun sultanlığı döneminde, Nil'in suyu alçalmış ve mahsul iyi çıkmamıştı. Açlıklar, hastalıklar ve ölümler yaygınlaşmıştı (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 128; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1994, s. 103, 104; *Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 363).

Sultan Ketboğa'nın Mısır'da pahalılığın artıp, yiyecek içeceğin azaldığı dolayısıyla açlıktan insanların öldüğü bir zamanda, on binden fazla Moğol'a hüsnü kabul göstermesi ve Uyrat adındaki kabilenin putperest olması, halk ve ümeranın ona karşı cephe almasına sebep oldu (*es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 262, 267; *Mir'âtü'l-Cenân*, 1997, c. 4, s. 170; Koprman, 2005, s. 112; Yiğit, 2015, s. 67, 68).

Saltanat nâibi Hüsameddin Laçın, en-Nasır Muhammed'in azledilmesinde kendisinin de payı olması sebebiyle en az Ketboğa kadar sultan olmayı hak ettiğini düşünüyordu. Sultan Ketboğa aleyhinde oluşan bu hava onun sultan olma arzusunu gerçekleştirebilmek için oldukça uygun bir ortam yaratmıştı. Bununla beraber onun sultanı kötüleme hareketlerinin başını çektiğini de

söyleyebiliriz. O, bunun için Ketboğa aleyhinde oluşan tepkileri sadece tahrik etmekle yetinmemiştir. Sultanın yaşamına son vererek onun yerini almanın planlarını da yapmıştır (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 128; *Acâibü'l-âsâr*, yy. c. 1, s. 16; Koprıman, 2005, s. 112).

1296 yılında Sultan Ketboğa yanında bulunan emirler ile birlikte Lüçûn'da (Filistin'de Cinin nahiyesine bağlı bir köy) kamp kurdu. Bu esnada saltanat nâibi Emir Hüsameddin Laçın yanındaki emirlerden bazılarıyla sultanı öldürme konusunda anlaşta (*Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 102, 103; Koprıman, 2005, s. 112). Öncelikle sultanın emirlerinden Bathas ve Bektut el-Erzak'ı –ki ikisi de sultana sadık, güçlü ve cesurdu- gaflette buldukları bir sırada yakalayıp onları hemen öldürttü. Daha sonrasında ise sultanın otağına yöneldi. Sultanın memlûkleri ona engel olmaya çalıştılar. Ancak sultan, Laçın'ın bazı emirler ile anlaştağını görünce akıbeti hakkında endişelenmeye başladı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 85; *Şezaretü'z-Zeheb*, 1991, c. 7, s. 758).

Ketboğa, Emir Çagan, Hüsameddin Zahiri ve Emir Seyfeddin Köçkün gibi Laçın'e bağlı emirlere Laçın'e sadık olduğunu, saltanattan ve diğer pek çok şeyden elini çektiğini bildirmiştir. Saltanat nâibi Laçın, hiçbir direniş ile karşılaşmadan sultanın otağını, hazinesini, korumalarını ve askerlerini ele geçirip Kal'atü'l-Cebel'e varmadan evvel el-Melik el-Mansur unvanını almıştır (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 86, 87). Laçın'ın sultanlığını ilan etmesi ile sultanlığı sona eren Ketboğa'nın saltanatu iki yıl sürmüştür. Ketboğa sultanlıktan hal edildikten sonra Laçın'ın nâibi olarak Serhad valiliğine gönderildi (*Tarihu İbni'l-Verdî*, 1996, c. 2, s. 244; *Kenzü'd-Dürer*, 1982, c. 8, s. 357; *Tarihü'l-Hulefa*, 2004, c. 1, s. 339).

Ketboğa'nın saltanatının sona ermesiyle Hüsameddin Laçın liderliğinde toplanan üst düzey emirler saltanat nâibi Hüsameddin Laçın'i bazı şartları kabul etmesi durumunda sultan yapmaya karar verdiler. Buna göre Laçın, sıradan bir emir gibi hareket edip, devlet işleyişi ile alakalı konularda istişare yapmadan karar veremeyecekti. Laçın kendi memlûklerini yüksek mevkilere getirmeyecekti (*Bedâi'ez-Zuhur*, 1960, c. 1, s. 109-112; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 365; Sağlam, 2017, s. 166).

Ümera Laçin'e bu şartları onun güç toplayıp, kuvvetlenmesine mani olmak için öne sürmüştür. Memlûk Devleti'nde bir sultan ne kadar çok memlûğe sahip olursa sultanın gücü, otoritesi, saltanatının kalıcılığı yani iktidarı ve iktidar süresi de o kadar çok olurdu. Bu yüzden ümera Laçin'in memlûklerine müdahalede bulunup onun güçlenmesinin önüne geçmek istemiştir.

Laçin'in sultan ilan edilmesinde, onun şahsi otoritesinden daha çok bir grup egemenliğine bağlı oligarşik bir siyasi yapı görülmektedir. Sultanın bazı şartlar karşılığında sultan olmayı kabul etmesi ise onu meşruti bir sultan kılmıştır. Yani onun tahta çıkışı bazı şartlara uyması karşılığında gerçekleştirilmiştir. Laçin, buna göre sultan olmadan önce önde gelen emirlerden sadakat yemini almış ve onlara da söz vererek saltanatın başına geçmiştir (Sağlam, 2017, s. 166).

Sultan el-Melik el-Mansur Hüsameddin Laçin, ümera ile devleti yöneteceğine dair söz vermesine rağmen devlet üzerinde tamamen hâkim olmak için sözünde durmayarak 1297 yılının ortalarında saltanat nâibi emir Şemseddin Karasungur el-Mansûri'yi tutuklattı. Sultan Laçin, Karasungur'un Burcî emirler ile birleşip, tahtı ele geçirmesi ihtimali ve endişesi ile bu hareketi gerçekleştirmişti. Sultanın saltanat nâibine yüz çevirmesinde Seyfeddin Mengü Timur'un da etkisinin olduğu bilinmektedir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 140, 141). Sultan, Karasungur'un yerine Mengü Timur'u saltanat nâibi olarak tayin etti. Bu tayin ise büyük emirlerin ağına gitti. Üstelik Laçin, erkek çocuğu olmadığı için Mengü Timur'u kendisinden sonra veliaht tayin edip, hutbelerde kendi ismi ile beraber saltanat nâibinin de adını zikrettirmiştir (*el-Muhtasar*, yy. c. 4, s. 38; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 90; *el-Bidâye*, 1988, c. 13, s. 415; Yalçın, 2013, s. 796). Böylelikle Mengü Timur'un nüfuzu artmış ve diğer emirlere karşı o, üstün bir pozisyon elde etmiştir. Laçin yaptığı atamalar ve uygulamalar sebebi ile kendisine uyarılarda bulunanları, geçmişten ders çıkarması gerektiğini söyleyenleri ciddiye almamıştır (Sağlam, 2017, s. 177).

Sultan Laçin, çevgan oynarken atın sırtından düştüğü bir zamanda, bütün vücudu ezilmişti. Böyle bir zamanda saltanat nâibi Mengü Timur devlet işlerini dilediği gibi kendi isteği doğrultusunda yürüttü. Diğer emirler ise ilk

etapta bu duruma Laçin'in hatırı için ses çıkarmadılar. Laçin sağlığına tekrar kavuşunca emirler ve halk Mengü Timur'un tahakkümünden kurtuldukları için sevindi (*en-Nücûmu'z-Zahire* 2013, s. 90). Fakat iyileşmesi de Mengü Timur'a karşı duyulan öfkenin yatışmasını engelleyemedi. Çünkü saltanat nâibi Mengü Timur, ecnâdü'l-halka'ya, Bahrî memlûklerinin ve memâlik-i sultaniyyenin ikta senetlerini dağıttığı zaman bundan kimisi memnun olduysa da çoğu hoşnut olmadı. Sultan ve saltanat nâibine karşı tepkilerin oluşmasının en büyük nedenlerinden birisi bu ikta dağıtımını meselesinden kaynaklanmıştır. Bunun üzerine sultan, arazi miktarını ve hâsılını artırmak istedi. Ancak Mengü Timur, sultanı bunu yapmaması konusunda sert bir tavırla uyarmıştır. Emirler Mengü Timur'dan çekinseler dahi ilerleyen zamanda sabrı kalmayan cesur askerler ve emirler ona karşı isyan hareketi başlattılar. Saltanat nâibine karşı yapılan bu başkaldırı başarıya ulaşamadı ve Mengü Timur onları tutuklattı. Sultan ise tüm bu yaşananlardan sonra Mengü Timur'u geçte olsa azarlayarak onun hapsedtiklerini serbest bıraktı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 90). Fakat Sultan Laçin, Mengü Timur her ne yaparsa yapsın ona karşı koyamadığı ve iktidarı Mengü Timur'un eline teslim ettiği için emirler ile halkın tepkisini çekmiştir. Ülkede Mengü Timur'un bilgisi haricinde bir ferman, tevki çıkmıyordu. Mengü Timur, sultanın çıkardığı fermanları iptal ediyor ve öfke ile bu duruma tepki gösterip fermanı yırtıyordu. Saltanat nâibinin bu şekilde artan gücü ve sultanın güçsüzlüğü emirlere ağır gelmeye başlamıştı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 91, *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 128). Mengü Timur tarafından sürekli kışkırtılan sultan, muhalif emirlerin tutuklanmasını istemiş, bunun üzerine Suriye'deki bazı emirler İlhanlılara iltica etmişlerdir (Yiğit, 2015, s. 70; Sağlam, 2017, 181). Ayrıca Mengü Timur, devletin iç siyasetinde daha da güçlenmek için güçlü emirleri Kahire'den uzaklaştırmak istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Çukurova'daki Ermeni Krallığına sefer yapılması için Sultan Laçin'i ikna etmiştir. Bedreddin Bektaş komutasında içlerinde muhalif emirlerinde bulunduğu bir ordu Çukurova'ya gönderilmiştir (Sağlam, 2015, s. 90, 279).

Laçin'in tahta çıkmasında ona yardım edenlerden birisi de Emir Gürcü'ydü. Bundan dolayı Laçin sultan olduktan sonra ona ayrıcalıklı ve özel davrandı.

Gürcü, sultanın ona verdiği kıymetten ve yetkilerden istifade ederek, memâlik-i sultaniyyenin tüm işlerini denetliyor, istediği kişileri sultanın huzuruna kabul ediyor, bu konuda hâciplerin önüne geçiyordu. Saltanat nâibi Mengü Timur onun bu halini kıskanmış ve Sultan Laçin'den onu uzaklaştırmak istemiştir. Bu esnada Ermeni Krallığına ait bazı kaleler fethedilince Mengü Timur sultana Gürcü'yü oraya nâip olarak göndermesini tavsiye etmiştir. Sultan, Gürcü'ye bunu iletse de Gürcü bu görevden affını istemiştir. Sultan da bu fikrinde ısrarcı olmamıştır. Gürcü bir süre sessiz kalmayı tercih etmiş olsa dahi daha sonra Mengü Timur ve ileri gelen büyük emirler hakkında ileri geri konuşmaya başlamıştır. Emirler, Mengü Timur'dan şikâyet etmeye başlamışlar ve Mengü Timur'un hayatta kaldığı süre zarfında onu yenemeyeceklerine ve kendilerinin sonu olacağına kanaat getirmişlerdir. Çünkü Mengü Timur, sultanı tesiri altına almıştı ve sultan onun sözünden çıkmıyordu. Sultan hayatta kaldığı sürece de onun Mengü Timur'a karşı bir harekette bulunamayacağını düşündüler. Bu sebeple öncelikli olarak sultanın ve daha sonra saltanat nâibinin hayatına son vermek üzere karar aldılar (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 94; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 108, 109).

Kaynaklarda anlatılan rivayete göre, Sultan Laçin'in eşi, sultanın ölümü ile alakalı rüya görmüştür. Bu rüyada, sultan öldürüldüğü yerdeymiş. Sultanın tepesinde birkaç tane siyah karga varmış bunlardan birisi sultanının imamesine vurarak onu yere düşürmüş ve Gürcü demiş. Eşi rüyasını Laçin'e anlatınca o da "Allah ne takdir etmişse o olur" şeklinde eşine karşılık vermiş. Daha sonra sultan her zaman olduğu gibi günün erken saatlerinde atına binerek saraya gitmek üzere yola koyulmuş. O günün akşamında Cuvvanî sarayında kendisine yakın olan Başkadı Hüsamüddin el-Hanefi, Emir Abdullah, Büreyd el-Bidivi ve imamı Muhibbüdin b. Assal ile satranç oynuyorken onların oyun oynadığı salona Gürcü girmiştir. O, sultana suikast için hazırlıklarını önceden yapmıştı. Burcî Memlûklerin emiri olan Silahtar Nogay'da Gürcü'ye yardımcı olmak için nöbet tutuyordu. Sultan bu sırada oyuna dalmıştı. Gürcü sultana hissettirmeden ona yaklaşmaya başladı. Sultanın yakınındaki mumu düzeltme bahanesi ile hançerinin üzerine örtü attı. Bunun üzerine sultan ona, "Burcîleri barakalara yerleştirip kapıları kapattın mı?" dedi. Gürcü evet diye yanıt verdi.

Hâlbuki o, onlardan birçoğunu kendi tarafına çekmiş ve onlardan sayıca fazla olmak üzere koridora yerleştirmişti. Sultan, Gürcü'nün niyetini fark etmemişti. Üstelik onun hakkında yanında bulunanlara övgü dolu sözler söylemiştir. “Eğer bu Emir Seyfeddin Gürcü olmasaydı, ben bu tahta oturamazdım” demiştir. Gürcü ise, sultana yatsı namazını hatırlatması üzerine, sultan namaza durduğunda, aradığı zamanı kazanan Gürcü onun omzuna kılıçla vurdu. Sultan ona karşılık vermek istese de hançerini bulamadı. Zayıf ve yaralı haldeki sultan, acıyla ayağa kalkıp Gürcü'yü yakalasa da bu sefer Silahdar Nogay hançeri ile sultanın bacağına darbe indirmiştir ve sultan kanlar içerisinde sırt üstü yıkılmıştır. Olay esnasında sultanın yanında bulunduğunu bildiren Kadı Hüsameddin el-Hanefî ise sultan ve nâibinin akıbeti hakkında sultanın satranç oynarken üzerine altı veya yedi kez kılıç darbesi aldığını, emirlerin onu öldürüp öylece bıraktıklarını belirtmektedir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 94, 95; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 107, 108). Laçın'ın saltanat nâibinin faaliyetlerine rağmen ona karşı bir tedbir almaması iki sene iki aylık saltanatının sonunu hazırlamıştı (*Tarihü'l-Hulefa*, 2004, c. 1, s. 339; *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 128).

Bu olayın ardından Seyfeddin Tuğcî, onunla birlikte hareket eden diğer Burcî Memlûkler ve Gürcü hep beraber saltanat nâibi Mengü Timur'un Kal'atü'l-Cebel içerisinde bulunan Darü'n-Niyâbe'deki evine yönelmişlerdir. Mengü Timur'a, sultanın onu istediğini söylemişlerdir. Ancak Mengü Timur bunu garipseyip, onların sultanı öldürdüğünü anlayarak onlar ile gelmeyeceğini söylemiştir. Ancak Seyfeddin Tuğcî ona zarar verilmeyeceğini, kimsenin de ona zarar vermesine izin vermeyeceğine dair yemin etti. Böylelikle saltanat nâibi Cübb'e götürülerek hapsedildi. Orada emir Şemseddin Sungur el-A'sar onun üzerine yürümüş ve ağır sözler sarf etmiştir. Emir İzzeddin Aybek el-Hamavi ise onu öldürmek istemiştir. Emirlerin saltanat nâibine bu kadar öfke duymalarının sebebi, onun bu emirlerin tutuklanmasına sebep olması ve Mengü Timur'un iktidar hırsı ile devletin yıkılmasına yol açacak siyasi çalkantılara sebep olmasıdır. Gürcü, Emir Tuğcî bir iş için evine gittiği vakit de bu durumdan istifade etti ve yanındaki adamlar ile hapisaneye giderek Mengü Timur'u boğazladı. Saltanat nâibinin yaşamına son verildikten sonra onun evi

ile malları yağmalandı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 95; *Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 107, 108).

Memlûk Devleti'nde, bir emir bir sultanı öldürdüğü zaman, sultanlık için diğer emirlerden kendisinin buna daha çok hakkı olduğuna inanırdı. Sultan Laçin'in katledilmesinden sonra da bu inanış aynı şekilde devam etmiştir. Gürcü; "Ey emirler! Sultanı ben öldürdüm. Efendimin öcünü ben aldım. en-Nâsır Muhammed'in yaşı küçük olduğu için onun sultan olması doğru olmaz" dedikten sonra, emir Tuğcî'yi göstererek, "Bu sultan olsun, ben de onun nâibi olayım" demiştir. Fakat diğer emirler bu düşüncüyü desteklemeyerek sessiz kalmışlardır ve en-Nasır Muhammed'in tekrar sultanlık makamına geçirilmesini istemişlerdir (*Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 381; *es-Sulûk*, 1997, c. 2, s. 268; Sağlam, 2015, s. 93). Gürcü'nün sultanı öldüren kişi olması sebebiyle tahta çıkmak istemesi beklenirdi. Onda sultan olma isteği olsa da o henüz buna cesaret edememişti. Sultan olmak için bir basamak olarak görülen saltanat nâibi olmayı tercih etmiştir. O, bu makamdayken şartların kendi lehine oluşmasını sağlamayı düşünmüş olmalıdır.

Tuğcî, Gürcü'nin desteği ile sultan olmayı beklerken bu sırada Bedreddin Bektaş Çukurova seferinden dönmüştür. Sultan Laçin artık hayatta olmadığı için orduyu karşılamaya Tuğcî çıkmıştır. Bu karşılama sırasında Bedreddin Bektaş sultana ne olduğunu sormuş, emirler de Gürcü tarafından öldürüldüğünü belirtmişlerdir. Bunun üzerine iki taraf arasında tartışma çıkmış ve bu esnada Tuğcî öldürülmüştür. Bu olaydan haberdar olan Gürcü kaçmaya çalışmışsa da ölümden kurtulamamıştır (*Kenzü'd-Dürrer*, 1971, c. 8, s. 381; *es-Sülûk*, 1998, c. 1, s. 868, 869; Sağlam, 2015, s. 94). Bu durumda en-Nasır Muhammed'in tekrar sultanlık makamına geçirilmesi kararlaştırılmış ve Kerak'tan geri getirilmiştir. en-Nasır Muhammed, Kerak'tan yirmi beş gün içerisinde gelene kadar ümera boş tahtın etrafında oturarak, ülkeyi birlikte yönetmişlerdir. Emirler, en-Nasır Muhammed Kahire'ye geldiğinde onu tahta oturttu ve ona bağlılık yemini etti. en-Nasır Muhammed özellikle halk tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Memlûk tarihinde, sultanı ümeranın belirleyip, halkında ümeranın seçtiği kişiyi desteklemesi ilk defa bu olayda görülmektedir. Mısır halkı, ülkenin refahını Kalavun ailesine mensup olanlarda

görmekteydi (*Muhtarü'l-Ahbar*, 1993, s. 110; *Nihâyetü'l-Ereb*, 2004, c. 8, s. 137; Kopruman, 2005, s. 114).

Böylelikle tekrar sultanlık makamına geçen el-Melik en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatında (1299-1309) saltanat nâibi olarak Emir Seyfeddin Sellar, üstâddâr olarak ise Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr tayin edilmiştir. Devletin idaresi ve yönetimi Sellar ile üstâddâr Baybars'ın elinde olup sultan sadece ismen varlık göstermiştir (*Ikdu'l-Cuman*, 1992, c. 3, s. 7; *el-Menhel*, 2003, c. 10, s. 270, 271; *Acâibü'l-âsâr*, yy. c. 1, s. 33; *Tarihü'l-İslam*, 1990, c. 52, s. 102-105).

en-Nasır Muhammed, Suriye'ye saldıran İlhânlılara karşı Sellar'ı aynı zamanda Mısır ordu komutanlığına tayin ederek Mısır'a yaklaşan tehlikeden dolayı ondan daha fazla istifade etmeye başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Baybars el-Çaşnigîr ile Sellar arasında bir rekabet başlamıştır. Bu iki emir kendi memlûklerini artırma ve onları güçlendirme faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Bu konuda Baybars bir adım daha öne geçerek nüfuzunu artırmak için kendisine Sencer el-Cavlı'yı nâip atamıştır. Üstelik Baybars devlet merasimlerinde saltanat nâibinin alayına katılması gerekirken buna katılmadığı gibi kendisine yeni bir alay oluşturmuştur. Emirler arasında bu çekişmeler yaşanırken Burcî Memlûkler ise güç kazanmaya başlamıştı. Burcî Memlûkler kendileri gibi Çerkes olan Baybars'ı Sellar aleyhine kışkırtıp, oluşan gerginliği daha fazla artırıyorlardı (*el-Mukaffa'l-Kebîr*, 1991, c. 2, s. 535; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 4, s. 6, 7; *Zübdetü'l-Fikre*, 1998, s. 326; Yalçın, 2011, s. 19).

Sultan en-Nasır Muhammed, 1308 yılında saltanat nâibi Sellar ve Baybars el-Çaşnigîr'in tahakkümünden bunaldığını belirterek yakın çevresindekilere onlardan dert yandı. Emir-i Candar Bektömür el-Çevkandar'ı gizlice çağırarak bu iki emiri bertaraf etmek istediğini bildirdi. Bektömür ile birlikte bir plan yaptılar. Buna göre gece kapılar kapanıp anahtarları her zamanki gibi sultana getirildikten sonra memâlik-i sultaniyye silahlanarak atlarına binip ıstabıldan emirlerin ıstabılana geçtiler. Sultana bağlı memlûklerin kale altında toplanması için savaş kösleri vuruldu (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 113, 114; *Ikdu'l-*

Cuman, 1992, c. 3, s. 65, 66). Saltanat nâibi Sellar ile üstâddâr Baybars'ın, sultanın yanında casusları bulunmaktaydı. Bunlar, olup biteni bu iki emire ulaştırdılar. Onlar da buna göre kendi tedbirlerini aldılar. Kale valisi Emir Seyfeddin Balaban ed-Dımaşkî bu ikisinin adamıydı. Bu iki emir ona, kalenin kapısını kilitlemiş gibi yapıp her zamanki gibi anahtarları sultana götürmesini emrettiler. Sultan ve memlûkleri amaçlarına ulaştıklarını zannediyorlardı ve Bektemür el-Çevkendar'ın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Ertesi gün Sultan, Bektemür'ün kendisini terk ettiğini zannederek emirlerden bir zarar geleceği düşüncesine kapıldı. Ancak durum böyle değildi. Çünkü Sellar ve Baybars olayı haber alınca kale nâibinin evine gitmek üzere yola çıkmışlar, Baybars el-Çaşnigir, Bektemür'ü öldürmek istemişse de aceleciliği sevmeyen Sellar onu engellemiş ve sultanın bu niyetinden vazgeçmesi için onu yanlarında bulundurmaya uygun görmüştü. Sellar, Bektemür'ü azarlamış, o da bunun üzerine sultandan değil onlardan yana olduğunu söyleyerek kendi hayatını kurtarmıştır (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 114; *et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 185; *Kenzü'd-Dürer*, 1971, c. 8, s. 156-159; *Tarihü'l-İslam*, 1990, c. 52, s. 103-107).

Sellar ve Baybars'ın planına göre her şey yolunda giderken onlar, halkın sultana bağlı olduğunu görmüşlerdir. Bundan çekinerek, sultana elçi gönderip, ona itaat ettiklerini ve onun memlûkleri olduklarını söylemişlerdir. Sultandan sadece onunla kendileri arasında gerginliğin artmasına sebep olanları yanından uzaklaştırmasını istemişlerdir. Sultan onların bu isteğini kabul etmemiştir. Bu iki emirin değişen vaziyetlerinden dolayı yani sultana nüfuzlarını geçirememiş olmalarından Yelbuga et-Türkmanî, Aydemür el-Markabî ve Has Türk ismindeki emirler onlara bağlılıktan ayrılmışlardır. Nihayetinde tüm emirler sultanın huzuruna çıkıp, önce yeri sonra elini öptüler ve ona bağlı olduklarını gösterdiler (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 115). Buradan iktidar ile ilgili kararlarda emirlerin kendilerine bağlı ve sadık adamlarının çok sayıda olmasının iktidar için ve de her zaman olmamakla beraber halkın da rolünün önemi ortaya çıkmaktadır. Memlûk Devleti'nde güce sahip olmak, huşdaşlıktan daha ön sırada yer almaktaydı. Ancak güç de huşdaşlık ile elde ediliyordu.

Sultan ve emirler arasında yaşanan olayların temelinde de bu değerler ve anlayış bulunmaktaydı.

Sultan en-Nasır Muhammed, Kasım 1308 tarihinde ava çıktı, yirmi gün sonra avdan dönüşünde saltanat nâibi Sellar ve Baybars'ın tahakkümlerinden yine şikâyet etmeye başladı. Bu iki emirin yemesine içmesine kadar karışmasından bunaldığı için hacca gitmek bahanesi ile tahttan ve sultanlıktan uzaklaşmak istedi. Onun hacca gitme isteği Sellar ve Baybars tarafından olumlu karşılandı. (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 115). Zira onlar tahta geçebilmek için gerekli hazırlıkları rahat bir şekilde yapabilme imkânı bulmuş olacaktı. Saltanat nâibi Sellar ve Baybars sultanı hac yolculuğuna uğurlarken atlarından dahi inmediler. Kahire'den çıkarak Kerak'a yönelen Sultan, Baybars ve Sellar'a mektup gönderdi ve saltanattan çekildiğini bildirdi (*Bedâi'ez*, 1960, c. 1, s. 116-123; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 116, 117; Yiğit, 2015, s. 75, 76).

Sellar ve Baybars ise ona bir mektup göndererek derhal tahtına geri dönmesini, çocukluk ettiğini, kendi isteği ile gelmezse zorla getirileceğini, bu yaptığından pişman olacağını, onu orada bırakmayacaklarını bildirmişlerdir. Onların bu mektubunu alan en-Nasır Muhammed yanındakilere “Gördünüz mü kalplerindeki nasıl da açığa vurdular!” diyerek sultanlık alametlerini, sancakları, davulları mektubu getiren kişiye verdi ve “Sellar'a söyleyesin ki, beytü'l-mal'den size ait olan bir şey almadım, aldıklarımı da iade ediyorum. Ben sultan olarak kaldığım sürece durumunuza bakın, siz yine böyle olacaksınız. Bu yüzden Allah beni bu kaleden canımı alarak veya başka bir şekilde çıkarıncaya kadar burada sizden uzak kalacağım” dedi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, s. 117; Kanat, 1998, s. 106, 107).

Saltanat nâibi Sellar ve Baybars el-Çaşnigir, “Eğer bu çocuk gelirse sultanlığa yaraşmaz. Tekrar tahta dönmesi halinde bize rahat yüzü göstermez” dediler (Koprman, 2005, s. 115). Önde gelen emirler sultanın tahtı bıraktığını ve gelmeyeceğini anlayınca, saltanat nâibi Sellar'ın tahta geçmesi hususunda anlaşılabilir. Ancak Sellar, hayatından endişe duyduğu için buna cesaret edemedi. Sultanlığa layık olmadığını, Baybars el-Çaşnigir'in sultanlık makamına

geçmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir (*el-Hıttat*, 1998, c. 3, s. 128; *et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 178; Kanat, 1998, s. 107).

Bunun üzerine çoğunluğu zaten kendi huşdaşları olan Burcî Memlûkler Baybars el-Çaşnigir'i, Melik Nasır Muhammed'in saltanattan kendisini hal etmesiyle sultan ilan ettiler ve ona biat ettiler. Böylece Baybars el-Çaşnigir, Memlûk tahtına geçen ilk Çerkes asıllı sultan oldu (*Bedâi'ez*, 1960, c. 1, s. 124; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 117; *en-Nücûm*, yy. c. 8, s. 183).

el-Melik el-Muzaffer Rükneddin Baybars el-Caşnigir'in sultanlığı zamanında (1309-1310) Sellar'ın, saltanat nâipliği görevinden azlini istemesi üzerine Baybars el-Caşnigir'in "Eğer sen bu görevi kabul etmezsen, yemin ediyorum ben de sultan olmam" demesi ve diğer emirlerin de ısrarı karşısında Sellar, saltanat nâipliği makamında hizmet etmeye devam etti (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 118; *el-Hıttat*, 1998, c. 3, s. 129; *Tarihü'l-İslam*, 1990, c. 52, s. 105, 106).

Baybars el-Caşnigir, Burcî Memlûkler'in desteği ile sultan olsa dahi Suriye'deki nâipler çoğunlukla Bahrî Memlûklerden oluşmaktaydı. Yeni sultanın hükümdarlığını, onlara kabul ettirmesi gerekmektedir. Baybars el-Caşnigir'in sultan olduğu Suriye'de bulunan emirlere bildirildiğinde, onlar hemen Baybars'ın sultanlığını tanımamışlar ve aralarında istişare etme kararı almışlardır. Bu meseleyi görüşen emirler, eski sultan en-Nasır Muhammed'e haber göndererek Baybars'ı değil kendisini hükümdar olarak tanıdıklarını belirttiler. en-Nasır ise onlara acele etmemelerini ve Baybars'a itaat ederek kendisinden gelecek emirleri beklemelerini tavsiye etmiştir. Suriye emirlerinden cevap gelmemesi üzerine Baybars, saltanat nâibi Sellar'ın tavsiyesiyle Suriye'deki nâiplerin idari yetkilerini artırma kararı almıştır. Yetkilerinin artırılmasının resmi ifadesi olan taklîdler ve yumuşak bir üslupla yazılmış mektuplar bu emirlere gönderilmiştir. Suriye'deki nâipler, en-Nasır'dan gelen haber ve Baybars'ın yaptığı hamle üzerine göstermelikte olsa yeni sultana itaatlerini bildirmişlerdir (Kanat, 1998, s. 107, 108; Sağlam, 2015, s. 122, 123).

Bütün bu gelişmeler kendi isteğiyle tahtı bırakan en-Nasır Muhammed'in sultanlığı istemediği için değil Baybars ve Sellar'ın tahakkümünden kurtulmak için böyle bir karar aldığını göstermektedir (Kanat, 1998, s. 108). Böylece en-Nasır Muhammed, Baybars'ı

devletin içinde bulunduğu sorunların merkezinde bırakarak kendisine olan desteği artırmayı amaçlamıştır.

Baybars, sultan olduktan sonra veba salgını yaşanmış ve Nil'in suyunun çekilmesiyle temel gıda maddelerinin fiyatı oldukça artmıştı. Bu durumdan memnun olmayan halk mevcut sultana öfke duymaya başlamıştır. Öyle ki halk arasında dolaşan şiirlerde, eski sultan en-Nasır'a olan sevgi belirtilirken Sultan Baybars ve saltanat nâibi Sellar'a olan öfke dile getirilmekteydi (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 179; Kanat, 1998, s. 111).

Halkın en-Nasır Muhammed'e olan ilgisi ve onun tekrar tahtı alabileceği ihtimali Baybars'ı endişelendirmekteydi. Onun gücünü kırmak ve kontrol altında tutmak için Kerak'a elçiler ve mektuplar göndermiştir. Bu süreçte en-Nasır'dan bindiği atı, hizmetindeki develeri, Kerak hazinesinden aldığı malları ve yanındaki memlûkleri Kahire'ye yollamasını istemiştir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 181) en-Nasır, ilk başta Baybars'a ılımlı yaklaşım sergilediği mektuplarla durumu izah edip sakin bir diplomasi izlemiştir. Fakat taleplerin daha sonra sürekli tekrarlanması en-Nasır'ın sinirlenerek karşı hamlede bulunmasına neden olacaktır (Kanat, 1998, s. 113).

Bu arada Burcî Memlûkler, saltanat nâibini en-Nasır yanlısı olmakla suçlamışlar ve onu sultana karşı kötüleyerek sultandan onun tutuklamasını istemişlerdir. Ancak sultan böyle bir harekette bulunmaya çekinmiştir. Sellar ise kendisi aleyhine oluşan bu durumdan ve Burcî Memlûklerinin sayıca fazla olmalarından çekinmekteydi. Bu yüzden Sellar bu memlûkleri kazanmanın yollarını aradı. İlk olarak o yıl mahsulü kuruyup kalan, Burcî Memlûklerinden en çetin olan Emir Belkur'a altı bin irdeb buğday ve bin dinar göndererek onu kendisine karşı tehlike olmaktan çıkarmıştır. Daha sonra sultanın en yakınında bulunan kişilere fazlasıyla hediye göndermiştir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 124).

Tüm bu gelişmelerle beraber, Baybars'ın baskısından bunalan en-Nasır, iktidarı tekrar ele geçirmek için gerekli şartların oluştuğunu düşünmüştür. Kendisine itaat eden emirlere Baybars'ın baskılarının eziyete dönüştüğünü bundan dolayı kendisine sahip çıkılmasını yoksa Moğollara iltica etmek zorunda kalacağı haberini ulaştırmıştır. Daha öncesinde de kendisine itaatini bildiren emirler harekete geçmeye hazır olduklarını ve son adımın atılması gerektiğini söyleyerek en-Nasır'a olan desteklerini yinelemişlerdir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 179; Kanat, 1998, s. 113, 114; Sağlam, 2015, s. 132, 133).

en-Nasır Muhammed ve destekçileri tahtı geri almak için hazırlıklarını yaptıkları sırada Kahire’de Baybars’ın ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler düşünülmekteydi. Saltanat nâibi Sellar’a yakın olan emirlerden olan Nogay el-Kıpçakî, Baybars’ın yaptıklarından rahatsızlık duymakta ve en-Nasır Muhammed’i desteklemekteydi. Memâlik-i sultaniyye’den bazı kişilere artık Baybars’ın zulümlerine sessiz kalmayacağını ve atlanıp mevcut sultanı öldürmek gerektiğini söyledi. Sultana bağlı memlûkler, bu girişimi haber alarak sultanı koruma altına aldılar ve bu suikastın gerçekleşmesine mani oldular. Ardından sultana Nogay’ın bu niyetini belirterek bundan dolayı onu tutuklatmasını istediler (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 124; Kanat, 1998, s. 114, 115; Sağlam, 2015, s. 127).

Saltanat nâibi Sellar, sultana Nogay’ın tutuklanması halinde diğer emirlerin isyan çıkarabileceğini bu yüzden sultanın böyle bir harekette bulunmamasını tavsiye etmiştir. Ancak Burcî Memlûkler, Sellar’ın Nogay’ı desteklemesi sebebiyle ona karşı çıkmışlar ve ilk olarak Sellar’ın tutuklanması gerektiğini söylemişlerdir. Tüm bu yaşananlardan sonra Nogay yanındaki adamları ile en-Nasır Muhammed’in tarafına geçti. Yanına Emir Moğultay ve altmış kadar memlûğü de alarak kaleden ayrıldı. Sultan Baybars, onların peşinden adam gönderse de onlar, eli boş olarak birkaç gün sonra geri dönmüşlerdir (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 125; *Bedâi’ez*, 1960, c. 1, s. 125).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken en-Nasır Muhammed, saltanatın başına tekrar geçmek için gerekli hamleleri yapıyordu. Sultan Baybars el-Çaşnigir’e, en-Nasır’ın Kerak’tan ayrıldığı şeklinde haber geldiğinde sultanın bu duruma canı sıkıldı ve iktidarının tehlikeye girdiğini artık daha net bir şekilde anlamaya başladı (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 128; *Bedâi’ez*, 1960, c. 1, s. 126, 127). Baybars, en-Nasır Muhammed’in üzerine asker gönderse de bu askerlerden çoğu taraf değiştirmiştir. en-Nasır Muhammed, Suriye emirlerinin daveti ile 1310 senesinin ilk ayında Şam’da sultanlığını ilan etmiştir. en-Nasır Muhammed’in Şam’da sultanlığını ilan etmesiyle Baybars kendisinin sultan olduğunu halka göstermek için halifenin sultana olan biatını yenilemiş fakat bu durum hiçbir şeyi değiştirmemiştir (Kanat, 1998, s. 116; Sağlam, 2015, s. 134). Sultan Baybars’ın yanında bulunan emirler, tüm bu karışıklıkların sebebi

olarak saltanat nâibi Sellar'ı sorumlu tutuyorlardı. Ancak sultan, saltanat nâibini bu durumdan sorumlu olarak görmemekteydi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 131).

Ümera ile Sellar, Baybars'a artık tahtı bırakmaktan başka çare olmadığını ve en-Nasır Muhammed'e itaat ederek af dilemesini, yoksa en-Nasır'ın askerlerinin kanlı bir şekilde tahtı alacağını belirttiler. Bunun üzerine Baybars yeni duruma razı olarak en-Nasır'dan af dilemek için elçi göndermiştir. Kahire'nin artık kendisi için güvenli olmadığını anladığından emrindeki memlûklerle birlikte hazineyi boşaltarak zorda olsa şehirden kaçmayı başarmıştır. Sellar'ın talimatı ile Kahire'de artık en-Nasır Muhammed'in adına hutbe okunmaya başlanmıştı. Böylece sultanlığı resmi olarak son bulan Baybars on ay yirmi gün saltanat sürebilmiştir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 190, 191; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 131, 132; *el-Hitat*, 1998, c. 3, s. 129). en-Nasır Muhammed, Kahire'ye ulaştıktan sonra kaçmakta olan Baybars yakalandı ve huzura getirildi. en-Nasır, geçmişte kendisine yaptığı kötülükleri onun yüzüne vurarak öldürülmesini emretti ve böylece Baybars iktidarı gibi yaşamını da kaybetti (Kanat, 1998, s. 117).

en-Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı esnasında, saltanat nâibi Sellar ile üstâddâr Baybars el-Çaşnigir anlaşmasa da Baybars'ın sultan olması ile Sellar, saltanat nâibi olarak sultanın iktidarının kuvvetlenmesini sağlayıp, iktidarı üzerindeki tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak saltanat nâibi Sellar, bu konuda samimi olmadığını gelişen olaylar neticesinde kısmen taraf değiştirmesiyle göstermiştir.

Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı zamanında (1310-1341), sultan öncelikle ona muhalif olan Baybars el-Çaşnigir'e yakın olan adamların kendisi adına bir tehlike teşkil etmemeleri için onları tasfiye etti. Saltanat nâibi Sellar ise Sultan Kahire'ye geldiğinde görevini bırakarak, izin istemiş ve iktası olan Şevbek'e gitmişti. İktidarını sağlamlaştırmaya çalışan sultanın çekindiği tek kişi olarak Sellar kalmıştı. Sultan eski saltanatında yaptıklarından dolayı ona güvenmiyordu. Sellar'da sultanın onun hakkında düşüncelerini bildiği için sultanın huzuruna çıkmaya cesaret edemiyordu. Sultan onun Moğollara kaçmasından endişe duyup, Şam

nâibi Karasungur'dan ve Hama nâibi Esendemir'den Sellar'ın tarafına gönderilmesini istemiştir. Ancak bu iki emir Sellar'ı ikna edememişlerdir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 135, *Bedâi'ez Zuhur*, 1960, c. 1, s. 128; Mazor, 2014, s. 12). Sellar, kaçıp kaçmamak arasında fikir alışverişlerinde bulunmuş ve nihayetinde sultanın huzuruna çıkmaya karar vermiştir. Ancak sultanın huzuruna çıktığında, Kal'atü'l-Cebel'de hapsedilmiştir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 135; *et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 202, 203; Sağlam, 2015, s. 149).

Emir Sellar'ın akıbeti hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir; Sellar sultanın huzuruna getirildiğinde sultan ona ağır ithamlarda bulunmuş ve sakladığı malları çıkarmasını söylemiştir. Sultan bunun için Sencer el-Çavlı'yı görevlendirmiştir. İkisi birlikte, Sellar'ın sarayına gitmişler ve Sellar bu emire bütün mallarını teslim etmiştir. Selların malları; elli katır at yükünden fazla olarak altın ve gümüş şeklindeydi. Onlar daha sonra Sellar'ın diğer konağına geçtiler oradan da altın dolu yirmi yedi heybe ve başka şeyler de ele geçirildi. Sultan daha sonra Sellar'ı hapsedirdi. Ona su ve yemek verilmesini emretti. Diğer bir rivayet ise şöyledir; Sellar Kal'atü'l-Cebel'de hapsedildi, ona yemek getirildiğinde o, öfkeden yemeği yemeğince sultan ona bir daha yemek ve su verilmesini yasaklamıştır. Böylelikle Sellar aç ve susuz olarak yedi gün yaşayabilmiş, bir lokma için yalvarır hale düşmüştür. Sultan bunun üzerine üstü kapalı üç tabak göndermiştir. Sellar tabakların içinde altın, gümüş ve inci olduğunu görünce sultanın bu şekilde kendisinden geçmişin intikamını almak istediğini anlamıştır ve “Beni bu dünyada yaptıklarının karşılığını ödeten Allah'a şükürler olsun!” demiş ve on iki gün sonra yaşamını yitirmiştir. Bir başka rivayet ise; onun açlıktan bir baldırını dişleyip, sultanın kendisini affettiğini bildirdiklerinde, ayağa kalkıp birkaç adım attıktan sonra cansız şekilde yere yığıldığı şeklindedir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 136; Sağlam, 2015, s. 150).

Kaynakların bize verdiği bilgilere göre, mevcut sultanı tahttan uzaklaştırıp, en-Nasır Muhammed'in iktidarı üçüncü kez elde etmesinde Sellar ve maiyetinin de katkısı bulunmaktaydı. Dolayısıyla onun en-Nasır Muhammed'in saltanatın başına geçmesiyle beraber ödüllendirilip, sultanın yakın adamları arasına dâhil olması beklenirdi. Ancak böyle olmadığı gibi Sellar'ın hayatı sultan tarafından

son bulmuştur. Bunun nedeni, en-Nasır Muhammed'in geçmişten gelen tecrübeleri ve ona duyduğu nefrettir.

en-Nasır Muhammed üçüncü defa sultan olduktan sonra Sellar'dan boşalan saltanat nâipliği makamına Bektemur el-Çevkendâr'ı getirmiştir (*en-Nücûm*, yy. c. 9, s. 13; *el-Menhel*, 1985, c. 3, s. 399; Sağlam, 2015, s. 137). en-Nasır ikinci defa tahta geçtiğinde Bektemur el-Çevkendâr'ı, Emir-i Candar olarak atamış ve Baybars ile Sellar'ın tahakkümüne karşı ondan yardım istemişti (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 190). Planladıkları suikast gerçekleşmeyince Bektemur o dönemde en-Nasır tarafından Kahire'den uzaklaştırılmak zorunda kalmış ve Safed nâibi olarak atanmıştı (*el-Menhel*, 1985, c. 3, s. 399; Sağlam, 2015 s. 108). en-Nasır'ın üçüncü kez tahta geçmesinde de diğer Suriye emirleri gibi o da önemli rol oynamıştı (Sağlam, 2015 s. 134).

Sultan, Bektemur el-Çevkendâr'a güvenerek onu saltanat nâibi yapmış olsa da Bektemur'un adı en-Nasır Muhammed'e karşı planlanan darbe teşebbüsüne karışmıştır. en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatının ilk yıllarında saltanat nâibi Bektemur, Emir Bathas el-Mansûrî, en-Nasır'ın yeğeni Emir Musa ve Baybars el-Caşnigir'in memlûkleri ittifak kurmuşlardır. Onların amacı sultanı öldürerek Musa'yı sultan tayin etmektir. Baybars el-Caşnigir'in öldürülmesinden sonra tasfiye hareketi sırasında ona bağlı memlûkler farklı emirlerin hizmetine girmişti. Yapılan plana göre kararlaştırılan zamanda bu memlûkler yanında buldukları emirleri etkisiz hale getirdikten sonra sarayı ele geçireceklerdi. Fakat durum bu grubun istediği gibi gelişmemiş, en-Nasır durumdan haberdar olmuştur. Sultan bunun üzerine Emir Bathas'ı hemen huzuruna çağırmıştır. Ancak o durumu anlayarak kaçmaya çalışmışsa da yakalanarak hapis edilmiştir Diğer yandan da haberi alan Emir Musa evini tek edip saklansa da kısa sürede o da aynı akıbeti yaşamıştır. Baybars el-Caşnigir'e bağlı memlûkler ise birer birer yakalanmış ve ellerinden çivilenerek cezalandırılmıştır (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 215; *en-Nücûm*, yy. c. 9, s. 24, 25; Sağlam, 2015 s. 140, 141). Sultan en-Nasır, Bektemur el-Çevkendâr'ın da bu işin içinde olduğunu anlayınca onu görevinden azl etmiştir ve Kerak'a yollamıştır. Saltanat nâipliği görevine ise Baybars el-Mansûrî'yi getirmiştir (*et-Tuhfetü'l*, 2016, s. 219, 220). Sultan en-Nasır Muhammed'in kendisine

başkaldıran emirleri hapse atması, öldürmeyerek sadece Kahire'den uzaklaştırması ilginçtir.

en-Nasır Muhammed, 32 yıl iki ay süren üçüncü saltanatı esnasında, yaşadığı tecrübelerden dolayı emirlerin ona ihanet edebilecek olmaları fikrinden hep şüphe duymuştur (Muir, 1896, s. 66, 67). en-Nasır son saltanatını kendisine bağlı memlûk emirleri sayesinde elde etse de kendisine tehlike teşkil edebilecek kadar güçlenenleri tasfiye etme yoluna gitmiştir. Emirlerinden birisi çok güçlendiği zaman onu görevinden azlederek yerine kıdemce daha küçük birisini tayin etme siyasetini gütmüştür. en-Nasır'ın tahtı geri kazanmasında yer alan Suriye emirlerinden Kara Sungur ve Akkuş el-Efrem'de bu tasfiye hareketinden etkileneceklerini anlamışlardır. Bunun üzerine ikisi bir araya gelerek İlhanlılara iltica etmişlerdir (Sağlam, 2015, s. 160, 373). Saltanat nâibi Baybars el-Mansûri'ninde aralarında bulunduğu bazı emirler onlara yakın olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır (*en-Nücûm*, yy. c. 9, s. 33). Baybars el-Mansûri saltanat nâipliği makamında bir seneyi bile dolduramazken beş sene İskenderiye'de hapis hayatı yaşamıştır. Serbest bırakıldıktan sonra ise eceliyle vefat etmiştir (Yiğit, 2018, s. 90; Çubukcu, 1992, s. 221).

en-Nasır, 1312 senesinde Baybars el-Mansûri'nin tutuklanmasından sonra kendisinin özel yetiştirdiği memlûklerden olan Argun ed-Devâdâr en-Nâsırî'yi saltanat nâipliği görevine getirmiştir (*en-Nücûm*, yy. c. 9, s. 34). Argun, en-Nasır Muhammed tarafından küçük yaşta satın alınarak tıbakta değil onun yanında özel yetiştirilmişti. Sultanla küçüklüğünden beri uzun zaman geçiren Argun, ilme düşkünlüğü ile bilinmektedir. Argun ed-Devâdâr saltanat nâipliği görevinde 1326 senesine kadar bulunmuştur. Nâzırü'l-Ceyş Fahreddin, Argun ile anlaşamadığından sultanı onun aleyhine kışkırtmıştır. Saltanat nâibi Bedevi isyanını bastırma görevinde de başarısız olması nedeniyle sultanın gözünden düşerek Halep nâipliğine gönderilmiştir (*el-Menhel*, 1984, c. 2, s. 306, Sağlam, 2015, s. 164, 165; Yiğit, 2018, s. 91, 92). Argun'un saltanat nâipliği yaptığı dönem on seneden uzun olsa da onun devlet ve iktidar üzerinde etkili olduğu söylenemez.

en-Nasır Muhammed, Argun ed-Devâdâr'ı 1326 senesinde görevden aldıktan sonra sultanlığı boyunca saltanat nâipliği makamına başka kimseyi atamamıştır. en-Nasır üçüncü saltanatı sırasında emirlerin ve askerlerin gücünü kırmıştı, bundan dolayı güçlü sivil idareciler daha çok söz sahibi olmayı başaramışlardı. Argun'nun saltanat nâipliği sırasında Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin, devlet içerisinde daha itibarlı konuma gelmiş ve sultanı etkisi altına almayı başarmıştı. Öyle ki Sultana geçmişte saltanat nâipliği makamında bulunanların kendisine ve diğer sultanlara neler yaptığını hatırlatarak Argun'un saltanat nâipliği görevinden alınmasında ve saltanat nâipliği makamına bir daha atama yapmamasında etkili olmuştur. en-Nasır üçüncü saltanatı sırasında, Fahreddin'in etkisiyle sadece saltanat nâipliği makamını değil vezirlik makamını da ilga etmiştir. Vezirlik makamına ait işler ise Nezâretü'l-Hâs'a devredilmiştir (Ayaz, 2017, s. 75-77; Yalçın, 2011, s. 24; Sağlam, 2015, s. 165-171).

Saltanat nâipliği makamına Argun'dan sonra atama yapmayan en-Nasır, 1341 senesinde vefat edene kadar devlet işlerini daha çok kendisi yönetmiştir (*Hüsni'l-Muhadara*, 1968, c. 2, s. 116; Yalçın, 2011, s. 24). en-Nasır, ilk iki saltanatı sırasında yaşının küçük olması sebebiyle, saltanat nâipleri ve güçlü emirlerin tahakkümü altında, kukla sultan konumunda kalmıştı. Fakat ilk iki saltanatının tecrübesi son saltanatında yaptığı hamlelere ve atamalara yansımıştır. Üçüncü defa tahta geçerken ve geçtikten sonra izlediği siyaset, saltanat nâipleri ve güçlü emirlerin tahakkümünde ezilmesini engellemiştir. Üçüncü döneminde atadığı saltanat nâipleri, iktidara etki bakımından öncekiler gibi olmamıştır. en-Nasır, sadece gerektiğinde emirleri tasfiye etmekle kalmamış onların ilişkili olduğu yani güç aldığı memlûk gruplarının da gücünü kırmayı başarmıştır. Buna bağlı olarak her biri büyük memlûk emiri olan saltanat nâipleri, çoğu selefi gibi iktidarı ele geçirme veya tahakküm etme gücüne sahip olamamıştır.

2.2.3. en-Nasır Muhammed'in Oğulları Döneminde Saltanat Nâipleri (1341-1361)

1341 yılından 1361 yılına kadar geçen süre zarfında, en-Nasır Muhammed'in oğulları saltanat sürmüştür. Bu dönemin en belirgin özelliği, başa geçen sultanların çocuk denilebilecek yaşta ve tecrübesiz olarak tahta geçmeleri daha doğrusu geçirilmeleridir. Bu dönem zarfında devletin idaresi büyük oranda ümeranın elindedir. Bu sebeple emirler arasında bitmek bilmeyen çatışmalar yaşanmıştır. Yani bu dönemde siyasi istikrardan söz etmek pek mümkün değildir (Koprman, 2005, s. 118; Mazor, 2014, s. 53-56).

en-Nasır Muhammed, 1341 senesinde hastalanarak vefat etmiştir. Hastalığı sırasında oğullarından Ebu Bekir'i veliahd olarak tayin etmişti (Yiğit, 2015, s. 82). Sultan el-Melik el-Mansur Ebu Bekir 7 Haziran 1341 tarihinde sultan olmuştur. Saltanat nâibi olarak emirlerin en yaşlısı ve kayınbabası olan Emir Seyfeddin Tokuzdemür el-Hamavi'yi tayin etmiştir. Atabeklik ve ülkenin yönetim işleri ise onun tahta çıkmasında destekçisi olan Emir Kusun en-Nasırı³¹'ye verilmiştir (*ed-Dürer*, 1972, c. 1, s. 752; *Bedâi'ez*, 1960, c. 1, s. 148; *en-Nücûmu'z-Zahire*, yy. c. 10, s. 114; *en-Nücûm*, 2013, s. 147; *Hüsnü'l-Muhadara*, 1968, c. 2, s. 116). en-Nasır Muhammed, Argun'dan sonra bir daha saltanat nâipliği makamına atama yapmayarak bu makamı ilga etmişti. Ancak oğlunun tecrübesizliğini düşünmüş olmalıdır ki ölmeden önce oğluna bu makama atama yapmasını tavsiye etmiştir (Yalçın, 2011, s. 25).

Sultan Ebu Bekir, sultanlığa yaraşır şekilde hareket etmediğinden dolayı saltanat nâibi Tokuzdemür, onu yaşantısı ve emirlere karşı tutumu hakkında uyarmıştır. Ancak sultan onun sözlerine aldırış dahi etmeden eğlence hayatını yaşamaya devam etmiştir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 149).

Emir Kusun, sultanın yaşantısında aşırıya kaçması üzerine, devadar Taçar ve şaddû'l emâir Şihabî'yi azarlayıp onlara "Mısır sultanı makamına layık

³¹Emir Kusun, 18 yaşında Kahire'ye ticaret amacıyla geldiği zaman Sultan en-Nasır Muhammed'in dikkatini çekmiştir. Sultan genç yaştaki Kusun'un meziyetlerini beğendiği için onu hizmetine almak istemiştir. Fakat onun memlûk olmadığını öğrenince ona ağırlığınca dirhem verip hizmetinde çalışması için ikna etmiştir. Bu sebeple Kusun, bazı müellifler tarafından memlûk kabul edilmemiştir. en-Nasır Muhammed'in hizmetinde iken memlûk sisteminden yetişen askerlerin gelebildiği en yüksek rütbe olan emir-i mie ve mukaddem elf derecesine kadar ulaşmıştır (*Menhel*, 2002, c. 9, s. 107; Yalçın, 2011, s. 51).

olmalıdır, hâlbuki o çalgıcı ve şarkıcıları huzuruna getiriyormuş. Onun babası böyle mi yapıyordu? diyerek bu iki emire diğer emirlerinde bu durumdan rahatsız olduklarını bildirdi. Onlar da bunun üzerine Kusun'un söylediklerini sultana iletiler. Bu uyarı sultana ulaşınca sultanın meclisinde bulunanlar Kusun'u öldürmek gerektiğini, Emir Kutlubuga el-Fahri, Baybars el-Ahmedi ve saltanat nâibi Tokuzdemür'ü tutuklamak gerektiğini dile getirdiler. Ancak bu mecliste Kusun'un adamı Emir Yelbuga el-Yahyavi de bulunmaktaydı. O tüm bu konuşulanları Kusun'a aktardı ve ona cuma namazı vaktinde onu tutuklamayı planladıklarını söyledi. Kusun bunun üzerine bacağına ağrıdığı söyleyerek namaza gitmedi. Ertesi gün ise Baybars el-Ahmedi'ye haber göndererek kendisinin yanında olmasını istedi ve memâlik-i sultaniyye'ye çok sayıda vaatte bulunarak kendisiyle birlikte hareket etmelerini istedi. Kusun kendisine bağlı memlûk grubu oluşturarak güç toplamaya çalıştı. Nitekim emirlerin önde gelenlerinden Hac-Al Melek ve Cenkeli b. el-Baba'ya da haber gönderdi. Sonra kendisine bağlı emirler ile Kubbetû'n-Nasr'a gelip orada davullar çaldırmaya başladı. Hal böyle olunca tüm emirler Kusun'un tarafına geçtiler. Bu esnada Sultan, nedimleri ve hassekileri ile beraber eğlenmekte, kadeh üzerine kadeh devirmektedir. Nihayetinde görevli kişiler ona olup biteni anlattılar. Sultan bunun doğru olup olmadığını onaylatmak için saltanat nâibi Tokuzdemür'ü yanına çağırdı. Taçar, Tokuzdemür'ü çağırmaya gittiğinde onun yanında, Cenkeli b. el-Baba, vezir ve bazı emirlerin olduğunu görmüştür. Tokuzdemür sultanın yanına gitmek istemeyerek "Ben, bu işin sonunu görünceye kadar emirlerle birlikteyim" dedi. Tokuzdemür daha sonra Taçar'a yönelerek "Bu olayın sebebi sen ve hempâlarındır. Kendi fesat işlerinizle ve oyunlarımızla sultanı da yoldan çıkardınız. Sultana söyle, memlûklerini ve babasının memlûklerini çevresinde toplansın!" dedi. Taçar, Tokuzdemür'un söylediklerini sultana iletti. Sultan bunun üzerine yaklaşık dört yüz kadar memlûgünü Babü'l-Kulle'de topladı. Onlar saltanat nâibinin yanına gittiler, onun yanında bulunan emirler karşısında, durumu onlar da yadırgadı. Tokuzdemür onlara "Sultan, üstadımızın oğludur ve tahtında oturmaktadır. Başka bir sultan mı istiyorsunuz?" dedi. Memlûkler ise "Bizim üstadımızın oğlu yok, biz üstad olarak yalnızca Kusun'u biliriz. Üstadımızın oğlu bizi

tanımayacak kadar meşgul” cevabını verdiler (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 149). Sultana bağlı bu emirler gücün Kusun’a geçmiş olduğunu fark ederek orada fikirlerini değiştirmiş olmalıydılar.

Sultanın Tokuzdemür’a gönderdiği bu memlûkler Babû’l Karrafe’ye gidip, kenarını yakarak çıktılar ve Kubbetû’n-Nasr’a geldiler. Kusun ve ona bağlı emirler onların bu hareketlerine sevindiler ve onlara at ve silah dağıttılar. Emir Kusun bunun ardından sultandan Meliktemür el-Hicazi, Yelbuga el-Yahyavi, Taçar ve bazı kişilerin tarafına gönderilmesini istedi. Sultana “Sen, benim ve bütün emirlerin üstadısın, üstadımızın oğlusun ve hepimiz senin itaatindeyiz. Bu kişileri fesat ve fitne fücür işlerle uğraştıkları için istemiyoruz” mesajını Emir Mesud ile gönderdi. Sultan ona şu şekilde cevap verdi; “Onların elinden bir iş gelmez. Ne kendimin ne de babamın memlûklerini üzerlerine sevk ederim. İstedikleri kişiler hakkında yalan söylüyorlar. Ellerinden geleni yapsınlar!” dedi ve elçi Emir Mesud yanından ayrılır ayrılmaz saltanat nâibi Tokuzdemür’ü ve ona bağlı emir ve memlûkleri huzuruna çağırdı. Ancak Tokuzdemür sultanın huzuruna çıkmadığı gibi sultanın savaş için talimat verdiği emir-i ahur Aydoğmuş’da ıstabılda at eyerleyecek gulam, seyis ve serahurdan hiç kimsenin bulunmadığını söyledi (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s. 149).

Bu esnada 1341 yılında, Kusun hâkimiyeti ele geçirmişti (*el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 129). Saltanat nâibi Tokuzdemür’den kendisine gönderilmesini istediği kişilerin derhal gönderilmesini istedi. Aksi halde o Kal’a’yı zorla teslim alacağını bildirdi. Saltanat nâibi bu durumda Kusun’a teslim olmaktan başka çare bulamadı. Aynı şeyi sultana da tavsiye etti. Sultan da nâibinin ve diğer emirlerinin kendisinden sırt çevirdiklerini anladı. Kusun kendisine teslim edilen emirler huzuruna çıktıklarında, onları azarlayıp çadıra kapattı. Daha sonra saltanat nâibi Tokuzdemür’ü ve Kal’atü’l-Cebel’de bulunan diğer emirlerin de huzuruna gelmelerini istedi. Bu durumda bütün emirler sultan Melik Mansur’un hal edilmesi ve onun kardeşleri ile birlikte Kal’a’dan çıkması hususunda anlaştilar. Emir Kusun, sultanı Kus’a gönderdi ve onu hapsettirdi (*en-Nücûmu’z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 64; *en-Nücûmu’z-Zahire*, 2013, s.151, 152). Kusun, 1341 yılında Sultan Ebu Bekr’i hal etmesiyle sultanın 59 günlük

saltanatı sona ermiştir (*el-Hutat*, 1998, c. 3, s. 129; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 114, 115).

Ümeranın kararı ile henüz 8 yaşında olan el-Eşref Alaeddin Küçük sultan ilan edilmiştir. (6 Ağustos 1341) Emir Kusun da saltanat nâipliği görevini üstlenmiştir. Aslında bu görev, emir-i ahur Aydoğmuş'a teklif edilmiş ancak o bu görevi kabul etmemiştir. Kusun ise Kal'atü'l-Cebel içerisinde kalmak, dışarıda ikamet etmemek şartı ile saltanat nâipliği görevini kabul etmiştir. Kusun, sultanın yaşının küçük olması sebebi ile emirlerin onu etkisi altına alabilecek olmalarından ve emirlerin kendisine yönelik faaliyetlerde bulunabileceklerinden endişe etmiş olmalıdır ki gelişmelerden uzak kalmamak için saraydan ayrılmak istememiştir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 20, Yalçın, 2011, s. 26).

Kusun, asker kökenli bir emir değildi. O, emirlerin kendisinden hoşlanmadıklarını, onun devlet işlerinde hâkim olmasından rahatsızlık duyduklarını biliyordu. Bunun için de askerlerin gönlünü hoş tutmak adına onlara bol ihsanlarda bulunmuştur. Ancak bu hareketi, aralarında bir anlaşmazlık çıkmasına yine de engel olamadı. Memâlik-i Sultaniyye'den onun yaşamına son vermek isteyenler oldu. Kusun ile onlar arasında çıkan çatışmadan, Kusun hayatta kalarak çıktı. Sonra kendisinin yanında olan emirlere tekrar ihsanlarda bulunup, kendisine karşı isyan eden toplam 58 kişiyi idam ettirdi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 25, 26).

Kusun ile memâlik-i sultaniyye arasında bir başka anlaşmazlık daha yaşandı. Bunun sebebi ise şudur; Kusun, memlûklerden sorumlu emirden kendisine güzel bir memlûk gönderilmesini istedi. Ancak seçilip Kusun'a gönderilecek olan memlûğün huşdaşları buna itiraz ettiler. Memlûklerden sorumlu emirin iknası ile seçilen memlûk, o gece Kusun'a gönderildi. Bunun ardından Kusun kendisine dört, beş memlûğün daha gönderilmesini istedi. Bu memlûklerin huşdaşları da aynı şekilde bu duruma itiraz ettiler. Onlar; "Biz Kusun'un değil sultanın memlûkleriyiz" dediler. Kusun ısrarla onların kendisine gönderilmelerini talep etti. Onlar ise bu duruma öfkelenerek Emir Baybars el-Ahmedi'den yardım istemeye gittiler. Ona ulaşamayınca da Emir Cenkeli b. el-

Baba'nın yoluna koyuldular. Onu yolda gördüler ve ona “Bizler, sultanın parasıyla satın alınmış memlûkleriz, nasıl olur da üstadımızın oğlunu bırakıp bir başkasına hizmet ederiz? Bizim gibi memlûk olan birisi nasıl olur da bizi aşip halk arasında şerefimizi iki paralık etmeye cür'et eder?” dediler. Onlar öfkelerini sert bir üslupla dile getirmeye devam ettiler. Bunun neticesinde Cenkeli sinirlendi ve onlara “Sizler dünkü zalimlersiniz! Dışarı çıktığınızda ben ve saltanat nâibi Tokuzdemür size üstadınızın oğlunun hizmetine dönün dedik. “Bizim Kusun'dan başka üstadımız yok dediniz. Şimdi ise kalkmış ondan şikâyet ediyorsunuz!” dedi. Memlûkler, Cenkeli'nin bu sözleri karşısında diyecek bir şey bulamadılar ve ondan özür dileyip gittiler (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 154).

Kusun, bu meselenin kapandığını düşünüyordu. Ancak Nasırî memlûkler, Kusun'un hayatına son vermek hususunda karar aldılar. Bunun için de onlar Kahire'de bulunan huşdaşlarına haber gönderdiler. Kusun kendisine yönelik bu hazırlıklardan haberdar olunca gerekli tedbirleri almaya başladı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 155). Ancak Kusun onlara karşı başarı sağlayamadı. Kusun ve ona bağlı emirler hapsedildi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 40-44; Yalçın, 2011, s. 28). Bu son olaylar sırasında Kusun tutuklandığı gibi Sultan el-Eşref Alaeddin Küçük'de tahttan indirilerek yerine kardeşi el-Melik en-Nasır Şihabeddin Ahmet sultan yapılmıştır. (10 Ocak 1342) Bu dönemde devlet işlerini Emir Aydoğmuş idare etmekteydi. Aydoğmuş, Kusun'a sadık olup, onu destekleyen kişileri tutuklatıp, Kusun'un hapsedtiklerini dışarı çıkartmıştır. Bu zamanda nüfuzlu bir emir olan Aydoğmuş, Kusun'un yerine saltanat nâipliği makamına Taştemur el-Ahdar'ı tayin ettirdi (*Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi*, 1837, c. 1, s. 101). Ancak onun devlet işlerinde ondan ve diğer emirlerden bağımsız hareket etmek istemesi üzerine onu kırk gün sonra görevinden azletti (*el-Menhel*, 1984, c. 2, s. 162, 163; *el-Cevherü's-Semîn*, 1982, s. 372, 373; Yalçın, 2011, s. 28).

Sultan Şihabeddin Ahmet'in, devleti Kahire dışında yönetmek istemesi üzerine ümera ile arası açıldı. Bunun sonucunda Haziran 1342 tarihinde Memlûk tahtına Sultan el-Melik es-Salih İmadeddin İsmail geçirildi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 64). Onun saltanatı esnasında re'sü nevbe, kâfilü's-

sultan, meşveret meclisinin başkanı ve müdebbirü's-sultan olan üvey babası Argun Alâî'nin nüfuzu, devlet işlerinde ve emirler üzerinde oldukça etkiliydi. Argun Alâî, saltanat nâibinin kullandığı unvanlardan biri olan kâfilü's-sultanlık unvanını da taşımaktaydı. Bununla beraber o, Aksungur es-Sellari'yi saltanat nâipliği makamına atadı. Ancak saltanat nâibi sadece bir sene bu görevde kaldı ve sonra tutuklandı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 65; *Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi*, 1837, c. 1, s. 101; *el-Hıtat*, 1998, c. 3, s. 129; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 79; Yalçın, 2011, s. 29).

Saltanat nâibi Emir Aksungur es-Sellari'nin ve onun yakın adamlarından damadı Beygara'nın, hâcib Emir Karaca'nın ve kardeşi Uluca'nın tutuklanmasının ve onların İskenderiye hapisanesine gönderilmesinin gerekçesi ise şunlardı; saltanat nâibi kendisine gönderilen mektuplara cevap vermiyordu ve kendisine sunulan dilekçeler ile ilgilenmiyordu. İktaların dağıtımında da birçok kişi haksızlığa uğratılmıştı. Saltanat nâibi, bir kişi seferde ise veyahut da hasta ise onun iktasını bir başkasına verip, o kişi geri döndüğünde ise ona senin iktanı bir başkasına verdik sana başka bir ikta bakalım şeklinde karşısındakini geçiştirebiliyordu. Bu bozuk durumun artması sonucunda diğer nâiplerin sultanı uyarması ile de sultan, saltanat nâibine yaptıklarından vazgeçmesi hususunda telkinlerde bulundu. Ancak saltanat nâibi icraatlarından vazgeçmedi. Bununla beraber saltanat nâibinin önceki sultan Melik Nasır Ahmed ile de yazıştığı bilinmekteydi (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 172, 173; Yalçın, 2013, s. 799).

Saltanat nâibi Aksungur es-Sellari'den sonra bu makama Emir Al Melek tayin edildi. Bu arada Argun el-Alâî, saltanat nâibi ve bir grup 1345 senesinde yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat eden Sultan İmadeddin İsmail'in yerine kardeşi Şaban'ı tahta oturtmak konusunda anlaşılabilir. Emir Gurlu ve Temür el-Musavi de bu gruba dâhildi. Ancak saltanat nâibi Emir Al Melek, Şaban'ın tahta çıkarılmasına karşı çıkmış bu sebeple emirler iki gruba ayrılmıştı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 175).

Saltanat nâibi Al Melek, Şaban'a karşı olumsuz tavrını sürdürmeye devam etti. Bununla beraber kendisine yakın emirler ile Babû'l Kulle'de toplanıp, Emir

Gurlu'yu hapsedi. Daha sonra Argun el-Alâî, diğer emirler ile Müslümanların menfaatlerine uygun düşecek şekilde hareket etme konusunda söz birliği edip, bunlar kendi aralarında anlaşılabilir (en-Nücûmu'z-Zahire, 2013, s. 175).

Böylelikle el-Melik el-Kamil Şaban tahta çıktı (Ağustos 1345). Sultan el-Melik el-Kamil Seyfeddin Şaban'ın tahta çıkmasında ülkenin işlerini yürüten Emir Argun el-Alâî'nin rolü büyüktür. Çünkü o, Şaban'ın yetişmesinde ve terbiyesinde bulunmuştu (en-Nücûmu'z-Zahire, 2013, s. 177). Şaban'ın saltanatın başına geçmesinden birkaç gün sonra Al Melek, görevinden affını istedi ve istediği Dimaşk nâipliğine tayin edildi (en-Nücûmu'z-Zahire, 1992, c. 10, s. 95, 96). Ancak Sultan Şaban, daha sonrasında bu görevi de ona çok görerek, onu Safed nâipliğine atamıştır (en-Nücûmu'z-Zahire, 2013, s. 177, 178).

İbn Tagrıberdi'ye göre, Ergun el-Alâî saltanat nâibine Şaban'ın sultanlığı için teklif götürdüğü zaman, saltanat nâibi "ama güvercinle oynamaması şartı" ile demiştir. Bu söz Şaban tarafından duyulunca, Şaban, saltanat nâibine kin beslemeye başlamıştı (el-Menhel, 1986, c. 4, s. 250; en-Nücûmu'z-Zahire, 2013, s. 177, 178). Bu sebeple saltanat nâibi bu makamda kalamayacağını farkında olarak azlini istemiş olmalıdır.

Sultan Şaban döneminde, Aksungur en-Nâsırî'ye saltanat nâipliği teklif edilse de o Argun el-Alâî'nin nüfuzundan çekinerek bu görevi kabul etmemiştir. Emir Argun el-Alâî'nin gücünden çekinildiği için saltanat nâipliği makamına Şaban'ın saltanatı esnasında bir daha atama yapılmamıştır (en-Nücûmu'z-Zahire, 1992, c. 10, s. 95-97, Yalçın, 2011, s. 30).

Sultan Şaban'ın Argun el-Alâî'nin elinde kukla bir yönetim sergilemesi ve sultanlığa yaraşmayan bir hayat yaşaması, ümeranın nefretini üzerine çekmesine sebep olmuştur. Çok geçmeden muhalif emirler ona karşı ayaklanmıştır. Böylelikle Sultan Şaban tahttan indirilerek yerine kardeşi Hacı sultan yapılmıştır (Yiğit, 2015, s. 85).

Sultan el-Melik el-Muzaffer Hacı'nın (1346) tahta geçtikten sonraki ilk işi Argun el-Alâî'nin gücünü azaltmak oldu. Bunun için Argun el-Alâî, İskenderiye'ye gönderildi ve iktaları üstâddâr Ergun Şah'a ihsan edildi (Yalçın,

2013, s. 800). Sultanın saltanat nâibi, ümeranın iknası sonucunda Erkutay oldu (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 193; *Neylü'l-Emel*, 2002, c. 1, 136).

Sultan Hacı'nın saltanatının ilk zamanlarında emir-i ahur Şücaüddin Gurlu'nun hâkimiyeti ve onun artan nüfuzu ile mücadele edildi. Sultanın kendisine verdiği destek ile emirlerin azline müdahale etmek isteyen Gurlu'ya karşı saltanat nâibi direndi ve sultanı onun faaliyetlerine karşı koyması için ikna etti. Gurlu ve Erkutay arasındaki mücadeleden saltanat nâibi galip çıktı. Bu dönemde siyasi istikrar çok bozulmuştu. Sultan emirler üzerinde yaptırım uygulayamıyor ve emirler de onu yok sayıyorlardı. Emirler arasındaki rekabetin fazlasıyla görüldüğü bu zamanda emirler arasında mevcut sultanın yerini almak için sürekli mücadeleler yaşanmakta ve karışıklıklar çıkmaktaydı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 146, 147; Yalçın, 2011, s. 30, 31).

Sultan ile saltanat nâibi Erkutay arasında emirler arasındaki güç dengesi ile alakalı da gerginlik yaşanmaktaydı. Erkutay sultana onun yetiştirdiği memlûğu Elçibuga'nın hem sultan hem de kendisine yönelik iyi niyet taşımadığını söyledi. Ayrıca Erkutay sultanı, babasının memlûklerini öldürüp, onların mallarına el koymakla, haremlerine el uzatmak ile emirlere ihanet etmekle, onlardan yana yüz çevirmek ile suçladı. Sultan, saltanat nâibinin bu sözleri üzerine onun ve emirlerin ne istediklerini ve bu isteklerini yerine getireceğini söyledi. Onlardan gelen yanıt, sultanın iktidarına son verip onun yerine bir başkasını tahta oturtacakları şeklindeydi. Buna mukabil sultan "Ben ancak atımın sırtında ölürüm!" diye cevap vermişti (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 195).

Saltanat nâibinin ve emirlerin sultana karşı cephe aldığı bu sırada, sultanı ilk terk eden ve muhalif tarafın yanına geçen ilk kişi Emir Taz oldu. Daha sonra saltanat nâibi Erkutay'ın tarafına geçenler; Argun el-Kâmili, Meliktemür es-Sa'di, Şeyhun, Tanyaruk ve diğer emirler olmuştur. Böylelikle sultanın yanında yalnızca yirmi süvari kaldı. Sultan bu durumda atının sırtında kaçmaya başlamıştı. Ancak Beybuga Urus ona yetişerek, bir balta darbesi indirdi ve sultanın kalkanına çarptı. Tanyaruk'un kılıç darbesi sultanın yüzünü yaraladı. Daha sonra diğer emirler sultanı yakalayıp, atından indirerek, Aksungur er-

Rumi'nin türbesi yakınında onun boğazını keserek yaşamına son verdiler (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 195).

Aralık 1347 tarihinde en-Nasır Muhammed'in bir başka oğlu olan on bir yaşındaki Hasan (birinci saltanatı) Melik Nasır Seyfeddin Kumarî lakabı ile tahta geçirildi (*Tarih-i İbn Kadı Şuhbe* 1994, c. 3, s. 51). Erkutay ise yeni sultanın saltanat nâipliği görevine devam etti (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 148).

Bu dönemde Halep Nâibi Fahreddin İyas'ın kötü yönetimi yüzünden aklı başında, tecrübeli ve saygı duyulan birisine ihtiyaç duyulmuştur. Böyle bir durumda devlet için stratejik bir bölge olan Halep'in nâipliğine Erkutay talip oldu. Ondan boşalan makama ise Beybuga Urus tayin edilmiştir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 207).

Sultan Hasan'ın saltanatı esnasında, re'sü nevbe olan Şeyhûn'un ülke yönetiminde ağırlığının hissedilmesi ile saltanat nâibi ondan geri planda kalmıştır. Saltanat nâibi Beybuga Urus, kardeşi Mencek el-Yusufi'ye önce mukaddem elf-rütbesinin sonra üstâdârlık ve vezirlik görevinin verilmesini sağladı. Böylelikle devlet işlerinde bu ikisinin etkisi görülmeye başladı. İki kardeşin artan gücü sebebiyle Şeyhûn ile gerginlikler yaşanmaktaydı. Bu arada vezarette ve mali meselelerde artan şikâyetler ile ilgili sorunlar yaşanmıştır. Sultan, emirlerin kendisinden bağımsız olarak devlet işlerinde istedikleri gibi davranmalarına karşı ümeranın da güvenini alarak bu emirlerin önüne geçmek istemiştir. Buna göre, Mencek vezirlikten azledilmiş ve sadece üstâddâr olarak görevli kılınmıştır. Şeyhun ise Trablus nâipliğine atanmıştır. O sırada Hicaz'da bulunan saltanat nâibi Beybuga Urus ise görevinden azledilmiştir (*el-Vafi*, 2000, c. 10, s. 221, 222; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 191; Yalçın, 2011, s. 32, 33). Emir Taz'ın aracılığı ile saltanat nâibi yakalanmış ve tutuklanmıştır. Emir Taz bu hareketi karşısında Sultandan Sargatmış'ın re'sü nevbe yapılmasını istemiştir. Sultan, Emir Taz'ın bu isteğini yerine getirmiştir. Saltanat nâipliğine daha sonra ilk başta isteksiz olmasına karşın, büyük emirlerin iknası sonucunda Beyboğa Tatar geçirildi (*el-Vafi*, 2000, c. 10, s. 223). Ancak Sultan Hasan'ın saltanatı bu tayinden sonra uzun sürmedi (*el-*

Cevherü's-Semîn, 1982, s. 389; *el-Menhel*, 1984, c. 2, s. 257-259; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 224; Yalçın, 2011, s. 33). Sultan saltanatının ilk dört senesinde emirlerin tahakkümünde kalsa da sonradan idarede etkili olmaya çalışmıştı. Onun bu tutumu emirleri kızdırmıştı. Emir Taz'ın da içinde bulunduğu emirler onu tutuklayarak on dört yaşındaki kardeşi Selahaddin'i sultan yaptılar (Yiğit, 2015, s. 87).

el-Melik es-Salih Selahaddin'in saltanatı (1351-1354) esnasında sultanın tahta çıkmasında etkili olan Emir Taz devlet işlerini yönetmiştir. Emir Taz'ın artan gücü karşısında saltanat nâibi Beyboğa Tatar ve ona bağlı emirler sultanı hal etmek için harekete geçtiler. Bu durumda Sultan Selahaddin, 1351 yılında, saltanat nâibini azlederek onun yerine Kubilay'ı tayin etti. Fakat Kubilay, devlet işlerinde etkisiz kalmıştır. Nitekim 1312 tarihinde Kubilay azledildi. Bu dönemde Şeyhun ve Sargatmış ittifak kurarak Emir Taz'ı ortadan kaldırmışlardır ve es-Salih Selahaddin yerine Seyfeddin Hasan'ı ikinci defa başa geçirmişlerdir. Seyfeddin Hasan'ın ikinci saltanatı sırasında saltanat nâibi ataması yapılmamış, Sultan, Şeyhun ve Sargatmış'ın tahakkümüyle mücadele ederek idareyi fiilen almayı başarmıştır (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 10, s. 224; Yalçın, 2011, s. 34).

2.2.4. en-Nasır Muhammed'in Torunları Döneminde Saltanat Nâipleri (1361-1382)

1361 yılında, el-Melik en-Nasır Bedreddin Hasan'ın ikinci saltanatı (1354-1361) esnasında azledilip yerine Hacı'nın oğlu on iki veya on dört yaşındaki Selahaddin Muhammed'in (1361-1363) sultan ilan edilmesi ile birlikte en-Nasır Muhammed'in torunları devri başlamıştır (*Bedâi'ez Zuhur*, 1960, c. 1, s. 164). Bu dönemde 1382 yılına kadar dört sultan hüküm sürmüştür, ülkede asayiş daha fazla bozulmuş, ümeranın aralarındaki rekabet memlûk gruplarına sıçramış ve çatışmalar Kahire sokaklarına kadar taşmıştır. Bu durumdan faydalanan Çerkes Memlûkleri güçlerini artırıp Bahrî Memlûklerin yerini almışlardır (*el-Hitat*, 1998, c. 3, s. 132).

Bahrî Memlûklerinin en önde geleni Seyfeddin Yelboğa el-Ömerî 1361'de Sultan Hasan'ı öldürerek yerine sultanın kardeşinin (Hacı'nın) oğlu Selahaddin

Muhammed b. Hacı'yı sultan ilan etmiş ve böylece saltanat en-Nâsir Muhammed'in torunlarına geçmiştir (*Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 1, s. 580; Koprıman, 2005, s. 120). Sultan, saltanat nâibi olarak Kaştemur el-Mansuri'yi atamıştı. Ancak onun hiçbir nüfuzu bulunmamaktaydı (*Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, 1994, c. 3, s. 182; 203; *el-Bidâye*, 1998, c. 18, s. 648). Devlet işleri, birbirlerine muhalefet etmeme şartı ile anlaşmış olan atabek Seyfeddin Yelboğa ile huşdaşı Emir Taybuga et-Tavil'in idaresinde yönetiliyordu (*el-Bidâye*, 2003, c. 18, s.618; *en-Nucûm*, yy. c. 10, s. 304; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 224; *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, 1994, c. 3, 1977, s. 182).

Kendisinin tahta oturttuğu bu yeni sultanı da beğenmeyen Seyfeddin Yelboğa kısa bir süre sonra onun yerine on yaşında bir çocuk olan el-Eşref Şaban'ı (1363-1377) sultanlık tahtına geçirdi. Dolayısıyla devletin idaresi, Sultan el-Eşref'i iktidara taşıyan Seyfeddin Yelboğa ve ona bağlı emirlerin elindeydi. Atabek Seyfeddin Yelboğa, emirlerden istediklerini tayin edip, istemediklerini azletmiştir (*el-Menhel*, 1984, c. 2, s. 233, 234; Yalçın, 2011, s. 34). 1366 yılına kadar devlet işleri büyük ölçüde Seyfeddin Yelboğa'nın elindeydi. Bu duruma tepki gösteren emirler karşısında başarılı olamayan Seyfeddin Yelboğa yaşamını kaybetmiştir (Yiğit, 2015, s. 96). Bu esnada mevcut sultanın iktidarda kalması için Esendemir en-Nasirî, emir-i kebir ve atabek olarak tayin edilmiştir. Bu görevlerinin yanı sıra Esendemir en-Nasirî, Ali el-Mardinî ile birlikte saltanat nâipliği görevinde bulunmuştur (*Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, 1977, c. 3, s. 327; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 11, s. 40; Yalçın, 2011, s. 37).

Sultan el-Eşref Zeyneddin Şaban'ın saltanatının ilk zamanlarında iktidarı zayıftı. Devlet işleri ve yönetimi atabek ve saltanat nâibi olan Esendemir en-Nasiri ile ümeranın büyük emirlerinden olan yardımcısı Emir Ali el-Mardinî'nin eline geçmişti (*Neylü'l-Emel*, 2002, c. 2, s. 20; *İnba el-Gumr*, 1969, c. 1, s. 54; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 231; *el-Bidâye*, 1998, c. 18, s. 673).

Saltanat nâibi Esendemir, her geçen gün gücüne güç katmaya devam etti. Hal böyle iken Seyfeddin Yelboğa'nın memlûkleri isyan ettiler. Onlar diğer emirlerle anlaşılabilir ve Esendemir'den bazı emirlerin tutuklanmasını istediler.

Bu memlûklerin istekleri bununla da sınırlı kalmadı. Onlar Esendemir'den Melik Eşref'in de azledilmesini istemişlerdir (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 231; *el-Bidâye*, 1998, c. 18, s. 610).

Sultan el-Eşref Şaban iktidarını artırdığı vakit, Esendemir'in artan nüfuzunu kırdıktan sonra Mengli Boga eş-Şemsi'yi, 1367 tarihinde saltanat nâibi ve atabek tayin etti. Mengli Boga'nın bu iki makama getirilmesinin sebebi ona saltanat nâipliği teklifi sunulduğunda bu makamı kabul etmemesiydi. Ancak o, kısa bir süre sonra saltanat nâipliğinden istifa ederek sadece atabek olarak hizmet etmeye devam etti. Bu durumda ondan boşalan makama Ali el-Mardinî getirildi. Ancak onun bir gücü bulunmamakla beraber Mengli Boga'nın devlet işleyişinde ağırlığı bulunmaktaydı. Ali el-Mardinî'den sonra ise saltanat nâipliğine Aktemür es-Sahibî getirildi (*el-Cevherü's-Semîn*, 1982, s. 424; *el-Menhel*, 1990, c. 6, s. 236; *Kenzü'd-Dürer*, 1931, c. 4, s.367, 368; *Neylû'l Emel*, 2002, c. 1, s. 409; Yalçın, 2011, s. 38).

1377 tarihinde, Melik Eşref Şaban'ın katledilmesinden üç gün sonra, sultanı öldüren emirler, halifeyi ve Kahire'de bulunan kadı ve nâipleri kaleye çağırdılar. Onlar ve saltanat nâibi Aktemür, Melik Mansur Ali'ye biat ettiler. Sultan el-Melik el-Mansur Ali b. Şaban b. Hüseyin (1377-1381) tahta çıktığında yaklaşık olarak yedi yaşındaydı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 240; *İnba el-Gumr*, 1969, c. 1, s. 244).

Sultan Melik Mansur Ali tahta çıktığında yeni atamalar ve aziller gerçekleştirildi. Kalede hapis olanlardan bazıları serbest bırakıldıysa da ertesi gün tekrar tutuklanıp, İskenderiye hapisanesine gönderildiler. Emirlerden sadece saltanat nâibi Aktemür ile Sudun el-Menceki'ye dokunulmadı (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 2013, s. 240).

Bu dönemde devlet işlerinde ve emirler üzerinde atabekü'l asakir Aynbek fazlasıyla söz sahibi olmuştur. Onun halifeyi görevinden azledip, sultanı hal etmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu durumda emirlerden ve eyalet nâiplerinden ona muhalif olanlar artmıştır. Muhaliflerin liderliğini Berkuk el-Osmani üstlenmişti. Berkuk'a Aynbek'i uzaklaştırması için mukaddem elf rütbesi verildi ve onun bu tarihten itibaren Bereke ile birlikte devlet işlerinde

nüfuzunun arttığı görülmeye başlandı (*el-Cevherü's-Semîn*, 1982, s. 441; *Neylü'l-Emel*, 2002, c. 2, 125; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 11, s. 125, 126; Yalçın, 2011, s. 41).

Sultan el-Melik el-Mansur Ali b. Şaban b. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Berkuk, onun yerine sultan olarak tahta, kardeşi el-Melik es-Salih Zeyneddin Hacı b. Şaban b. Hüseyin'i (1381-1382) çıkardı (*Hüsni'l-Muhadara*, 1968, c. 2, s. 118). Berkuk tahta kendisi geçmedi. Çünkü Türklerin kuvveti kırılmadan ve kendisine bağlı emirlerden kuvvet toplamadan tahta çıkması akıllıca bir hareket olmayacaktı. Berkuk 11 yaşında olan Sultan Hacı'nın devlet işlerini yürütemeyeceğini bildiği için atabeklik görevini üstlenip Sudun eş-Şeyhuni'yi saltanat nâipliği makamına tayin etmiştir (*el-Menhel*, 1990, c. 6, s. 104, 105; *Neylü'l-Emel*, 2002, c. 2, 196; *Zubedetü'l-Keşfi'l Memâlik*, 1892, s. 112; *en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 11, s. 245; Yiğit, 2015, s. 94).

Berkuk'un sultan olmak için yaptığı tüm faaliyetleri sonucunda, ona yakın olan iki emir Sultan Hacı'yı saltanat odasından alıp onu bir eve götürdüler. Bunun üzerine halife, ümera, ulema ve kadılar huzurunda Berkuk'a biat edildi. (1382) (*en-Nücûmu'z-Zahire*, 1992, c. 11, s. 318; Kopruman, 1989, s. 12; Yiğit, 2015, s. 99).

Sultan Berkuk (1382-1399), Burcî memlûklerinin hâkimiyetinin kurucusudur. O 1377 yılında, Sultan Şaban'ın (1363-1377) katledilerek, Mansur Ali'nin (1377-1381) sultan ilan edilmesindeki olaylar içerisinde büyük paya sahipti. Berkuk, Sultan Hacı'nın çocuk denilebilecek bir yaşta olmasından dolayı, devlet işlerinin idaresini elinde toplamıştır. Berkuk atabek olarak devlet işlerinde söz hakkına sahip olmuştu. Nitekim o da kendisinden önceki emirler gibi bu zamanı kendisi lehine kullanmıştır. Bunun için önemli görevlere kendi memlûklerini getirmiştir ve iktisadi durumu düzeltip halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Halkın gönlünü kazanan ve onların desteğini arkasına alan Berkuk, sultanlığının ilk zamanlarında, Türk Memlûklerine karşı düşmanca bir tavır sergilemedi. Bilakis onların gönlünü hoş tuttu. Buna binaen saltanat nâibi ve atabek olan Yelboğa en-Nasırı'yi görevinden azledip onu Halep nâipliğine gönderdi. Onun yerine saltanat nâibi olarak Sudun eş-

Şeyhuni'yi tayin etti (*el-Menhel*, 1990, c. 6, s. 104; *es-Sulûk*, 1997, c. 5, s. 42; Kopruman, 2005, s. 130).

Bu döneme kadar Memlûk kaynakları üzerinden saltanat nâipliği atamalarına dair bilgiler çok bir çelişki olmaksızın takip edilebilmekteyken Sudun eş-Şeyhuni sonrası için bu söz konusu değildir. İbn Tağriberdî Sudun eş-Şeyhuni'den sonra bu makama atama yapılmadığını belirtmektedir. *ez-Zâhiri* ve *el-Makrizî*'ye göre son saltanat nâibi 1429 yılında görülen el-Emir el-Altınbuga el-Osmanî'dir (*Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*, 1892, s. 112; *Mısır Memalike Sultanları*, 1837, c. 1, s. 100; Ayalon, 2015, s. 92). İbn İyas ise Akboğa et-Timrazî'nin 1438 senesinde atabekü'l-asâkirlik görevinin yanı sıra saltanat nâibi olduğunu belirtmektedir (*Bedâiü'z-Zuhur*, 1984, c. 2, s. 203). Bununla beraber bu kaynakların belirttiği son saltanat nâipleri ile Sudun eş-Şeyhuni arasında herhangi bir saltanat nâibi ataması gözükmemektedir.

en-Nasır Muhammed'in torunları döneminde yani Bahrî Memlûkler döneminin son zamanlarında görüldüğü üzere saltanat nâiplerinin iktidar üzerindeki eski güçleri kalmamıştır. Bu dönemde nüfuzlu emirler sultan ve iktidar üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Çerkes Memlûkları döneminde saltanat nâipliği makamına atama gerçekleşse dahi İbn İyas'ın Akboğa et-Timrazî'yi hem atabekü'l-asakir hem de saltanat nâibi olarak zikretmesi artık bu makamın görev ve yetkilerinin atabekü'l-asakirliğe geçtiğini göstermektedir.³²

2.3. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI SALTANAT NÂİPLERİ

2.3.1. Delhi Türk Sultanlığının Kurucusu Sultan Kutbeddin Aybek (1206-1210)

Muizzüddin Muhammed b. Sam tarafından Hindistan'da Müslüman Türkler daimi olarak yerleşmeye ve yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır.³³ Bununla beraber Delhi Türk

³² Çerkes Memlûkları dönemi atabekü'l-asâkirleri için bkz. Eşkar, M. A. (2003). *Atabekü'l Asâkir fi'l-Kahire asri'l-Memalik'ul-Çerakise*. Kahire.

³³Gur sultanı Muizzüddin Muhammed b. Sam, 1173 yılında Hindistan'ı fethetmeye ve bazı bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı (Srivastava, 1963, s. 8)

Sultanlığının resmen kuruluş tarihi ise 1206 yılıdır (Srivastava, 1963, s. 42; Jackson, 1999, s. 17).

Delhi Türk Sultanlığının kurucusu Kutbeddin Aybek, Gazne ve Horasan hükümdarı Şihabeddin Muhammed b. Sam Guri'nin kölelerinden birisiydi (*Tazjiyatul Amsar*, 1871, s. 37; *Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 11; Kortel, 2006, s. 3). O, kumandan anlamına gelen sipâhsâlâr lakabı ile tanınıyordu (*İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2010, c. 1, s. 620, 621).

Aybek, Gazne'nin yöneticisi Muizzüddin Muhammed b. Sam'a Türkistan'dan bir tacir tarafından satılmıştı. Kaynakların belirttiğine göre Aybek'in bariz olarak bir çekiciliği ve özelliği bulunmamaktaydı. Ancak o güçlü oluşunu ağırbaşlılık ve büyük bir maharetle sergilemekteydi. Gençliğinde Türkistan'ın ve Nişapur'un alınmasında önemli katkı sağlamıştı. Bu sebepler ile o, gücüne güç katarak sultana, sultanlığa ve iktidara giderek yaklaştı (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 14).

Şihabeddin Muhammed'in emri ile Aybek Lahor şehrini ele geçirdi. Aybek'in Lahor'da böylelikle şöhreti arttı. Artan şöhreti ile beraber diğer köleler arasında kıskanılmaya başlandı. O köleler, Şihabeddin'e Aybek hakkında tahrik edici şekilde konuşup onu Hindistan'ın tek hâkimi olma düşüncesini gütmekle suçladılar. Tüm bu gelişmelerden sonra Aybek, Gazne şehrine Şihabeddin Muhammed'in yanına gitti. Orada Aybek hakkında ileri geri konuşanlar ile Aybek, sultan tarafından yüzleştirildi. Nihai olarak Aybek ve ona ithamda bulunanlar yüzleştiler ve onun hakkında ileri geri konuşanlar söylediklerinden dolayı pişmanlık duydular. Sultan, Aybek'i tekrar Hindistan'ın fethi ile görevlendirdi (Khan, 2008, s. 17). Muizzüddin'in desteğini alan Aybek, Delhi ve diğer şehirleri fethetmeye devam etti (*İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2010, c. 1, s. 620, 621).

Gur Sultanı Şihabeddin Muhammed, 1192 yılında ikinci Tarain savaşında Hindu ordusuna karşı zafer elde edince Aybek'i Hindistan'a bırakıp kendisi Gazne'ye dönmüştür (*Tâju'l-Ma-âsir*, 1869, s. 216; *Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 11; Habibullah, 1961, s. 61; *Kitâbü'l-İber*, 1988, c. 4, s.528, 531).

Sultan Muizzüddin Muhammed'in saltanat nâibi olan Aybek (Qurieshi, 1958, s. 1). 1192-1206 yılları arasında Hindistan'ın fethi için görevlendirilmişti. O, bu zaman aralığında yerli Hindulara karşı İslamiyet'i yaymak amacı ile onlara karşı savaşlarda bulunmuştur.

Muizzüddin'in saltanat nâibi olduğu vakit 1000 den fazla tapınağı yıkıp onların yerine camiler inşa ettirmiştir (Srivastava, 1963, s. 8, 16).

Sultan Muizzüddin 1192 yılında büyük bir güçle Hindistan'a yöneldiği vakit Sarsuti, Hansi ve Amir'i fethetti (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 9-11). Kutbeddin Aybek ise 1192 yılında, Mirat ve Delhi'yi fethetti ve 1193 yılında da Agro'nun kuzeyindeki Kol'u kuşattı. Aybek 1193 yılında Delhi üzerinde ve Delhi yakınlarındaki ülkelerde hâkimiyet kurup, Delhi'yi başkent yaptı (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 297; Habibullah, 1961, s. 61). Ayrıca Kutbeddin Aybek, birkaç yıl içerisinde Kuhram, Sâmâne, Bedâûn, Kannevc, Gevâliyâr ve Kalincâr'ı, Muizzüddin Muhammed adına fethetmiştir (*Tâju'l-Ma-âsir*, 1869, s. 216-219; *Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 12; Özcan, 1998, s. 76).

15 Mart 1206 tarihinde, Mulahidah adında bir fedai tarafından suikasta uğrayan Muizziddin Muhammed vefat etmiştir (*Cami'üt-Tevârih*, 2011, s. 173). Muizziddin'in vefatından sonra geride evlatlarının olmaması nedeniyle babadan oğula geçen yani aynı soydan gelme ile kurulan hanedanlık şeklindeki iktidar biçimi de devlet içerisinde ilk etapta uygulama alanı bulamamıştır (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 13; Ahmet, 1975, s. 26).

Hindistan daha öncesinde, kendi halklarından olan yöneticiler tarafından, onların koyduğu şartlar çerçevesinde yönetilirken 1206 yılında Gazne Sultanı Muizzüddin'in vefatından sonra, Türklerin yönetimindeki Hindistan'da kökten bir değişiklik görüldü (Bayur, 1987, s. 336).

Saltanat nâibi Aybek, Muizzüddin'in ölümünden üç ay sonra 26 Haziran 1206'da Delhi'de bağımsızlığını ilan ederek sultanlık makamına geçmiştir (Qurieshi, 1958, s. 1; Habibullah, 1961, s. 61; Lapidus, 2002, c. I, s. 591). Ona değerli hediyeler armağan edilmiştir (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 15). Ancak Aybek'in adına basılmış bir para birimi bulunmamaktadır (Khan, 2008, s. 17).

Sultan Kutbeddin Aybek iktidarının ilk yıllarında kendisi gibi Muizzi kölelerinden birisi olan Tacettin Yıldız ile anlaşmazlıklar yaşadı (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 11; *Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 300, 301). Bunun yanı sıra Aybek iktidarının ilk yıllarında, yerli halkın da isyan girişimleri ile mücadele etti. Zira Gucar Racputları Çavhan oymağı kaybettikleri yerleri geri almak için mücadele faaliyetleri göstermişlerdir. Aybek, saltanatının ilk yıllarında bir yandan Hinduların isyan girişimlerini bertaraf etmek bir

yandan da otoritesini sağlayıp, fetih hareketlerine devam etmekle meşgul olmuştur (Bayur, 1987, s. 269).

Sultan Aybek çevgan oynarken talihsiz bir şekilde yaşamını kaybetmiştir (*Tāju'l-Ma-āsir*, 1869, s. 237; *Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 16; Habibullah, 1961, s. 86). O, 1210 tarihinde Lahor'a defnedilmiştir (Ahmet, 1975, s. 156; Jackson, 1999, s. 17). Aybek, binicilik ve okçuluk yeteneklerinin yanı sıra Kuran okuma konusunda da ün salmıştı (*Tabakāti Nāsirī*, 1869, s. 299).

Aybek Delhi tahtına, kabiliyetleri neticesinde geçmişti. Sultan Şihabeddin Muhammed'e daima sadık kalmıştı. Çünkü Şihabeddin öldüğü vakit onun yerine geçecek bir oğlu yoktu.³⁴ Bu yüzden de köleleri Hindistan'ın doğal olarak varisleri olacaklardı (Ahmet, 1975, s. 156-158).

Sultan Aybek vefat ettiği zaman, Delhi Türk Sultanlığı dört gruba ayrılmıştı. Delhi'de Aybek'in oğlu Aram Şah³⁵, Badaun'da damadı İltutmuş, Yukarı Sind'de diğer damadı Kabaca, Bengal'de Ali bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Onların mücadelelerinden kaynaklanan siyasi otorite boşluğundan çok sayıda yer, Hindu egemenliğine tekrar dönmüştür (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 16; *Tabakāti Nāsirī*, 1869, s. 301; Bayur, 1987, s. 276). Bu durum Kabaca'nın 1227 senesinde İltutmuş'a yenilmesine kadar devam etmiştir (*Tāju'l-Ma-āsir*, 1869, s. 237-239; Ahmet, 1975, s. 163).

İktidara geçişte soy esasına dayanmayan bu yönetimde, Delhi'de Kutbeddin Aybek, Sind'de Nasireddin Kabaca, Gaznin'de Tacettin Yıldız birbirleriyle mücadele ettiler. Bu Türk köleler birbirleri ile rekabet halindeydiler. Ancak ortak hedefleri, halkın güçlenmesini engellemek ve devlet idaresinin kendi tekellerinde bulunmasını sağlamaktı. Bununla beraber halkın İslam dinini kabul etmesi yönünde çalışmalarda da bulunuyorlardı (Ahmet, 1975, s. 26).

³⁴Tecyizetü'l-Emsar adlı kaynağa göre, Kutbeddin Aybek öldüğünde erkek çocuğu yoktur (*Tazjiyatü'l-Amsar*, 1871, s. 37).

³⁵Aram Şah'ı Aybek'in oğlu kabul etmeyenler de vardır. Onlara göre emirler, Aybek'in Lahor'da ani ölümü sonucunda, Âram Şah'ı Delhi tahtına oturtmuşlardı (*Tabakāti Nāsirī*, 1970, c. 1, s. 528). Ancak bunun tersini söyleyenler de mevcuttur. Yani kimi tarihçilere göre Aram Şah, Kutbeddin Aybek'in oğludur (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 16).

2.3.2. Sultan Rükneddin Firuz Şah (1236-1240) ve Saltanat Nâibesi Şah Türkan Hatun

Sultan Rükneddin Firuz Şah, İltutmuş'un oğludur. O, babası sultana üç gün süren ağıttan sonra onun köleleri ve ümera ile anlaşarak 2 Mayıs 1236 tarihinde tahta geçti. Sultan Rükneddin Firuz Şah saltanatı esnasında, zevk ve sefaya dalmıştı. Karakteri ve yapısı gereği iktidar olabilecek kabiliyete ve yeteneğe de sahip bulunmamaktaydı (Habibullah, 1961, s. 109). Bundan dolayı annesi Şah Türkan Hatun devlet işlerini kendi isteği doğrultusunda yönetip, iktidarı ele almaya çalışmıştır (*Tarikh-i Mubarakshahi*, 1932, s. 21; *Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 329, 330; Ahmet, 1975, s. 188; Üçok, 2011, s. 60).

Babasının kız kardeşi Raziye'yi veliaht tayin ettiğine dair kesin olmayan bilgiler de mevcuttur³⁶ Ancak emirler, komutanlar 1236 senesinde Firuz Şah'ı tahta çıkarmışlardır (Ahmet, 1975, s. 188).

Delhi Türk Sultanlığı'nın bu vaziyetinden mütevellit eyaletlerde ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalar için siyasi ortam, iktidar zafiyetinden dolayı çok müsaitti. Zira Şah Türkan Hatun, kişisel olarak bazı cariyelere işkenceler yaptırıp, İltutmuş'un küçük oğlu Kutbeddin'in gözlerini çıkarttırıp, onu öldürtmüştür (Habibullah, 1961, s. 109). Bu olaydan itibaren isyan hareketleri çok daha etkili bir hale gelmiştir (Ahmet, 1975 s. 188, 189).

Bu dönemde Türk olmayanların yüksek mevkilere getirilmesinden kaynaklanan isyan hareketleri de baş göstermiştir. Bu hareketin elebaşları Melik İhtiyareddin Yüzbek-i Tuğrul Han ve Melik İzzeddin-i Balaban-ı Kuşlu Han'dı (Jackson, 1990, s. 349). Türk köle aileleri kendilerini Şihabeddin'in ve sonra Aybek ve İltutmuş'un varisleri sayıyorlardı. Artan isyan hareketleri ile birlikte Türkan Hatun İltutmuş'un kızı Raziye'yi öldürmek için harekete geçmiştir. 1236 yılının Kasım ayında Raziye ile Türkan Hatun arasında çetin mücadeleler yaşandı (Habibullah, 1961, s. 108, 109). Bu esnada Sultan Rükneddin Firuz Şah pasif bir haldedir. Raziye gözleri çıkarılarak öldürülen Kutbeddin'in anne ve baba bir öz kardeşi olmasından dolayı Cuma camisine yakın bir

³⁶Sultan İltutmuş, erkek evlatları iktidara layık olmadıkları için kızı Raziye'yi veliaht ilan ettiğini beyan etmiştir. Sultanlığın ileri gelen devlet adamları böyle bir geleneğin olmaması sebebi ile bu konu tartışmalı olmuştur. İltutmuş'un vefatından sonra yerine oğlu Rükneddin Firuz Şah geçmiştir. O, yedi ay saltanat sürmüştür. Onun ardından da iktidara Raziye geçmiştir (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 332; Koç, 2017, s. 95, 96). Raziye, Delhi Türk Sultanlığının ilk kadın hükümdarı olmuştur (Üçok, 2011, s. 55).

yerden halka seslenerek, “sultan küçük kardeşimi öldürdü, şimdi de beni öldürmek istiyor” dedi ve halk daha da galeyana gelerek, Türkan Hatunu yakalayıp, hapsetti (*Tabakāti Nâsirî*, 1869, s. 331; Ahmet, 1975, s. 190).

Türkan Hatunun hapsedilmesinden sonra Türk emirlerinin hepsi ve merkezdeki muhafız birlikleri Raziye'nin (1236-1240) tarafında bulunarak onu iktidarın başına geçirdiler (Ahmet, 1975, s. 190). Raziye ilk iş olarak, “katiller katledilmelidir” diyerek kardeşinin katili Rükneddin Firuz Şah'ın hayatına son vermek istemiştir (Ahmet, 1975, s. 191; Habibullah, 1961, s. 110).

Türk emirler, Sultan Rükneddin Firuz Şah Kehram seferinde iken bunu fırsat bilerek tahta Raziye'yi oturtmuşlardı. Sultan Raziye ilk olarak, kendisini sultanlığa getiren Türk gulamları ve emirleri vasıtasıyla onları kardeşi Rükneddin'in bulunduğu bölgeye göndererek onu yakalattı. Rükneddin bir müddet sonra tutulduğu yerde vefat etti (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 22, 23; *Tabakāti Nâsirî*, 1869, s. 332).

Sultan Raziye tahta oturduğu sırada, Sultan Şemseddin İltutmuş'un emirleri, gulamları Sultan Rükneddin de yaptıkları gibi onun sultanlığına da muhalefet ettiler (Koç, 2017, s.96). Bu da bize Delhi Sultanlığında hanedanlık anlayışının kabul görmediğini, emirlerin kendi istekleri doğrultusunda iktidara geçecekleri seçtiklerini, arzu ettiklerini sultan olarak kabul ettiklerini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Sultan Raziye, kendisine isyan eden emirlerin muhalefetlerini, diğer Türk emirleri ile bertaraf etmeye çalıştı ve bu sıkıntıları aşınca, dilediği kişileri istediği makamlara geçirdi (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 27). Bu esnada Raziye'nin Cemaleddin Habeşî Yakut'a gösterdiği ilgi ve alaka Türk emir ve meliklerini rahatsız etti. Sultan Raziye'nin erkek kıyafetleri giymeye başlayıp, yüzünü örtmemesi de halkın tepkisini çekti (Koç, 2017, s. 97, 98).

Delhi Sultanlığında önemli kararların alındığı bir mercii olan Kırklar Meclisi'nin adı, Meclis-i Çihilganî'dir. Kırk Türk kölenin oluşturduğu bu Çihilganî, 30 yıl boyunca devletin işleyişini kontrolü altında tutmuştur. Bu meclis daha önce Sultan Şemseddin İltutmuş tarafından kurulmuştu (Hambly, 1972, s. 57). Bu topluluğu, Delhi Türk sultanlığının emir (bey) ve melik (vali) leri oluşturmuştur. Sultan Şemseddin İltutmuş'un vefatından sonra, Delhi Türk Sultanlığına, Kırk Türk memlûklerinin istediği kişiler sultan tayin edilmişlerdir (*Târîkh-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 98; Koç, 2017, s. 91). Türk kölelerin

ulaştıkları yüksek makamlara diğer emirler ulaşamadıkları için onlar arasında rekabet ve çatışma yaşanmıştır (*Fatawa-i Jahandari*, yy. s. 146).

Delhi Türk Sultanlığında etkin olan bu memlûklerin faaliyetleri Sultan Raziye'nin saltanatı esnasında zayıflatılmaya başlamıştır. Sultan Raziye Türk memlûkler yerine Cemaleddin Yakut Habeşî adında birisini kendisine yardımcı tayin etmişti. Raziye bu şekilde Türk memlûklerinin devlet üzerindeki nüfuzunu kırmayı hedeflemiştir (Koç, 2017, s. 91).

Sultan Raziye, Teberhende bölgesinde Melik Altuniyye tarafından çıkarılan isyanı bastırmak üzere oraya geçtiği esnada, bunu fırsat bilen Türk emirler, Yakut'u öldürüp, Raziye'yi Teberhende kalesinde tutsak etmiştir (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 335). Sultan Raziye, bu esnada Melik Altuniyye ile nikâh kıyarak Delhi tarafına asker yollamıştır. Ancak bu girişimi başarısız olmuştur. Bu esnada Delhi Sultanlığına Muizzüddin Behram Şah geçmiştir ve o Delhi'den gönderdiği ordu birlikleri sayesinde Sultan Raziye'den ve Melik Altuniyye'den kurtulmuştur (Khan, 2008, s. 25). Böylelikle Sultan Raziye'nin 3 yıl 6 aylık saltanatı kesin olarak son bulmuştur (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 337).

1240 yılının Nisan ayında, Sultan Muizzüddin Behram Şah, Delhi tahtına oturdu. Bu melikler Melik İhtiyarüddin Aytekin'in sultanın nâibi olması şartı ile Behram Şah'a biat etmişlerdir (Koç, 2017, s. 98; Day, 1965, s. 34).

2.3.3. Sultan Muizzüddin Behram Şah (1240-1242) ve Saltanat Nâibi İhtiyarüddin Aytekin

Muizzüddin Behram Şah, Sultan Şemseddin İltutmuş'un en genç oğludur. Behram Şah'ı (1240-1242) Türk melikler tahta oturtmuşlardır. Dolayısıyla onlar, ondan çok, devlet işlerinde etkili olmaya başlamışlardır (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 26). Onun idaresinde devlet oligarşi ile yönetildi. Bu zamanda saltanat nâipliği (nâib-i memleket) müessese haline dönüşmüştür (Habibullah, 1961, s. 115).

Behram Şah'ın tahta geçmesindeki yardımları sebebi ile saltanat nâibi olarak İhtiyarüddin Aytekin tayin edildi³⁷ (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 26; *Tabakâti Nâsiri*, 1970, c. 1,

³⁷Melik İhtiyarüddin, Sultan Raziye zamanında emir-i hâcib idi (*Tabaqat-i Nasari*, 1970, c. 1, s. 642).

s. 649). Aytekin Raziye'nin tahttan uzaklaştırılmasında da oldukça etkili olmuştur (Habibullah, 1961, s. 115).

Saltanat nâibi İhtiyarüddin Aytekin, sultanın kız kardeşi ile evliydi. Bu evlilik ile saltanat nâibinin sultan ile olan ilişkileri daha sonra karmaşık bir hal almıştır. Saltanat nâibinin evlilik yoluyla elde ettiği bu güç, onun devlet idaresindeki nüfuzunun da artmasını sağlamıştır. Behram Şah, onu devlet işlerinden sorumlu ve yetkili kıldı. Ancak o, kapısının önünde nevbet çaldırıp, biteviye bir fil bulundurarak, sultanlara özgü teşrifatlara kalkışıp, her işi kendi elinde tutmaya çalışmasıyla Behram Şah'ın tepkisini çekti. Bunun üzerine saldırıya uğrayan saltanat nâibi Beyaz Kale'de kılıçla yaralandı ve öldü (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 26; *Tabakâti Nâsiri*, 1970, c. 1, s. 650, 651).

Saltanat nâibi İhtiyarüddin Aytekin, Karahıtaylı idi. Kaynaklar onu yakışıklı, bilge ve kurnaz bir Türk olarak niteler. Sultan İltutmuş zamanında emir-i bak olarak hizmet etmiştir. Aytekin, kabiliyetleri, becerileri ve cesareti ile iktidara yakın olan makamlarda hizmet etmişti. Hizmetleri karşılığında da saygınlık ve iyilik kazanmıştı. Ancak iktidara sahip olma hırsı onun sonu olmuştur (*Tabakâti Nâsiri*, 1970, c. 1, s. 749, 750).

Sultan Behram Şah, Aytekin'den sonra yeni bir saltanat nâibi daha tayin etti.³⁸ Ancak emir-i hâcib Bedruddin Sankar bu dönemde daha ön planda olmuştur. Onun sahip olduğu güç çok fazlaydı öyle ki o, sultanın rızası olmayan şeyleri dahi onaylayıp, imza verebiliyordu. Bedruddin Sankar, sultanın iktidardan uzaklaştırılması için bazı dini gruplar ile gizli toplantılar gerçekleştirerek sultanın aleyhinde faaliyetler gerçekleştirmiştir. Onun ve sultana ihanet eden diğer emirlerin bu hareketlerini ve faaliyetlerini fark eden vezir bu duruma son vermiştir. Neticede Bedruddin Sankar azledilmiştir. Onun Badaun'a girmesi yasaklanmıştır ve ona ölüm cezası verilmiştir. Sultan Behram Şah'a karşı oluşan ittifakı ortaya çıkaran ve onun iktidarı üzerindeki tehlikeyi bertaraf eden vezir, bunu sultanın iktidarının istikrarı için değil, kendisi sultanın yerine iktidar sahibi olabilmek için yapmıştır (Habibullah, 1961, s. 115-117).

Behram Şah'tan sonra Melik İzzeddin-i Balaban-ı Kuşlu, kendisini iktidara layık görerek sultan ilan etmiştir. Ancak iktidar için arzu duyan emirler onun sultanlığını tanımadılar ve ona bunun için destek vermediler (Jackson, 1990, s. 349; Bayur, 1987, s. 285). Böylelikle onun sultan olma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

³⁸Bu saltanat nâibinin adı belirtilmemektedir (Habibullah, 1945, s. 117).

2.3.4. Sultan Alaüddin Mesud Şah (1242-1246) ve Saltanat Nâibi Kutbeddin Hasan

Sultan Alaüddin Mesud Şah, Rükneddin Firuz Şah'ın oğludur (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 30; *Tabakâti Nâsirî*, 1970, c. 1, s. 660). O, iktidara geçtiği zaman Şemsi kölelerinden olan Melik Kutbeddin Hasan'ı saltanat nâibi, Melik Karakaş Han'ı emir-i hâcib olarak tayin etmiştir (Habibullah, 1961, s. 118).

Bu dönemde, saltanat nâibinin ve sultanın bir gücü yoktu. Onlar adeta kukla pozisyonunda idi. Devletin işleyişi vezirin elindeydi. Vezir Müzehheb'üd-din Nizamü'l-mülk, gücünü büyük bir gösteriş ile sergiliyordu. Vezir otoritesini sağlamlaştırmak ve Türkleri devlet kademelerinden uzaklaştırmak için onları dışladı. Ancak bu durumu değiştirecek bir gelişme meydana geldi. Bu gelişme, Balaban'ın emir-i hâciplik makamına tayin edilmesidir. Onun yeteneği ve idaresi ile devletin kontrolü Balaban'a geçti ve Sultan Mesud Şah onun sayesinde dört yıl daha saltanat sürebildi (Habibullah, 1961, s. 118-120).

Alaüddin Mesud Şah'ın saltanatı döneminde vezir, iktidarı Türk beylerinin ellerinden aldı. O, kapısının önünde nevbet vurdurdu, kendisine konak yaptırdı ve çok sayıda file sahip oldu. Nizamül'l-mülk, iktidarın kendisinde olması niyetinden ve faaliyetlerinden dolayı, Türk beylerinin tepkisini çekmiş ve bu yüzden onlar tarafından 1246 senesinde öldürülmüştür (*Tabakâti Nâsirî*, 1970, c. 1, s. 660; Cöhce, 2018, c. 9, s. 244).

2.3.5. Sultan I. Nasirüddin Mahmud Şah (1246-1266) ve Saltanat Nâibi Balaban

Sultan Alaüddin Mesud Şah'tan sonra 1246 yılında tahta geçen Sultan Nasirüddin Mahmud Şah, İltutmuş'un en büyük oğludur (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 32; *Tabakâti Nâsirî*, 1869, s. 358; Farooqı, 1994, s. 131, 132).

Sultan saltanatı esnasında iktidarını, Balaban'a teslim etti. Balaban'ın gölgesi ve nüfuzu altında hâkimiyet sürdü (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 33). Sultan Nasirüddin Mahmud, Balaban'ın kızı ile evlenmiştir ve bu yolla Balaban sultanlık nezdinde gücünü ve iktidarını artırmıştır (*Tabakâti Nâsirî*, 1869, s. 359; Bayur, 1987, s. 290; Jackson, 1999, s. 58). Kurulan bu akrabalık ilişkisi Balaban'ın, saltanat nâipliği ve ordu başkumandanlığı gibi önemli görevlerin başına geçmesinde büyük katkı sağlamıştır.

İltutmuş'un kölelerinden olan Balaban (1266-1287) Kıpçak kabilelerinden İlbâri kabilesine mensuptu. Yani o da Çihilganîdendi (Habibullah, 1961, s. 151). Babası bu kabilenin 10.000 çadır halkından oluşan büyük bir bölümün hanıydı. Balaban gençliğinde kardeşi ile beraber Moğollara esir düşmüştü. Kardeşi ile birlikte önce Bağdat'a sonra Gucerat'a götürüldü. Gucerat'ta Hoca Cemaleddin Basri tarafından satın alındı. 1233 yılında belli bir eğitimden geçtikten sonra Delhi'ye götürüldü sonra Sultan İltutmuş'a satılıp,³⁹ sarayda yetiştirildi (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, s. 360; Köprülü, 1992, s. 3).

Balaban, Kırkların en yetenekli ve en güçlü olanlarından birisi olması hasebiyle, devlet işlerini tamamen kendi idaresi altına almıştır. Bununla beraber Balaban kendisine itiraz edebilecek beyleri hizaya getirmiştir. Bu esnada Delhi Sultanı Mahmud, kendi eli ile Kuran yazmakla meşguldü. O, bu tarz işlere merak duymaktaydı (Khan, 2008, s. 97). Sultan, on sekiz yıl kayınbabasının, iki yıla yakın bir süre de kendi annesinin ve Reyhan adlı bir harem ağasının nüfuzu altında kalmıştır (Bayur, 1987, s. 290).

1249 yılında, Sultan Nasirüddin Mahmud'un, Melik Gıyaseddin Balaban'ı nâibi olarak tayin ettiği bilinmektedir (*İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2010, c. 2, s. 624; *Tabakât-ı Nâsiri*, 2015, s. 15). Balaban'a çadır, asa ve Uluğ Han-ı Azam unvanı verilmiştir. Sultan Nasirüddin Mahmud, Balaban'a "Seni nâibim tayin ediyorum ve devletin idaresini senin ellerine teslim ediyorum. Her şeyi görücü ve bildirici olan Tanrı huzurunda utanacağı şeyler yapma" dediği bilinir (*Tabakâti Nâsiri*, 1970, c. 1, s. 702; Day, 1965, s. 34).

Balaban ilk kasadar (sultanın özel hizmetkârı) olarak görevlendirilmişti. Kardeşi olan Kışlı Han'ın emir-i hâcibliğe tayin edilmesi ile onun da pozisyonu kuvvetlenmiştir. Balaban ilk zamanlarda, Hindistan'a sonradan geldiği için Şihabeddin'in ülkenin fethinde ona yardım eden aileler gibi aynı taleplerde bulunma hakkına sahip olamamıştır (*Tabakâti Nâsiri*, 1869, 361; Ahmet, 1975, s. 237).

İlk önce kırk büyük azatlı emirlerden sayılan Balaban, İltutmuş'un kızı Raziye (1236-1239) zamanında, emir-i şikâr, Behram-Şah (1239-1241) zamanında, mir-ahur

³⁹Şemseddin İltutmuş, Semerkant ve Buhara'ya kendisine köle tedarik etmek için bir tacir göndermiştir. İltutmuş'a, Balaban da dâhil olmak üzere 100 köle satın alınmıştır. Balaban'ın bu köleler arasında bariz ve çekici bir özelliği bulunmamaktaydı. Bilakis Balaban dışında diğer tüm köleler boy, pos ve endam olarak iyi görünüyordu. Balaban kısa boyluydu. İltutmuş onu gördüğünde onu almayacağını belirtmiştir. Ancak Balaban'ın İltutmuş'un tavır karşısında ağlaması ve "bu köleleri alan dünyanın efendisi" diye söylemesi üzerine sultan ona gülümseyip fikrini değiştirdi ve ona seni kendim için alacağım dedi. Balaban bunun üzerine ona, "beni Allah sevgisi için al" deyince İltutmuş onu kabul etti (*Zafar-nâma*, 1871, s. 594).

makamlığında bulunup, Alaüddin Mesud (1241-1246) zamanında emir-i hâcibliğe yükselmiştir (Köprülü, 1992, s. 3).

Balaban, 1245 yılında Sind'i işgal eden Moğollar'a karşı bir zafer elde etti (Khan, 2008, s. 37). 1246 senesinde Nasirüddin Mahmud tarafından vezir tayin edildi. O, ordu ve halk nezdinde nüfuz kazandı. 1249 yılında Uluğ Han unvanı ile Nasirüddin Mahmud'un nâibi olarak tayin edildi. 1252 yılında, Hint racalarını bilhassa da Çehar Deva'nın kuvvetli ordusunu yendi. Kazandığı bu büyük nüfuzdan dolayı kıskanıldı ve gözden düşürüldü bu yüzden iktalarında oturmak zorunda kaldı. Onun yokluğunda devlet işlerinin kötüye gitmesi ile ortaya çıkan boşluktan dolayı, Türk emirlerinin sultanı ikna etmesi ile tekrar devlet işlerinin başına geçti (Köprülü, 1992, s. 3; *Tabakât-ı Nâsirî*, 2015, s. 8-10). Balaban'ın faaliyetleri sayesinde Hindulara karşı başarılı birkaç sefer yapıldı ve eyalet valilerinin çıkardığı isyanlar bastırıldı (Kortel, 2006, s. 7).

Balaban iktidara geçmeden evvel, iktidar için planlı bir şekilde hazırlanıp, faaliyetlerde bulunmuştur. Sultanlığın yüksek makamlarına kendisinin uygun gördüğü kişileri geçirmiştir⁴⁰ (Ahmet, 1975, s. 218). Dolayısı ile o, sultan olmadan evvel iktidarı ele geçirmesine yardımcı olacak kişileri ve siyasi ortamı hazırlayıp, iktidar için var gücü ile çalışmıştır.

Sultan Nasirüddin Mahmud'un Uluğ Han unvanlı bir saltanat nâibinin olması, onun tabiatı gereği (dindar bir yaşayış sürmesi) esasında bir şans olmuştur (*Tazjiyatu-l Amsar*, 1871, s. 98). Yani Sultan Nasirüddin Mahmud, iktidarlara özgü tabiat taşımadığı için, nâibinin onun adına devlet işlerini yürütmesinden rahatsızlık duymamıştır diyebiliriz.

Sultan Nasirüddin Mahmud 1253 yılında, Türk olmayan İmadüddin Reyhan isimli emirin teşvikiyle, Balabanı görevinden uzaklaştırmıştı. Reyhan, Balaban'ın nâiplik görevinden uzaklaştırılması için onun rakibi Kuşlu Han ile işbirliği yapmıştır (Khan, 2008, s. 77, 78, 94). Ancak Reyhan bu hareketi ile sultanlığı sıkıntıya sokmuştur. Devlet işleri aksamıştır. Karakteri itibariyle çevresindeki kişilerden çabuk etkilenen sultan, bu hareketi ile sultanlığı olduğu kadar kendisini de zor bir duruma sokmuştur (Habibullah, 1961, s. 121).

⁴⁰Amcasının oğlu Şer Han'ı, Han-ı Muazzam unvanıyla Moğol ordularının hareketlerini takip etmesi için Pencap ve Multan valiliğine getirmiştir. 1249 yılında, kardeşi Melik Seyfeddin Aybek-i Kışlı Han'ı Emir-i Hâcibliğe, Melik Taceddin Sancar-ı Tez Han'ı, Nâib-i Emir-i Hâcibliğe getirmiştir. Melik İhtiyareddin Aybek'i, Emir-i Ahurluğa tayin etmiştir. Melik'ül Hüccab (Veznedarlar Başı) Ayaz'ı, Nâib-i Vekil-i Dar (Divan Vekili) olarak tayin etmiştir (Ahmet, 1975, s. 218, 219; Habibullah, 1945, s. 120).

1253 senesinde, İmadüddin Reyhan, Uluğ Han'ın kuvvetini ve başarılarını çekemeyerek, Sultan'ı, Balaban'ı Sıvalık ve Hansi bölgelerinde bulunan iktalarına göndermeye ikna etti. Buraya gönderilen Uluğ Han, Nagora'ya çekildi. Ranthambhor, Bundi ve Çitor bölgelerine girdi (*Tabakāti Nāsiri*, 1970, c. 1, s. 702; Habibullah, 1961, s. 239).

Reyhan'ın idaresinde vekil-i darlık makamı oluşturuldu. Reyhan da bu makamın başı oldu. O, devletin tüm kademelerine kendisine yakın olan adamlarını yerleştirdi. Bunların içerisinde Türkler de vardı. Kendisi Türk olmayan Reyhan'ın politik olarak Türkleri yönetimden uzaklaştırması gerekirdi. Ancak o, “sonradan görme Hindu hadımlar” ile başa çıkıp onlar ile devleti yönetebileceğine ihtimal vermemiştir (*Tabakāti Nāsiri*, 1869, s. 370, 371; Habibullah, 1961, s. 121).

1253 yılında emirler, İmadüddin Reyhan'a karşı ayaklandılar. Sonuç itibariyle Uluğ Han, 1254 senesinde, tekrar devletin başına geldi (Ahmet, 1975, s. 239, 240; Habibullah, 1961, s. 122). Uluğ Han nâipliği süresince, diğer emirlerden üstün durumda olmuştur. Adeta “asker-sultan” görünümü sergilemiş ve iktidarı elinde tutmuştur. Sultan ise onun elinde bir kukla konumundaydı (*Tazjiyatu-l Amsar*, 1871, s. 98).

Balaban devleti yönetme konusunda, sultan olmadan evvel tecrübe sahibiydi. Devletin neredeyse tüm kademelerinde görev almıştır ve nihayetinde sultanlık makamına kadar yükselmiştir (Ahmet, 1975, s. 241). Ayrıca Balaban adalette ve insanların gönlünü fethetmede de başarılı olmuştur. Tüm bunlar onları sultanlık makamına ulaştıran sebeplerden sayılmaktadır (*Tazjiyatu-l Amsar*, 1871, s. 99). Nitekim o sultan olunca güçlü bir hükümet kurdu ve yönetimin adalet ile yürümesini sağladı (*Zafar-nâma*, 1871, s. 593; Husain, 1934, s. 22).

Sultan Mahmud, Sultan Alaüddin Mesud Şah'ın yönetiminden memnun olmayan emirlerin ve meliklerin yardımı ile tahta geçirilmiştir. Onun seçilmesinin sebebi ise zayıf bir karaktere sahip olması, dolayısıyla emirlerin isteklerini yerine getirebilecek biri olmasıydı (Ahmet, 1975 s. 215). Sultan Nasirüddin Mahmud'un yirmi yıl süren saltanatını üç kısma ayırabiliriz. 1246-1252 yılları arasında Balaban Uluğ Han'ın gölgesinde ve nüfuzunda süren bir sultanlık devri. 1252-1254 yılları arasındaki saltanatında, Balaban'ın sultanlık üzerinde eski gücü, hâkimiyeti yoktur. Ancak bu dönemde devlet, siyasi boşluk içerisinde çıkan bir sürü kargaşa ve fitne ile karşı karşıya kalmıştır. 1254 yılından itibaren başlayan üçüncü kısımda, Balaban tekrar kendisini

göstermiştir. O devlet işlerinin tekrar başına geçti. Dış tehlike olan Moğolların baskılarını engellemiş 1260 senesine kadar Delhi Sultanlığının içerisinde bulunduğu karmaşa ve kargaşalığı bertaraf etmiştir. 1260-1266 yılları arasındaki saltanatı hakkında bilgiler az ve eksiktir (Bayur, 1987, s. 290).

Nasırüddin Mahmud vefat edince, İltutmuş'un soyundan yetişmiş bir erkek bulunmadığı için Delhi Sultanlığı tahtına Balaban Uluğ Han geçmiştir (Ahmet, 1975, s. 213; Bayur, 1987, s. 290; Jackson, 1999, s. 58). Sultanın, hırslı nâibi Balaban tarafından zehirlendiği de söylenmektedir (Khan, 2008, s. 97).

Balaban, Sultan Nasırüddin'in üç gün süren cenaze merasiminden sonra 20 Şubat 1266 tarihinde Beyaz Kale'de tahta oturdu (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 37). Balaban, yirmi senedir kurmuş olduğu kudretli ve kuvvetli iktidarı sayesinde, Nasırüddin Mahmud devrinde, Moğol istilalarına karşı başarılı mücadelelerde bulundu. Başarılı yönetimi, kabiliyeti, gücü sayesinde de Nasırüddin'in vefatından sonra 1266 senesinde kendi çabalarının ürünü olarak iktidarı ele geçirdi (Köprülü, 1992, s. 3).

Emirler ve melikler ona destekçi olup Balaban'a saygı duyuyorlardı. Onun tahta geçmesi ile Balaban ve hanedanlığı (1266-1290) dönemi başlamıştır. Balaban 1266 yılında, Doab ve Katehr bölgelerinde bulunan valilerin gücünü kırmak adına onlara sert davranmıştır (Khan, 2008, s. 37).

Sultan Gıyaseddin Balaban'ın devleti akıllıca yönetmesi ve kendisine karşı yönelen isyan hareketlerini bertaraf etmesi neticesinde devlet düzeni kısa bir zamanda yoluna girmiştir (Farooqı, 1994, s. 130). Balaban sultanlık makamına geçer geçmez "Kırklar" ile arasında bir mücadele başlamıştır (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 37). Kendisi de Kırk Türk köleden birisi olan Balaban, Türk gücünü kırmak ile hep itham edilmiştir (Day, 1965, s. 39). Nitekim Balaban, bunu kendi iktidarını kuvvetlendirmek için gerekli görmüştür. O, Şemsi memlûklerinin gücünü kırarak, kendi memlûklerini yüksek mevkilere getirmeyi hedeflemiştir (Jackson, 1990, s. 353; Day, 1965, s. 9).

İltutmuş'un vefatından sonra, Türk emirleri arasında itaatsizlik, çekişmeler had safhaya ulaşmıştı. İstikrarlı bir idare ve yönetim hiçbir yerde gözükmemekteydi. Buna mukabil bu duruma son vermek niyetinde olan Balaban bir takım fikirler düşünmüştür. Bu isyan eden, itaat etmeyen emirlerin hareketlerine son verecek şeyin haşhaşî hançeri ve zehir olduğuna kanaat getirmiştir. Bu düşüncesiyle "Kırklar'ın" çoğunu öldürdü. Kalanlarını

da kendisine itaat etmeye ikna etti. Onlara ikinci derecede unvanlar vererek, onların kendisinden daha aşağı oldukları hissini uyandırdı. Böylece merkezi hükümetin gücünü artırdı ve kendi prestijini sağladı. Balaban seri şekilde katliamlar ve idamlar ile valilerin, emirlerin ve halkın itaatlerini sağladı, onlara gözdağı verdi ve böylelikle devletin idaresinin disiplinli bir şekilde ilerlemesini ve asayişini sağladı (Ahmet, 1975, s. 27; Qurieshi, 1958, s. 4; Habibullah, 1961, s. 152).

Balaban iktidarı ele geçirdiğinde, diğer beylerden farklı olduğunu belirtmek için onlar ile arasına mesafeler koydu. Sarayda her türlü laubaliliği önlemek amaçlı giyim-kuşam, davranışlar konusunda sıkı bir teşrifat uyguladı. Balaban yirmi iki yıl süren saltanatı esnasında, dağılmaya yüz tutan sultanlığı, ciddiyetini kaybetmiş olan devlet erkini yeniden inşa etmiş ve dağılma belirtilerini önlemiştir (Bayur, 1987, s. 296, 297).

Balaban'ın sultanlığı zamanında Moğollar, Kubilay Han ile yeni bir güç, düzen ve saldırma politikası kazanmıştır. Bu yüzden de Balaban'ın ana politikası ve hedefi iç meselelerden ziyade Moğol meselesi olmuştur ve Bağdat'ın başına gelenlerin Delhi'nin de başına gelmemesi için uğraşmıştır. Bunun için kendisini Hindulara karşı savaşa kışkırtan, Gucerat gibi yeni yerler keşfetmeye çalışan beyleri, Hinduların eline geçmiş yerlerin fethine kışkırtan beyleri uyarmasının yanı sıra, Sint ırmağı boyunca iyi işleyen bir askeri teşkilat kurup, büyük ve kabiliyetli olan oğlu Muhammed'i merkezi Multan olarak bu askeri işlerin başına tayin etti (Bayur, 1987, s. 297).

Sultan Balaban, en değer verdiği kölelerinden Tuğrul'un isyan girişimlerini bertaraf etmeye çalışırken, Delhi'de devlet işlerini yokluğunda yönetmesi için Melikû'l ümera Fahreddin Kutvalı nâibi olarak tayin etti (Habibullah, 1961, s. 230).

Tuğrul tehlikesi atlatıldıktan sonra hizmetlerinden dolayı Balaban, Melikû'l ümera Fahreddin Kutvalı'ya birçok lütufta bulunmuş ve ona kendi üzerindeki kaftanı giydirerek "Birader" unvanını vermiştir (Ahmet, 1975, s. 263).

Balaban'ın saltanat süresi 22 yıl sürmüştür (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 49). Balaban'ın vefatından sonra Türk emirler arasında entrikalar ve bölücü faaliyetler kaldığı yerden devam etmiştir. Balaban'dan sonra tahta oturan torunu zevk ve sefaya düşkün, iktidara layık olmayan birisiydi. Emirler, askerler bu durumu fırsat kabul ederek onun otoritesini tanımadılar (Ahmet, 1975, s. 27).

2.3.6. Sultan Muizzüddin Keykubad (1287-1290) ve Saltanat Nâibi Nizameddin

Sultan Balaban vefat etmeden evvel, Buğra Han'ı Bengal'den getirtip, onu veliaht ilan etmişti. Ancak Buğra Han, Bengal'i daha iyi bulduğundan dolayı av bahanesiyle, babasının hastalığı esnasında, Delhi'den ayrılıp Bengal'e gitmiştir. Bunun üzerine Balaban, Muhammed'in oğlu Keyhüsrev'i veliaht ilan etmiştir. Balaban, 1287 yılında vefat etmiştir (Habibullah, 1961, s. 171). Delhi emirleri ise onun ahdini yerine getirmediler yani Keyhüsrev'in sultanlığını kabul etmediler ve Buğra Han'ın oğlu Keykubad'ı sultan olarak seçtiler. Böylelikle Keykubad, Bengal'de vali olan babasının amiri olmuş oldu (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 49-51; Bayur, 1987, s. 299, 300).

Sultan Keykubad zamanında, nâibü'l mülk (nâib-i memleket), Melik Nizameddin idi. Nizameddin saltanat nâipliğinin yanı sıra dad-bek (hukuk yöneticisi, adlî kâtip) idi (*Târih-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 126; Habibullah, 1961, s. 255; *Fatawa-i Jahandari*, yy. s. 173). Nizameddin, çok sayıda erdeme sahip olup, devlet işlerinde ve yönetiminde kabiliyetliydi. Bununla beraber o, asker kökenli değildi (Habibullah, 1961, s. 117).

Fahreddin Kutval'in yeğeni ve damadı saltanat nâibi Nizameddin, devlet işlerini kendi isteği doğrultusunda yönetiyordu (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 79). O, Sultan Keykubad'ın eğlenceye olan düşkünlüğünü fırsat bilerek iktidarın başına geçmeyi hedeflemişti (Ahmet, 1975, s. 274; Habibullah, 1961, s. 179-182).

Melik Nizameddin devlet işlerinde becerikli olmasının yanı sıra akıllı, hilekâr ve kurnaz olarak vasıflandırılır (Cöhce, 2018, s. 254). Sultanın eğlenceye olan zaafını görüp⁴¹ ondaki bu tutkununun ileri dereceye ulaştığını fark edince, kendisini sultandan daha fazla iktidara layık görmüştür.

Melik Nizameddin'in iktidar olma isteğini ve hırsını fark eden Balabana bağlı emirler, bu durumdan hoşnut olmamışlardır ancak menfaatleri gereğince ona bağlı kalmışlardır. Nizameddin onların bu hareketini, kendisine sadakatle bağlı oldukları anlamında algıladı. Fakat zamanın ilerlemesi ile bunun böyle olmadığı, ayrılıkların ve kopmaların yaşanacağı görülecektir (Ahmet, 1975, s. 274; Cöhce, 2018, s. 254-257).

⁴¹Sultan Muizzüddin Keykubad, eğlenceye düşkün, yumuşak, nazik ve hümanist bir yapıya sahipti. Zevk ve sefaya düşküdü. Tertiplelediği eğlenceler yüzünden ve tabiatı gereği sultanlık görevini ihmal etmiş ve devlet işlerini aksatıp, devleti kendisi yönetememiştir (Ahmet, 1975, s. 292).

Nizameddin saraya ve devlet işlerine oldukça hâkimdi. Sultanın durumu ise ortadaydı. Yani Nizameddin iktidarı ele geçirebilirdi. Ancak sultanı öldürüp, kendisini onun yerine sultan ilan etme cesareti gösterememiştir. Sultanlığa geçmeden evvel bu yolda kendisine engel olabilecekleri ortadan kaldırması gerektiğini düşünüyordu. Melik Nizameddin iktidara geçebilmek için, diğer Delhi Sultanları gibi Türk komutanların ona engel olabileceğini biliyordu. Onlara karşı Balaban'ın uyguladığı taktik, uygun ve uygulanabilir bir yöntemdi (Ahmet, 1975, s. 274).

Nizameddin, Balaban'ı sadece tecrübeli ve savaşçı bir hükümdar olarak görüyordu. Onun en değerli oğlu Han Şahid, Balaban hayatta iken yaşamını yitirmiştir. Nasırüddin Buğra Han, Lakhnavti'de yönetici olmakla yetinmişti. Keykubad ise zevküsefa içinde kaybolmuştu (Khan, 2008, s. 85). Geriye sadece tek engel olarak Keyhüsrev kalmıştı. Onu ortadan kaldırıp, büyük Delhi meliklerinin de onayını alırsa iktidarı için bir engel kalmayacağı ve dolayısı ile sultan olabileceğini düşünmüştür (Cöhce, 2018, s. 254; Habibullah, 1961, s. 179).

Melik Nizameddin tasarladığı planlar çerçevesinde mevcut sultanı, Keyhüsrev'i ortadan kaldırmak için alet etmiştir. Sultan'a "Key-Hüsrev taht üzerinde hakkı olan bir kişidir. Birçok nadir vasıfları ve mükemmel huyları kendisinde toplamıştır. Melikler ondan tarafa meyletmekte ve kendisini Balaban'ın varisi saymaktadırlar. Şayet bu konuda tedbir alınmazsa, melikler sizi kenara iterek onu tahta geçirebilir. Bu konuda en iyi tedbir Key Hüsrev'i, Multan'dan çağırıp onu yolda öldürmektir" demiştir. Nizameddin, sultanın sarhoş olduğu bir zaman da ona bunu kabul ettirmiştir. Keyhüsrev'e bu doğrultuda haber gönderilmiştir. Birçok tarihçi haberin ulaştığı Keyhüsrev'in bu esnada Moğollar ile anlaşıp Hindistan'ı fethetmek için ittifak yolları aradığını ancak bunda muvaffak olamadığını belirtir.

Keyhüsrev, sultana cevap olarak "Ben sizin beni sevdiğinize eminim, fakat menfaatperest kişiler beni size kötüleyerek çeşitli entrikalarla, babamdan kalan Multan'ı benden almaya çalışıyorlar. Şayet beni tahtın iyi duacılarından sayarsanız büyük alicenaplık göstermiş olursunuz" diyerek ilettili. Sultan ona; "Geçmiş artık arkada kaldı. Aklına hiçbir kötü şey getirme. Seni çok özledim ve görmek istiyorum. Multan'a şerefle geri döneceğine emin olabilirsin" dedi. Bunun üzerine Keyhüsrev Delhi'ye gitmek üzere yola çıktı. Ancak

Nizameddin tarafından gönderilen bir fedai tarafından Rohtak mevkinde öldürüldü (Ahmet, 1975, s. 275).

Nizamaeddin'in bu olaydan sonra gücü daha da arttı. Ülkede cezalar ve memnuniyetsizlikler de bunun beraberinde arttı. Nizameddin'in artan gücü ile meliklerin güçleri sarsıldı. Vezir-i Mülk Hoca Hatır bir meseleden dolayı suçlanarak eşeğe bindirildi ve bütün şehirde gezdirildi. Sultanlığın yüksek makamında bulunan kişilerin ise hayatlarına son verildi (Ahmet, 1975, s. 275, 276).

Bütün bu olaylar cereyan ederken, Sultan Keykubad'ın babası Buğra Han ile karşılaşması neticesinde, babası oğluna kendisi, sultanlık ve Nizameddin hakkında telkinlerde bulundu. Sultan, babasının sözlerine riayet edeceğine söz verse de eğlence hayatından vazgeçemedi (Cöhce, 2018, s. 256).

Nizameddin'in kayın babası Melikü'l-Ümera Fahreddin Kutval, damadının iktidarı ele geçirme hırsını engellemek için öğütlerde bulunsa da bu Nizameddin'e tesir etmemiştir. Aynı şekilde Sultan Keykubad'ın babası Buğra Han, oğlunu Nizameddin'e karşı uyardıysa da babasının sözüne Sultan Keykubad ilk zamanlarda itibar etmemiştir (Ahmet, 1975, s. 293).

Sultan hükümdarlık süresinin son günlerinde babasının tavsiyesine geç de olsa uymak niyeti ile Nizameddin'i devlet işlerinden uzaklaştırmak istedi. Bunun için onu Multan'daki meseleleri çözme bahanesi ile Multan'a göndermek istedi. Sultan'ın asıl niyetini sezen Nizameddin ise onun bu kararını geciktirmek istedi. Sultan'ın Nizameddin'e karşı bu tavrından hoşnut kalan diğer emirler ise bu fırsattan istifade ederek Nizameddin'i zehirleyip, onun yaşamına son vermişlerdir. Bunun akabinde halk, sarayın kapısına gelerek barış ve huzur dilemiştir (Habibullah, 1961, s. 181, 182; Ahmet, 1975, s. 289).

Saltanat nâibi Nizameddin, sultanın vaziyetinden dolayı devlet işlerini ele geçirmişti. Devlet işleri onun kontrolü altındaydı. Ancak sultana kıyasla devlet işlerini başarı ile yürütüyordu. Nizameddin'in asıl amacı, sultana hizmet etmek değildi, bir fırsatını bulup onun yerini almak peşindeydi. Bu hedefle, rakiplerini yok etmeye çalıştı, şiddetten ve entrikadan sakınmadı (*Târikh-i Firoz Shâhi*, 171, s. 126; Ahmet, 1975, s. 293).

Balaban'ın torunu Sultan Keykubad, Balaban'ın kurmuş olduğu sıkı devlet düzeninin tersine, Delhi saray ve konaklarında eğlence hayatına kendisini kaptırmıştır. Devlet

işlerini unutmuş ve devletin hazinesi onun yaşantısı uğruna erimeye başlamıştır. Sadece Balaban'ın Sint ve Pencap'ta kurmuş olduğu askeri düzen Moğol akınlarını önlemişti (Bayur, 1987, s. 300).

Esasında Delhi Sultanlığında, Raziye dışında diğer sultanlar devlet işlerini ihmal ederek devlet idaresini nâiplerin eline teslim etmiştir. Delhi Sultanlarının yetersizliği, nâiplerinin kötü idaresi sürekli ayaklanmalara sebep olmaktaydı (Ahmet, 1975, s. 209). Türk melikleri kendilerinin üstüne başka kimseyi tanımıyorlar, kendi milletlerinin dışında hiçbir emirin yükselmesini, onların önüne geçmesini kabul etmiyorlardı.

Bu esnada Hindukuş'un güneyinde hayat süren Halaç Türkleri sayıca üstün idi. Bu durum o devirlerde Türkistan Türklerinin Hindistan'a gelmesinin güç olmasından kaynaklı olmalıdır (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 57; Bayur, 1987, s. 300).

Sultan Keykubad zamanında, Halaçların Hindistan'da artan güçleri neticesinde, onlara muhalif olan Melik Aytımar Kaçan ve Melik Aytımar Surha adlı iki emir, Sultan Muizzüddin Keykubad'ın küçük yaştaki oğlu Keyûmers'i Şemseddin unvanı ile tahta çıkarmışlardır. Böylelikle Delhi saltanat makamında iki sultan görülmüştür(Cöhce, 2018, s. 256).

Devlet işlerinin kötülemeye başladığı bu dönemde Sultan İltutmuş ve Balaban'ın Türk memlûkleri ile Halaç Türkleri arasındaki rekabet iyice artmıştır ve Halaç Türkleri, devlet dairelerinden tasfiye edilmeye başlanmıştır. Halaç Türkleri buna karşın harekete geçerek Keyûmers'i sultan ilan eden kendilerine muhalif iki emiri öldürmüşlerdir. Bu olayın üzerinden birkaç gün sonra ârız-ı memâlik olan Emir Celaleddin Firuz Şah Halacî, devletin üst kademelerine yakın akrabalarını yerleştirip kendisi de saltanat nâibi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. İki ay sonra bir darbe ile Şemseddin Keyûmers'in ve Keykubad'ın hayatına son vermiştir. Celaleddin Firuz Şah Halacî'nin Delhi saltanatını ele geçirmesiyle birlikte Hindistan'da Halacî hanedanı dönemi (1290-1321) hâkimiyet sürmeye başlamıştır (*Târîkh-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 134-136; *Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 57; Cöhce, 2018, s. 256-258).

İslam kaynaklarındaki bilgilerin aksine Halacîler de Türk asıllı bir hanedanlıktı. Bu hanedanlık döneminde Afgan unsuru ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi ise, bu hanedanlık dönemindeki sultanların iktidarlarını kuvvetlendirmek için Afgan beylerinin desteklerini, bağlılıklarını kazanmalarıydı. Bu hanedanlık döneminde de siyasi karışıklıklar devam

etmiştir. İktidarı Celaleddin Firuz Şah'tan daha fazla arzulayan Alaeddin Muhammed (1296) sultanın yaşamına son vererek sultanlığı elde etmiştir (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 57; Farooqı, 1994, s. 130).

2.3.7. Sultan Alaeddin Muhammed (1296-1316) ve Saltanat Nâibi Kafur Hazar Dinarı

1296 yılında Alaeddin Muhammed sultanlık makamına geçmiştir. Sultan Alaeddin Muhammed sultanlığı döneminde, başarılı askeri seferlerin yanı sıra vergi sistemini düzenlemiş, ülke ekonomisini istikrara kavuşturmuş ve Moğol tehditini önlemiştir (Farooqı, 1994, s. 130).

Sultan Alaeddin Muhammed'in Nusret Han adında bir nâibi mülk'ü vardı (*Ta'rih-i Firuz Shahi*, 1960, s. 17). Bununla beraber Nusret Hanın faaliyetleri hakkında yeterince malumata sahip değiliz.

Sultan Alaeddin Muhammed saltanatının üçüncü yılında saltanat nâibi olarak Melik Kafur Hazar Dinarı'yi tayin etmiştir (*Ta'rih-i Firuz Shahi*, 1960, s. 23). Ayrıca orduya komutan tayin edilmişti. Kafur, diğer emirlerden ayrıcalıklı bir konuma sahip olup, saygı duyulan bir emirdi (*Târih-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 207). Sultan kendisine karşı sadık ve dürüst bulduğu Alâû'l-Mülk'ü vezir tayin etmiş ve ona da gizli işlerini danışmıştır (*Târih-i Fîroz Shâhî*, 1960, s. 32).

Aslında Melik Kafur'un saltanat nâipliği tesadüfen değil, ihtiyaç sebebi ile olmuştur. Çünkü Delhi Türk Sultanlığını kuzeyden tehdit eden Moğol akınlarına karşı savunma yapmak ve herhangi bir otorite boşluğunda çıkabilecek isyanları bastırabilmek için sultanın başkentte bulunması gerekiyordu. Bu yüzden Sultan Alâeddin Halaci, Hindistan'ın Devagiri, Telingana, Dvârasamudra ve Ma'ber gibi Delhi'den çok uzak bölgelerin fethedilmesi görevini nâibi Melik Kafur'a vermişti. Melik Kafur, 1307 ve 1311 yılları arasında yaptığı seferler ile adı geçen bölgelerdeki Hindu racalarını Delhi Türk Sultanlığına bağlamıştır (*Tazjiyatu-l Amsar*, 1871, s. 78). Melik Kafur bununla beraber sultan adına Varangal, Dvârasamudra ve Ma'ber racalarıyla her yıl Delhi'ye vergi (haraç) göndermelerine dair antlaşmalar da yapmıştı (*Târih-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 200-203; Kortel, 2006, s. 256).

Saltanat nâibi Kafur, Hindu asıllıdır. Hindu olmasına rağmen büyük bir güç kazanmıştır. Çünkü artık Hindistan'da Hindular ilk zamanlardaki gibi devlet işlerinden ve ordudan uzaklaştırılmıyorlardı (Srivastava, 1963, s. 107).

Sultan Alaeddin Muhammed'in 1316 yılında vefat etmesinden sonra, ortaya çıkan siyasi boşluktan faydalanan ve önde gelen kumandanlardan biri olan Melik Kafur, sultanlığın başına geçmeye uygun olsa dahi kendisi buna cesaret edememiştir. Bunun yerine sultanlık makamı için gerekli şartları oluşturmayı tercih etmiştir. Bunun için Melik Kafur, Sultan Alaeddin Muhammed'in büyük oğullarını hapsedirdi. Çocuk yaşta olan Şihabeddin Ömer Şah'ı (1316) tahta oturttu. Sultan kukla pozisyonunda kaldı ve Kafur devlete egemen oldu (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 81; *Târikh-i Fîroz Shâhî*, 1871, s. 209; *Zafar-nâma*, 1871, s. 601). Bundan sonra da kendisine rakip olabileceklerini düşündüğü Sultan Alaeddin'in oğullarından Hızır Han ve Şadi Han'ın gözlerine mil çektirdi, onları kör ettirdi. Nihayetinde Melik Kafur, Alaeddin Muhammed'in üçüncü oğlu Mübarek Hanın da gözlerine mil çektirmek isteyince ona bağlı olan gulamlar tarafından öldürülerek yaşamına ve siyasi iktidarına son verildi (Kortel, 2006, s. 257, 258). Bunun akabinde Mübarek Halacî (1316-1320) sultan ilan edildi (Farooqı, 1994, s. 130; Kortel, 2006, s. 10, 11).

2.3.8. Sultan Kutbeddin Mübarek Şah (1316-1320) ve Saltanat Nâibi Hüsrev Han

Kutbeddin Mübarek Şah, Sultan Alaeddin Muhammed'in oğludur. Sultan ona bağlı emirlerin yardımı ile iktidarı elde etmiştir. Sultan Kutbeddin Mübarek Şah'ın (1316-1320) nâibi, gulamı ve en gözde emiri Hüsrev Han idi. Hüsrev Han, ilk önce Kutbeddin'in kölelerinden olup daha sonra Sultan Alaeddin'in hâkimiyeti altına girmiştir (*Tarikh-i-Mubarakshahi*, 1932, s. 82, 86).

Sultan Kutbeddin Mübarek Şah, istikrarlı bir devlet idaresi oluşturmasına ve yürütmesine rağmen o da bir saray darbesi ile yaşamını yitirmiştir. Onu öldürenlerden birisinin tahta geçmesi muhtemel idi. Nitekim Hindu mühtedi Hüsrev Han, Sultan Mübarek Şah'ı öldürerek Nasıruddin Hüsrev Şah unvanı ile tahta geçmiştir. Ancak onun Hindu asıllı olması huzursuzluk yaratmıştır. Bu durumdan istifade eden Türk kumandan Melik Gazi, Hüsrev Şaha karşı bir isyan başlattı ve onun yaşamına son vererek Gıyaseddin Tuğluk

unvanı ile kendisini sultan ilan etti. (1320-1325) Böylelikle Hindistan'da Tuğluklar dönemi (1320-1414) başladı (Farooqi, 1994, s. 130; Kortel, 2006, s. 258, 333).

2.4.TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SALTANAT NÂİPLERİ

2.4.1. Sultan I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086) ve Saltanat Nâibi Ebu'l Kasım

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı, Kutalmış oğlu I. Rükneddin Süleyman Şah, 1075 yılında İznik'te Türkiye Selçuklu Devletini kurdu (*Mir'atü'z-Zaman*, 2011, s. 261; *Zübdet'ül-Haleb*, 2014, s. 51; Turan, 1996, s. 55; Turan, 2014, s. 219). Süleyman Şah Kuzey Suriye seferine çıkarken, yokluğunda devlet işlerini yürütmesi, devleti içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere ve tehditlere karşı koruması için kendisine vekil olarak Emir Ebu'l Kasım'ı⁴² İznik'te saltanat nâibi olarak görevlendirmiştir (*Alexiad*, 1996, s. 194; Turan, 1996, s. 66).

Saltanat nâibi Ebu'l Kasım'ın Selçuklu ailesinden olup olmadığına ve onun menşesine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Ebu'l Kasım, Selçuklu hanedanına mensup olsun veyahut olmasın Süleyman Şah'ın güvenini kazanabilmiştir. Sultan onun sadakatine güvendiği ve onu güçlü bir devlet adamı olarak gördüğü için yokluğunda devleti ve saltanatını ona emanet etmiştir.

İznik'te saltanat nâibi ve başkumandan olarak tayin edilen Ebu'l Kasım, kardeşi Ebu'l Gazi'yi Kapadokya'da vali olarak tayin etmiştir (Turan, 1996, s. 70). Kendisine devletin sorumluluğu yüklenen Ebu'l Kasım, akıllı ve cesurdu. O, bir rivayete göre, saltanat nâipliği unvanı ile yetinmeyerek İznik tahtına çıkarak sultan unvanını da almıştır (Turan, 1996, s. 84; Ayönü, 2018, s. 78).

Kanaatimizce Ebu'l Kasım'ın sultan unvanını Süleyman Şah'ın vefatı söz konusu değilken almış olması pek mümkün değildir. Sultanın vefat etmiş olduğunu varsaysak dahi saltanat nâibi Ebu'l Kasım böyle büyük bir hareket için cesaret edemezdi. Çünkü devlet bu aşamada henüz tam anlamı ile bağımsız sayılmazdı. Devlet, Büyük Selçuklu Devleti'nin tabiiyetinden tam olarak kurtulamamıştı. Bununla beraber en önemlisi meşru

⁴²Ebu'l Kasım, bu kişinin künyesi olup, asıl adı bilinmemektedir (Turan, 1996, s. 84).

bir gerekçeye sahip olmadan sadece iktidar için arzu duyup saltanat nâipleri kendilerini kolay bir şekilde sultan olarak ilan edemezlerdi. Burada söylenmek ve vurgulanmak istenen, Ebu'l Kasım'ın devlet üzerinde otoritesinin adeta bir sultan kadar olmasıdır. Nitekim yeni fethedilen Anadolu topraklarındaki siyasi kargaşa ve iktidar mücadeleleri dikkate alındığında bu husus daha kolay bir şekilde anlaşılır.

Saltanat nâibi Ebu'l Kasım, 1081 yılında Bizans Devleti ile yapılan Dragos Suyu antlaşmasını bozarak, İstanbul Boğazına ve Marmara sahillerine doğru akıncılarını sevk etti. Bizanslılar ile denizde mücadele etmek için fethettiği Kios (Gemlik) kıyı kentindeki limanda, 1086 yılında gemi yapımını başlattı (*Alexiad*, 1996, s. 198). Bunun yanı sıra Bizans Devleti'ne karşı mücadelede kendisine yardımcı olmaları için İzmir Türk Beyi Çaka ve Balkanlar'daki Peçenek Türkleri ile de temas haline geçti (Sevim, 2000, s. 127; Turan, 1996, s. 84).

İstanbul'u ele geçirmeyi hedefleyen Ebu'l Kasım'ın bu faaliyetlerine karşı, Bizans İmparatoru Aleksios Komneos, başkent İznik'i iki ayrı kuvvet ile kuşattı. Bunun akabinde 1087 yılında, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah İznik'e yardım için Emir Porsuk liderliğinde büyük bir kuvvet yolladı. Bunun üzerine Bizans kuvvetleri kuşatmayı bırakıp, geri çekildi. Bu esnada Ebu'l Kasım, geri çekilmeye çalışan Bizans kuvvetlerine yetişip onlara karşı mücadelede bulundu. Hatta İzmit'i dahi fethetti. Ancak Ebu'l Kasım, Emir Porsuk'un İznik'e hâkim olmasından endişe duyarak Bizans Devleti ile ittifak kurdu (Ostrogorsky, 2015, s. 333; Ayönü, 2018, s. 80-82). Bizans İmparatoru Ebu'l Kasım'ı İstanbul'a davet etti. Daveti kabul eden Ebu'l Kasım, Bizans ile olan ilişkileri geliştirdi ve bu süreçte İstanbul'daki yaşama dair gözlemlerde bulundu (*Alexiad*, 1996, s. 199, 200; Turan, 1996, s. 85).

Ebu'l Kasım'ın Bizans İmparatorluğu ile geliştirdiği ilişkileri ve asker yardımı sözü neticesinde Emir Porsuk, İznik'ten geri çekilmek zorunda kalmıştır. İznik çevresinde bu olaylar yaşanırken Süleyman Şah, Antakya'yı fethetmiştir. Antakya'nın fethinden sonra Kuzey Suriye'nin fethine yönelen Süleyman Şah, Suriye Selçukluları ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Suriye Selçuklularının hükümdarı Tutuş ile yaptığı savaş sonucunda, Süleyman Şah'ın ordusu bozguna uğramış ve Süleyman Şah yaşamını kaybetmiştir (Turan, 1996, s. 85; *Ravzatu's-Safâ*, 2018, s. 267; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 18).

Süleyman Şah'ın vefatından sonra 1086-1092 yılları arasında Türkiye Selçuklu tahtı boş kalmıştır (Keskin, 2002, s. 916). Ancak Süleyman Şah'ın kurmuş olduğu teşkilat önce Ebu'l Kasım sonra kardeşi Ebu'l Gazi tarafından başarı ile korunmuştur (Koca, 2003, s. 64).

Melik Şah aradan bir süre geçtikten sonra Emir Bozan'ı da Porsuk gibi İznik seferi için gönderdi. Ancak Bozan da İznik'i ele geçiremedi ve Ulubat Gölü taraflarına çekilmek zorunda kaldı. Yaşanan bütün bu gelişmelerin sonucunda Ebu'l Kasım, devlet üzerindeki iktidarını ciddi anlamda sarsmaya çalışan Melik Şah'ın huzuruna çıkmak ve İznik yönetimi üzerindeki otoritesinin Melik Şah tarafından da kabul edilmesini sağlamak için İsfahan'a gitmiştir. Onun bu arzusu Melik Şah tarafından kabul görmemiştir bilakis sultan onunla görüşmeyi dahi reddetmiştir. Ebu'l Kasım bunun akabinde İznik'e geri dönerken, Emir Bozan tarafından yakalanmıştır ve Bozan onun hayatına son vermiştir (Turan, 1996, s. 84, 85, 660; Sevim, 2000, s. 128).

2.4.2. Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237) ve Saltanat Nâibi Hokkabazoğlu Seyfeddin Ebu Bekir ile Saltanat Nâibi Kemaleddin Kamyar

Sultan Alaeddin'in saltanatı zamanında devletin her açıdan zirveye ulaştığı kabul edilmektedir. Onun zamanında, Moğol tehlikesine karşı önlemler alınıp, Ermenilerin gücü zayıflatılmış ve devletin refahını sağlayacak politikalar geliştirilmiştir. Ancak daha sonrasında Harezmîlilerin hizmete alınması ve bazı devlet adamlarının tasfiye edilmesi sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin geleceği tehlike altına girmiş ve bazı olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlamıştır (*Ravzatu's-Safâ*, 2018, s. 271; Ersan, 2010, s. 20).

I. Alaeddin Keykubad zamanında, bazı emir ve beylerin iktidarın kimin elinde olacağına dair meselelerde kuvvet ve kudretleri artmıştır. Hatta bu emirlerin ve beylerin harcamaları ve zenginlikleri sultandan dahi fazla olabiliyordu. Bu durum ise dedikoduların artmasına ve ortalığın karışmasına yol açıyordu (*Selçuknâme*, 1941, s. 88-90; Merçil, 2002, s.885).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu zamana kadar hüküm süren sultanlar, karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmişler, devletin gücünü artırmışlar, güven ve huzuru sağlamak için çalışmışlardır. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta geçen hükümdarlar, artık devlet işlerini kendi başlarına yönetememişlerdir. Küçük yaşlarda tahta

oturtulmaları sebebi ile kendilerine sürekli müdahalede bulunulmuştur. Ayrıca hükümdar olabilecek kadar yeterli bir eğitimi alamadıkları için devlet işlerini ve işleyişini, devletin ileri gelenlerine bırakmak zorunda kalmışlardır (*Müsâmeretü'l-Âhbâr*, 2000, s. 25; Ersan, 2010, s. 20, 21). Dolayısıyla bu sultanların iktidarı sağlam ve kalıcı olamamıştır.

1223 yılında Sultan Alaeddin, emirlerin ve komutanların nüfuzlarını kırmak ve onların zenginliklerini azaltmak amacıyla onlara, Konya, Sivas ve Ala'yye gibi Anadolu şehirlerinde bulunan kalelerin ve surların tamir edilmesi görevlerini vermiştir (*el-Evâmirü'l-Alâ'yye*, 2014, s. 287; *Selçuknâme*, 1941, s. 99, 100). Onlar sultanın asıl maksadını bildikleri için ondan kurtulmanın yollarını aramışlardır. Böylelikle onlar ile sultan arasındaki anlaşmazlık daha da derinleşmiştir.

Sultana muhalif olanlardan beylerbeyi Seyfeddin Ayaba, konağında verdiği bir ziyafet esnasında, kendi destekçilerine sultanı nasıl tahttan hal edeceklerine dair fikirlerini belirtmiştir. Buna göre sultan, Ayaba'nın konağında verilen bir ziyafet esnasında tutuklanacak ve onun sultanlığı son bulacaktır. Bunun sonucunda da ona muhalif olanlar rahat bir şekilde devlet üzerinde egemen olacaklardı. Seyfeddin Ayaba'nın konağındaki bu ziyafetten dönüşü sırasında bir emir, sultana sadık olan Hokkabazoğlu'na rastlamıştır. Alkolün tesiriyle bu emir, ona sultan hakkında tasarladıkları planı anlatmıştır. Bunun üzerine Hokkabazoğlu, sultana bu gelişmeleri aktarmıştır. Sultan iktidarının tehlikede olduğunu daha net olarak anlamaya başladığında, Konya'da daha fazla kalamayıp, yazın gelmesi ile de Kayseri'ye gitmiştir. Onun amacı, burada hayatta kalabilmek için tedbirler almak ve iktidarının elinden çıkmaması için faaliyetler yürütmektir. Sultan, hayatına ve iktidarına göz koyanları alt edebilmek için güvenli gördüğü Kayseri'de onlara karşı Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Mübarizeddin Çavlı ile tedbirler almaya başladı. Buna göre öncelikle devlet adamları ve askerler sultanın sarayına silahla ve yanlarında çok sayıda adamları ile giremeyeceklerdi. Daha sonra ise sultana muhalif olan emirlerin Kayseri'de, sultanın belirlediği bir günde verdiği ziyafet esnasında imha edileceklerdi. Nitekim böyle de olmuştur. Bu asi emirlerden Seyfeddin Ayaba ve Zeyneddin Beşara ölümle diğerleri ise hapis edilerek cezalandırılmıştır. Sultan Alaeddin böylece iktidarı üzerindeki tehlikeleri bertaraf edip, devlet adamları nezdinde otoritesini sağlamlaştırmıştır. Ona bunun için en başından itibaren yardım eden, sultana sadık Hokkabazoğlu ise sultan tarafından saltanat nâibi olarak tayin edilmiştir (*el-Evâmirü'l-Alâ'yye*, 2014, s. 287, 288; *Selçuknâme*, 1941, s. 105-110; Kaymaz, 2011, s. 74, 75; Koca, 2009, s. 24-30).

Sultan Alaeddin, bu cezalandırma ve tayin işleminden sonra maiyeti ile birlikte Kayseri'den Meşhed ovasına indiği zaman, çevgan oynadığı esnada orta dereceli emirlerden Kemaleddin Kamyar, tercüman Zahirüddin Mansur ve Şemseddin Horasani'nin kendi aralarında konuştuğunu görüp, yaşadığı kötü tecrübelerden dolayı onların kendisi hakkında konuştuklarını düşünüp onları sürgün etti ve mallarını müsadere etti. Onlar, Melik Eşref'in şefaati ile tekrar ülkelerine geri dönebildiler. Esasında sultanın niyeti başta saltanat nâibinin de telkinleri ile bu emirlerin yaşamına son vermektir. Ancak beylerbeyi Komnenos, sultanın böyle bir harekette bulunmasını engellemiştir. O, bu emirlerin kendilerine bağlı gulamlarının sayısının çok olduğunu, daha öncesinde öldürülen asi emirlerin gulamlarının da sayısının çok olduğunu ve bunların birlikte hareket etme ihtimalleri bulunduğu için onların nüfuzunu kırmanın daha iyi olacağını dolayısıyla onların mallarının müsadere edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sultan da bunu yerinde bir hareket görerek bu iş için onu görevlendirmiştir, saltanat nâibine verdiği ilk emri iptal etmiştir. Sultan, müsadere edilen mallarla hazineyi doldurup, ülke sınırlarındaki şehir ve kaleleri fethetmeye başlamıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 294, 295; *Selçuknâme*, 1941, s. 110; Kaymaz, 2011, s. 75; Koca, 2009, s. 31).

Sultan Ala'ie kalesinden indiği bir gün, Kemaleddin Kamyar'ı perişan ve üzüntülü bir halde gördü. Onun pişmanlığını samimi buldu. Bunun üzerine onu affederek ona ihsanlarda bulundu. Sultan, Kemaleddin Kamyar'a Sivas'a tabi Zara'yı iktâ verdi. Burasının 100.000 akçe iradı ve 60 kişi de sipahisi vardı. Bu olaydan sonra Kamyar, Şam'a elçi olarak gönderildi. O, bu sefer sayesinde çok sayıda mala sahip oldu (*Selçuknâme*, 1941, s. 109; Yinanç, 2014, s. 61; Turan, 1996, s. 341). Pervanelik görevinde de bulunmuş olan Kemaleddin Kamyar, Sultan Alaeddin zamanında Ahlat'a ve Ermeniler üzerine askeri seferlerde bulunmuştur (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 293, 294; *Selçuknâme*, 2010, s. 108, 134-136).

Kemaleddin Kamyar bu seferlerin yanı sıra 50 bin kuvvet ile Harran, Ruha ve Rakka üzerine de fetihler gerçekleştirmiştir. Taceddin Pervane onun bu başarıları karşısında, endişelenip kendi gücünü ispatlamak için kuvvetli arzular beslemeye başlamış ve Kemaleddin Kamyar ile rekabet etmeye başlamıştır (*Selçuknâme*, 2010, s. 146, 147).

Sultan Alaeddin Keykubad 1235 senesinde, Kemaleddin Kamyar'ı Kayseri sübaşılığına tayin etti. Sultan, onu "kalem ve kılıç sahibi" olarak gördü. Kemaleddin Kamyar'a

Antalya’da verilen bu tayin menşuru ile onun kudreti ve şöhreti artmıştır (Turan, 1996, s. 389). Aynı sene beylerbeyliği görevinde hizmet eden Kamyar’ı sultan, saltanat nâibi olarak da atamıştır. Böylelikle Kamyar esasında terfi etmiş sayılmazdı. Çünkü saltanat nâipliği makamı, beylerbeyliğinden daha düşük bir makamdı. Sultan, Kamyar’ın nüfuzunu bu atama ile kırmıştır ve onu ordudan uzaklaştırmıştır. Çünkü onun hakkında vatana ihanet ettiğine dair söylentiler mevcuttu. Ondan boşalan beylerbeyliği makamına ise Sadeddin Köpek tayin edildi (Yinanç, 2014, s. 140).

Sultan Alaeddin Keykubad’ın vefatı esnasında saltanat nâibi Kemaleddin de orada bulunmaktaydı (*Selçuknâme*, 2010, s. 151, 152). Kemaleddin Kamyar, sultanın son saatlerinde onun yanına ulaşmıştı. O, sultanın devlet işleri hakkında söyleyeceği son sözlerini, sultanın konuşma melekesini kaybetmesi sebebiyle duyamadı ve onun hareketlerinden de bir şey anlayamadı (Yinanç, 2014, s. 118). Sultanın vefat etmesi ile birlikte onun cenazesi Konya’ya götürülüp ecdadına ait olan Künbedsaray türbede defnedildi (Turan, 1996, s. 382; *Câmiu’-d-Düvel*, c. 2, s. 72-74).

2.4.3. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) ve Saltanat Nâibi Kemaleddin Kamyar ile Saltanat Nâibi Şemseddin Isfahanî

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev bir önceki Selçuklu Sultanı olan babası Sultan Alaeddin’in, Haziran 1237 tarihinde vefat etmesi üzerine kendisine yardım eden emirlerin destekleri ile tahta geçirilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye Selçuklu Devleti’nde inhitat başlamıştır (Turan, 1996, s. 403; Kaymaz, 1964, s. 91; *Ravzatu’s-Safâ*, 2018, s. 272).

Sabık Sultan Alaeddin vefat etmeden önce, büyük bir geçit resmi ile Kayseri’de Ramazan bayramını devlet adamları ve elçiler ile kutlamış ve oğlu Kılıç Arslan’ı kendisine veliaht tayin etmişti (*Selçuknâme*, 2010, s. 151). Kılıç Arslan’ın Gıyaseddin Keyhüsrev adında kendisinden büyük kardeşi ve kendisinden küçük İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin adlarında iki kardeşi daha bulunmaktaydı (Turan, 1996, s. 389, 404). Sultan Alaeddin büyük oğlunun devleti yönetebilecek kudrete ve kuvvete malik olmadığını düşünmüş olmalıdır ki ondan küçük olan oğlunu veliaht tayin etmiştir.

Sultan Alaeddin henüz defnedilmeden önce, veliaht tayin etmiş olmasına rağmen emirlerin hepsinin buna muvaffak olmamaları sebebiyle kardeşler arasında saltanatı elde

etmek için mücadeleler, emirler arasında da sultan ve saltanat üzerinde hâkim olabilmek için çekişmeler yaşanmıştır. Yaşanan çekişmelerin ve rekabetin başını ise Emir Sadeddin Köpek çekmiştir.

Nitekim emir-i şikâr görevinde de bulunmuş, mimar Sadeddin Köpek, Gürcü oğlu Zahir'ül-Devle, Çaşnigir Şemseddin Altun-aba, Taceddin Pervane ve Üstâddâr Cemaleddin Ferruh, Sultan Alaeddin'in cenazesi henüz sarayda iken, şehzade Gıyaseddin'i tahta oturtmuşlardır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 447, 448; *Selçuknâme*, 2010, s. 110, 152; Turan, 1996, s. 404). Bu emirler Gıyaseddin'i destekleyerek, devlet kademlerinde yer almak için menfaat ummuşlardır. Bu emirler planlarını gerçekleştirdikten sonra istedikleri makamları, yardımları ve hizmetleri karşılığında elde etmişlerdir. Onlar, Gıyaseddin'e biat ettiler ve onun saltanatına muhalefet edip, aksi bir harekete teşebbüs etmeye kalkışacaklara yönelik tedbir aldılar. Bunun için Meydan Kapısı haricinde şehrin tüm kapılarını sıkı bir şekilde kapamışlardır (Turan, 1996, s. 404).

Sultan Gıyaseddin'i destekleyen bu emirlerin faaliyetlerine rağmen sabık Sultan Alaeddin'e bağlı Hüsameddin Kaymerî gibi güçlü ve kudretli emirler, seçilen yeni sultana henüz biat etmemişlerdi. Onlar Sultan Alaeddin Keykubad'ın ahdinin yerine getirilmesini yani Kılıç Arslan'ın sultan olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için gerekli orduya da sahip olduklarını söylemekteydiler. Harezm beylerinin lideri olan Kayır Han, Sultan Alaeddin'in de saltanat nâibi olan Kemaleddin Kamyar'a, Sultan Alaeddin'e sadık kalmak için Kılıç Arslan'ı tahta çıkarabileceklerini söylemesine rağmen ihtiyatı hiçbir zaman elden bırakmayan Kemaleddin Kamyar bunun için acele etmemiştir. Bu sırada onlara, Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanata yerleştiği ve ona biat etmezler ise akıbetlerinin kötü olacağına dair bilgiler ulaşmıştır. Onlar da sultanın mahiyetinin sayıca çok fazla olduğunu görüp, Sultan Gıyaseddin'inin saltanatını kabul etmekten ve ona biat etmekten başka bir yol görememişlerdir (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 448-450; *Selçuknâme*, 2010, s. 153; Turan, 1996, s. 404, 405; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 74).

Gıyaseddin Keyhüsrev'in babası sultanı, Sadeddin Köpek ile işbirliği yapıp zehirlediği ve Sadeddin Köpek'in siyasi manevraları ile iktidarı ele geçirdiği de söylenmektedir (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 42; Yinanç, 2014, s. 135, 136; Turan, 1996, s. 456). Bu bilginin kesin olup olmadığı hususunda devrin kaynakları hem fikir olarak bir şey söylememektedir. Ancak, Sadeddin Köpek'in siyasi hayatı boyunca yürüttüğü

politikalara bakıldığı zaman böyle bir teşebbüste bulunma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir.

Gıyaseddin, kendisine bağlı emirlerin bilhassa da Sadeddin Köpek'in ve askerlerin desteklemesi ile iktidara sahip olmuştu. Ancak onun iktidarı tam anlamı ile garanti altında ve sağlam sayılmazdı. Bu yüzden de korkmaktaydı. Onun korku duyması hiç de yersiz değildi. Çünkü Gıyaseddin, meşru varis dururken sultan seçilmişti. Bu sebeple meşru varisten, diğer kardeşlerinden ve annelerinden ve de onları destekleyen emirlerden kendisinin iktidarına ve yaşamına son verebilecek olmalarından endişe duymaktaydı.

Sultanın taşıdığı bu korkuları Sadeddin Köpek de yaşamaktaydı. O kendisine muhalif olan emirlerden ve Harizmlî Beylerden çekinmekteydi. Bu yüzden Sadeddin Köpek onları ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bunun için de genç yaştaki sultanı sürekli tesiri altında bırakmıştır. Bu doğrultuda 1237 yılında, Harezmlî Kayır Han, sultanın talimatı ile Pınarbaşı kalesinde zindana atıldı ve o burada zindan hayatına dayanamayarak yaşamını kaybetti (Sevim ve Yücel, 1989, s. 167).

Sadeddin Köpek Harezmlî tehlikesini atlattıktan sonra, okları Selçuklu devlet adamlarına çevirmiştir. Sadeddin Köpek, sultanı kandırarak ve kışkırtarak Kemalüddin Kamyar, Şemseddin Altun-aba, Hüsameddin Kaymerî ve Taceddin Pervane gibi yıllarca devlet hizmetinde bulunmuş olan emirleri bertaraf etmiştir. Bununla da yetinmemiş iktidar üzerinde hak sahibi olan Şehzade Kılıç Arslan'ı ve Rükneddin'i hapsedirmiştir. Onların anneleri Adiliyye Hatun'u da Ankara'da yayın kışı ile boğdurmuştur (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 453-458; *Selçuknâme*, 1941, s. 196, 197; Kaymaz, 2011, s. 115; Sevim ve Yücel, 1989, s. 167).

Erzincanlı olan Kamyar, sıkı bir tahsil hayatından sonra devlet kademelerinde bulunmuş ve çok sayıda olayın içerisinde yer almıştır. O, âlim, filozof, şair, emir-i ceş ve çok sayıda meziyete sahip bulunmaktaydı. Sultan Alaeddin'in vefatından sonra kendisine düşmanlık güdenlerin iftiralarına maruz kalarak 1236 yılında, bir buçuk sene sürecek olan saltanat nâipliğine atanmıştır ve bu görevinin başındayken yaşamını yitirmiştir (Yinanç, 2014, s. 146).

Sultan Gıyaseddin'in tahta çıkmasında ve sultanlığı döneminde Kemalüddin Kamyar saltanat nâibi olarak sultan ve iktidar üzerinde etkili olamamıştır. Zaten Kemalüddin Kamyar, Sultan Alaeddin'in vefatından sonra onun ahdini yerine getirecek güce malik

olmaması sebebiyle saltanat üzerinde söz hakkı olamayacağını göstermişti. Beylerbeyi Sadeddin Köpek ondan ve diğer emirlerden devlet işlerinde ve iktidar üzerinde fazlasıyla söz sahibiydi.

Sadeddin Köpek, kendisi ve sultanın iktidarı için gördüğü tüm tehlikeleri teker teker ortadan kaldırdıktan sonra iktidar için duyduğu arzuyu Eyyûbilere karşı kazandığı Samsat Zaferi (Temmuz 1238) ile pekiştirerek Selçuklu hanedanına mensup olmadığı halde iktidara geçmeyi dahi planlamıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 459). Ancak onun bu niyetini geçte olsa fark eden Sultan, Sivas sübaşısı Hüsameddin Karaca'nın yardımı sayesinde onun bu hareketine engel olmuştur ve Sadeddin Köpek 1238 yılında öldürülmüştür (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 462-464; *Selçuknâme*, 2010, s. 160; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 76, 77; Sevim ve Yücel, 1989, s. 168).

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek'in devlet işleyişinde kendisinden daha ön planda olması, güçlü emirleri ortadan kaldırarak gücü sadece kendi bünyesinde toplamaya çalışması ve bunun için de her türlü zulümden çekinmemesi sebebiyle onu öldürterek onun tehlikesinden kurtulmuştur. Sadeddin Köpek, iktidara duyduğu arzu için sahip olduğu makamı kullanmaktan çekinmemiştir. Sultanın yaşının küçük olması ve siyasi otorite boşluğunu, kendi gücü ve yeteneği ile birleştirerek devletin üzerinde egemen olmuştur.

Sultan, Sadeddin Köpek'in ortadan kalkmasından sonra yeniden atamalar gerçekleştirdi. Esasında Sadeddin Köpek yüzünden büyük ve değerli devlet adamları yok edilmişti. Bu sebeple ikinci derecedeki devlet adamları arasından atamalar gerçekleştirildi (Sevim ve Yücel, 1989, s. 168). Sultan, gözden düşen Celalüddin Karatay'a istimalet, taşthane ve hizane-i hassayı tabi kıldı. Mühezzibüddin Ali'yi vezirliğe, Veliyeddin Tercüman'ı Pervaneliğe tayin etti. Daha öncesinde vezir iken azlettiği Sâhib Şemseddin İsfahanî'yi saltanat nâibi olarak görevlendirdi (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 465; *Selçuknâme*, 2010, s. 161, 162).

Saltanat nâibi Şemseddin İsfahanî, Sultan I. İzzeddin Keykavus (1210-1220) zamanında onun baş münşisi iken ondan sonraki Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde vezirlik görevine kadar yükselmiştir (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 40).

Saltanat nâibi Şemseddin İsfahanî, Moğol tehlikesine karşı asker toplamak için görevlendirilmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 183). Bunun için Şemseddin İsfahanî,

milyonlarca altın ve gümüş para ile Eyyûbilere gitmiştir. Şihabeddin Gazi'ye 10.000 dinar Alaeddin altını ve 100.000 dirhem de gümüş götürmüştür. Bunlarla beraber, Eyyûbi hükümdarına sultana bağlılık göstermesi şartıyla kardeşi Melik Eşref'ten alınan Ahlat'ı dahi vermeyi teklif etmiştir. Selçuklu Sultanı, Halep'in yanı sıra Şam'a da 100.000 dinar ve milyonlarca gümüş para yollamıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 494; Turan, 1996, s. 431).

İsfahanî Halep'te asker topladığı esnada, Köseadağ bozgunundan ve Moğolların döndüğünden haberdar olmuştur. Bunun sonucunda Moğollar üzerine gönderemediği askerler için ödediği paranın bir kısmını geri almış ve Halep'ten Malatya'ya geçmiştir (Turan, 1996, s. 447).

1243 Köseadağ Bozgunu ile Türkiye Selçuklu Devleti bir daha geri dönüşü olmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan daha da kötüsü Selçuklu Sultanları, onların elinde adeta birer siyaset oyuncağı haline dönüşmüşlerdir. Selçuklu Devlet idaresinin otoriteleri ve yetkileri tamamıyla Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Selçuklu Devleti ve devlet adamları, devletin yıkılış tarihine kadar Moğolların tahakkümünden kurtulamamıştır.⁴³ Bu bozgun tarihinden itibaren Türkiye Selçuklu Sultanlarının iktidar sahibi olamayacak yaşta, yeteneksiz ve tecrübesiz olmalarından dolayı onlar, Moğol ve Fars kökenli devlet adamlarının kuvvetli iktidarları karşısında zayıf kalıp, sultanlıkları sembolik bir hale dönüşmüştür (Koca, 2013, s. 29, 30).

Saltanat nâibi Şemseddin İsfahanî, Köseadağ yenilgisinden sonra uzlaşma için Moğolların nezdine sultan tarafından gönderilmiştir. Bu görev esnasında kendisine hazine tarafından ne istekte bulunursa bulunsun hepsinin karşılanmasını, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev emretmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 183,184).

⁴³Moğolların, Selçuklu Devletine yaptıkları baskılar sadece siyasi olmamıştır. Moğollar, Selçuklu halkına ağır vergiler uygulamışlardır. Bu sebepten, Selçuklu devlet adamları, Moğolların sürekli artırdıkları vergileri ödeyemez hale gelmişlerdir. Bunun üzerine Moğollar, Selçuklu Devletinin geliri yüksek iktaları ile Büyük Divân'a ait arazilerine ve mallarına el koyup, bunları merkezden gönderdikleri temsilcilere iltizam'a vermişlerdir. Bu temsilciler yani mültezimler ise, daha fazla gelir elde edebilmek için çiftçilerin üzerindeki ağır vergileri gittikçe artırmışlardır. Adeta köle durumunda olan ve karın tokluğuna çalışan çiftçiler ise bu ağır şartlara dayanamayıp, kitleler halinde yurtlarını terk etmişlerdir. Selçukluların bu şekilde yurtlarından kaçmaları ile bir zamanlar Batı ve İslam ülkelerine buğday ihraç eden Selçuklu Devleti, temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamaz hale düşmüştür. Tüm bu sebepler neticesinde Selçuklu Devletinde büyük bir darlık ve kıtlık meydana gelmiştir (Koca, 2013, s. 30).

Sayın Han ile yapılan görüşmeler neticesinde, Şemseddin Isfahanî'ye Moğollar tarafından, Nizâmü'l-mülk ve Salahû'l-Âlem unvanları verildi ve Sayın Han onu kendisi adına Anadolu'da yetkili kıldı. Bunun için de ona yarlıg çıkarttı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verilmek üzere de ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa, külah ve yarlıg yolladı. Sultan II. Gıyaseddin, Şemseddin Isfahanî ülkeye dönünce ona daha öncesinde hiç görülmediği gibi izzet ve ikramda bulundu (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 511-513). Onu vefat eden Mühezzibüddin Ali'nin yerine geniş yetkiler ile vezir tayin etti. Sultanın Şemseddin Isfahanî'ye olan bu tutumu başta İranlılar olmak üzere çok sayıda Selçuklu yöneticisinde, Moğollara gidildiği takdirde devletin imkânlarından ve makamlarından yararlanılabileceği fikrinin oluşmasına yol açmıştır (*Selçuknâme*, 2010, s. 183, 184; Ersan, 2018, c. 10, s. 237).

Kösedağ bozgunundan sonra, Sultan II. Gıyaseddin Konya'ya gelmiş fakat burada duramayıp Antalya'ya gitmiştir. Vezirin faaliyetleri neticesinde Moğollar ile anlaşma sağlanıp, Rum bölgesinde asayiş sağlanmıştır. Bunun üzerine Antalya'dan İstanbul'a gitme amacı bulunan Sultan, bu fikrinden vazgeçip Konya'ya gitmiştir (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 43).

Sultan Konya'da devlet işleri ve saltanat ile ilgili meselelerle meşgul oldu. Ancak Tarsus'u kuşattığı esnada hastalandı ve Konya'ya döndüğünde, orada 1245 yılında vefat etti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 44).

2.4.4. Sultan II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) ve Saltanat Nâibi Celaleddin Karatay

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev vefat ettiğinde, oğulları İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alaeddin Keykubad saltanata geçmek için birer aday idiler. Sultan, kardeşlerin en küçüğü Alaeddin Keykubad'ı veliaht tayin etmişti. Sultan sağlığında her ne kadar 7 yaşında olan II. Alaeddin'i veliaht tayin etmiş olsa dahi önde gelen devlet adamları sultanın 12 yaşındaki büyük oğlu II. İzzeddin Keykavus'u saltanatın başına geçirmişlerdir. Emirler ve ülkenin önde gelenleri sultana biat etmişlerdir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 27, 28; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 84 85).

Sultanın tahta oturmasında etkili olan devlet adamları; vezir Şemseddin Isfahanî, Celaleddin Karatay, Şemseddin Has Oğuz, Eseddin Rûzbe ve Fahreddin Ebu Bekir'di.

Şenlikler ve merasimlerden sonra yeniden atamalar gerçekleştirilmiştir. Şemseddin İsfahanî vezirlik makamını muhafaza etmiştir. Celaleddin Karatay saltanat nâipliğine, Has Oğuz beylerbeyliğine, Fahreddin Ebu Bekir ise pervaneliğe atanmıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 517, 518; *Selçuknâme*, 2010, s. 186; Turan, 1996, s. 459).

Vezir Şemseddin İsfahanî ilk zamanlarda tüm emirler üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu durumda devletin işleyişinde tek söz sahibi olacak pozisyona gelmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 194-199). Şemseddin İsfahanî divana, sağında ve solunda süvari beyleri ve kalabalık bir grup ile giriyordu. Onun iktidarı ve diğer emirlerden bağımsızlığı oldukça artmıştı. Nitekim Celaleddin Karatay, Mahmud Tuğraî ve diğer emirler onun huzurunda diz çöküyorlardı. Onun artan bu maddi ve manevi gücünden diğer emirler rahatsızlık duymuşlardır ve onlar gulamlarının yardımları ve destekleri ile onu bertaraf etmeye çalışmışlardır (*Selçuknâme*, 2010, s. 194-199; Turan, 1996, s. 463).

1246 yılında büyük Moğol Kağanı Güyük Han'ın, Kağanlık tahtına çıkışı dolayısıyla tahta çıkış törenine davet edilen II. İzzeddin Keykavus, yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı göndermiştir. Rükneddin Kılıç Arslan'ın heyetinde yer alan tercüman Bahaeddin Erzincanî, Şemseddin İsfahanî'nin vefat eden sultanın annesi ile evlenmesini, Moğolların izni olmadan sultanı tayin ettiğini ve bağımsız hareketler içerisinde olduğunu Moğol Han'ına bildirdi ve onu şikâyet etti. Bu durumdan rahatsız olan Güyük Han, Rükneddin Kılıç Arslan'a saltanat yarlığı ve 2000 kişilik Moğol askeri birliği vererek Anadolu'ya gönderdi. Bu Moğolistan seyahatinden sonra Selçuklu tahtı, 1249 senesinde Rükneddin Kılıç Arslan'a intikal etmiş gözükmekteydi. Diğer iki şehzadenin hayatta olması Anadolu'da bir krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna karşılık İsfahanî, İzzeddin Keykavus'u yanına alarak deniz kenarında bir kaleye götürmek suretiyle isyan etmeyi amaçlamaktaydı. Saltanat nâibi Celaleddin Karatay ise her üç şehzadeyi aynı anda sultan konumuna getirerek bu krizi aşmaya çalışmıştır (Turan, 1996, s. 465).

Saltanat nâibi Celaleddin Karatay, vezir İsfahanî'nin aşırı sert tutumlarını tehlikeli bulmaktaydı bu yüzden Moğolların nezdinde gücünü yitiren vezir Şemseddin İsfahanî'nin hayatına son vermiştir (1248/1249) (Turan, 1996, s. 465, 466). Sultan II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk zamanlarında iktidar üzerinde vezirin, diğer emirlerden ve saltanat nâibinden etkisinin daha fazla olmasına rağmen, bu durum

değişmiş üstelik saltanat nâibi vezirin yaşamına son verdirebilecek kadar güç sahibi olmuştur.

Üçlü saltanat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Celaleddin Karatay, devlet işleri ile ilgili uygulama ve kararlarda bu üç sultandan onay alarak devleti başarılı bir şekilde yönetmiştir. Bu esnada Celaleddin Karatay, saltanat nâipliği görevinden istifa etmiş ve bu üç şehzadenin atabegi olarak devlet hizmetinde bulunmaya devam etmiştir. Karatay'ın 1254 yılında vefat etmesi ile üçlü saltanat dönemi sona ermiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 198; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 28, 29; Turan, 1996, s. 458).

Üçlü saltanat dönemi Celaleddin Karatay'ın vefatına kadar sorunsuz bir şekilde geçti ve devlet büyüklerinin tecrübeleri sayesinde ülke gelişme gösterdi. Karatay'ın vefatı ile Sultan Alaeddin'e bağlı olan emirler onu, saltanatın tek sahibi olması konusunda babasının vasiyetini gerekçe göstererek teşvik ve tahrik ettiler. Sultan Alaeddin'in Moğollar nezdinde yükselmesinden endişelenen iki kardeşin faaliyetleri neticesinde Sultan Alaeddin hayatını kaybetti. Geriye kalan iki kardeşten Sultan İzzeddin iktidar savaşından galip çıktı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 29, 30).

Celaleddin Karatay, Sultan Alaeddin Keykubad'ın azad ettiği kölelerinden birisiydi. O, 17 sene boyunca Alaeddin'in yanından ayrılmamıştır. Onunla birlikte, 1236 yılında son defa Kayseri'ye gitmiştir. Sultan Alaeddin'in vefatından sonra yeni sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kendisine taşthane ve hazine-i hasse memurluğu verilmiştir. Sultanın vefatı sebebiyle devlet işlerini beylerbeyi Yavtaş ile birlikte yürütmüştür. Karatay, Sâhib Şemseddin Isfahanî ile birlikte II. İzzeddin Keykavus'un tahta çıkarılmasında mühim rol oynamıştır. Bu hareketinden ötürü kendisine saltanat nâipliği makamı tayin edilmiştir (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 47). Celaleddin Karatay, dindar, faziletli ve yüksek ahlaka sahip olup herkesin ona hürmet ettiği bir insan olarak tanınırdı. Bu yüzden ona fermanlarda, "Velîy Allah fi'l-Arz" (Yeryüzünde Allah'ın Velisi) olarak hitap edilmekteydi (Turan, 1996, s. 465).

2.4.4.1. Hülagu Tarafından Türkiye Selçuklu Saltanatının İzzeddin ve Rükneddin Arasında Paylaştırılması

Sultan II. İzzeddin Keykavus 1256 yılında, Moğollar ile karşılaşmasından sonra Konya'yı terk etti. Baycu liderliğindeki Moğol ordusu büyük bir katliam yapmıştı. Selçuklu veziri, 14 emir ve her biri büyük emir olan 36 gulam bu katliamda öldürüldü. Baycu'nun Konya'dan ayrılması ile Sultan İzzeddin Konya'ya geri gelmiştir. Bu sırada Sultan Rükneddin ise Pervane Muîneddin ve yanındaki emirler ile Kayseri'ye gitmiştir. Sultan İzzeddin bunu işitince Hülagu'ya durumu bildirmek için yanına gitmiştir (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46).

Hülagu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimini bu iki kardeş arasında paylaştırdı. Buna göre; Sultan İzzeddin Keykavus, Kayseri hududundan Antalya sahiline kadar olan yerleri, Sultan Rükneddin ise Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan Danişmendiye vilayetini 1254-1262 yılları arasında ortak bir şekilde yönetecektir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr* 2000, s.46; *Selçuknâme*, 2010, s. 220; Sümer, 2009, s. 383).

Sultan İzzeddin Keykavus, Hülagu'nun huzuruna çıkmak için Konya'dan Irak tarafına yöneleceği vakit, emir-i dadlık makamında bulunan Sâhib Fahreddin Ali'yi niyâbet makamına tayin etti. Devletin işlerini ona teslim etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45; Yınanç, 2014, s. 247). Sultan İzzeddin Keykavus, Hülagu'nun tayininden sonra Fahreddin Ali'yi vezirlik makamına atamıştır.⁴⁴ Böylelikle Fahreddin Ali, saltanat nâipliği makamından vezirlik makamına terfi etmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s.47; *Selçuknâme*, 2010, s. 220, 221). Sultan Rükneddin ise Pervane Muîneddin'i vezirlik makamına tayin etmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 220).

Fahreddin Ali, 1246-1249 yılları arasında emir-i dad iken sonra saltanat nâibi olarak Selçuklu Devleti'ne hizmet etmiş ve daha sonra İzzeddin Keykavus tarafından vezir olarak görevlendirilmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 220; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45; *Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 67).

⁴⁴Saltanat nâibi Fahreddin Ali, vezir Mahmud Tuğraî'nin vefat etmesi üzerine onun yerine bu makama geçirilmiştir. Mahmud Tuğraî, iyi bir nama sahip değildi. Çünkü o, devletin aleyhine ancak kendi lehine yaptığı faaliyetler neticesinde vezirlik makamını elde etmişti (Turan, 1996, s. 492; *Selçuknâme*, 2010, s. 220).

Türkiye Selçuklu Devleti bu ikili yönetimin idaresinde iken Sultan İzzeddin Keykavus'a bağlı emirler onu Pervane Mu'ineddin'e karşı tedbirler alması ve bertaraf etmesi için uyardılar. Moğolların da desteğini alan Pervane, gizlice Sahip Fahreddin Ali'ye haber göndermişti. Mu'ineddin Pervane, Sultan Rükneddin'in tek başına iktidara geçebilmesi için onun tarafını ve gücünü artırmak adına Sahip Fahreddin ile ittifak yapmak istemiştir. Bunun için de Sahip Fahreddin'e ülkenin tamamının veziri olacağını vaat etmiştir. Bu fikir Sahip Fahreddin'in hoşuna gitmişti. Ona ülkenin yarısının veziri olmaktansa tamamının veziri olmak daha cazip gelmiştir. Bu durumda Fahreddin Ali ve Mu'ineddin Pervane, Sultan İzzeddin Keykavus'a ihanet içerisinde olup, birlikte hareket ettiler. Onların bu ihanetini Sultan İzzeddin Keykavus fark ettiğinde kendisine bağlı adamları ile İstanbul'a doğru kaçarak sultanlıktan çekildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 51-53; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46).

2.4.5. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1266) ve Saltanat Nâibi Nizameddin Hurşid ile Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail

Rükneddin Kılıç Arslan, tahtın diğer ortağını bertaraf ederek ülkenin tek sultanı olarak başa geçti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 53). Pervane Mu'ineddin sayesinde tek sultan olmayı başaran Rükneddin Kılıç Arslan, Pervane Mu'ineddin'in nüfuzu altındaydı. Çünkü Pervane Mu'ineddin, saltanat nâibi Nizameddin Hurşid⁴⁵ ve emir-i hâcib Mu'ineddin'in, Baycu ile görüşmeleri ve onu iknaları neticesinde Rükneddin tahta geçirilmişti. Sultan Rükneddin bu emirlerin yardımları sayesinde saltanatı elde etmiş oldu. Devlet işleri de onlar sayesinde yolunda ilerledi. Bununla beraber Moğol ordusunun ihtiyaçlarının giderilmesi için devletin her vilayetine fermanlar ve menşurlar gönderilmişti. Anadolu'daki bu hal, Hoca Noyan'ın isteklerinde ve emirlerinde aşırıya kaçması ile bozulmuştur. O, zalimce ve gaddarca davranışlar sergiliyordu. Onun artan bu sert davranışlarından dolayı, saltanat nâibi Nizameddin Hurşid, onu ortadan kaldırmayı planladı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 33, 34; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 47; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 88, 89).

⁴⁵Nizameddin Hurşid'e önce vezirlik teklif edilmiştir. Ancak o, kendisini bu makama layık görmediği için bu görevi kabul etmemiştir. Bu sebeple o saltanat nâipliğine atanmıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 577; Yinanç, 2014, s. 227).

Nizameddin Hurşid bu emeli için Hoca Hoyan'ın yemeğine zehir kattırıştır. Böylece onun vefat etmesine sebep olmuştur. Bu yüzden de bu ölümden sorumlu tutularak itham edilip, idam edilmiştir. Böylelikle devlet işlerinde Muîneddin daha fazla ön plana çıkmıştır (Yınanç, 2014, s. 228; Ersan, 2018, s. 253).

Saltanat nâibi Hurşid'in ölümüyle istifa makamından saltanat nâipliği makamına geçen Eminüddin Mikail vezir Sâhib Fahreddin'in onayı ile bu makama atanmıştır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48; Yınanç, 2014, s.247). Buradan saltanat nâipliğinin sultan tarafından tayin edilebileceği gibi vezir tarafından da bu makama atama yapılabileceği dolayısı ile saltanat nâipliğinin Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirlik makamı kadar etkin ve güçlü bir makam olmadığı daha net olarak anlaşılmaktadır.

Selçuklu gulam sistemi içerisinde yetişmiş Rum asıllı gulamlardan birisi olan Eminüddin Mikail, Türkiye Selçuklu Devleti'nde ilk olarak istifa divanında görev alarak hizmet etmeye başlamış, buradan da saltanat nâipliğine kadar yükselmiştir ve bu görevi 1277 senesine kadar sürmüştür (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48; Boz, 2013, s. 54, 61). Kaynaklar onu yumuşak huylu, gururlu, yardımsever, iyiliksever ve adalete değer veren bir emir olarak tanımlamaktadır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 56, 74).

1271 yılında saltanat nâipliği, müstevfi, müşrifü'l-mülk, beylerbeyi ve diğer devlet erkânı Pervane Muîneddin'e bağlı bir hale geldiler. Muîneddin'ine artan bu talebe karşılık Sahip Fahreddin Ali dışlandı ve Sultan İzzeddin Keykavus'a, bağlı olmakla itham edilerek azledilmek istendi. Selçuklu ümerası onu Moğol emirlerinin yardımı ile vezaretten uzaklaştırdı ve onu Osmancık kalesine hapsedtirdiler⁴⁶ (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 600-603; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71; *Selçuknâme*, 2010, s. 228-230). Bu dönemde makamlarda da değişmeler meydana geldi. Fahreddin Ali'den boşalan vezirlik makamı, Meceddin Muhammed'e tayin edildi. İstifâ makamı Celaleddin Mahmud'a, ondan boşalan işraf'lık makamı ise Zahireddin Mütevecc'e verildi. Bu atamalar birkaç yıl bu şekilde devam etmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71, 72).

Eminüddin Mikâil'in saltanat nâipliği makamına gelmesinden bir yıl sonra, siyasi tablonun yeniden II. İzzeddin Keykavus aleyhinde değişmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında II. Keykavus'un, devletin Moğollara ödemekle yükümlü olduğu

⁴⁶Sahip Fahreddin Ali'nin 1274 yılında Pervane Muîneddin'den bir fırsatını bulup, Abaka'nın huzuruna kıymetli hediyeler ile çıkması ve ikinci sefer vezirlik makamını elde etmesi bahsi için bkz. (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 72-74).

borcun, kendi hissesine düşen kısmını ödemede isteksiz davranarak, tahsil için kendisine gelmiş olan Moğol elçilerine karşı soğuk bir tavır sergilemiş olması ve bilhassa IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri olan Muînüddin Süleyman'ın Moğolları, Sultan II. İzzeddin Keykavus aleyhinde kışkırtma girişimleri etkili olmuştur (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 49-50; Sümer, 1969, s. 356).

Eminüddin Mikail'in saltanat nâipliği makamında bulunduğu süre zarfında ve daha sonrasında, Moğollar kendilerine hizmet eden Selçuklu devlet adamlarını, Moğol kumandanlarını ve asilzadelerini Anadolu'ya nâip atayarak Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuşlardı.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. İzzeddin Keykavus'un Moğollar karşısında yenilgiye uğraması sonucunda Konya'da tahta oturtulmuştu. Onun saltanatı zamanında iktidar üzerinde saltanat nâibi Nizameddin Hurşid ile Pervane Muîneddin Süleyman birinci derecede rol oynamıştır (*Selçuknâme*, 2010, s. 214). Nizameddin Hurşid, Moğol birliklerinin başında duran ve halka karşı acımasız davranışlar sergileyen Hoca Noyan'ın yemeğine zehir kattırıp onun ölümüne sebep olmaktan sorumlu tutulmuş ve bu yüzden idam edilmiştir. Bu durumda Selçuklu Devletinde yegâne söz sahibi olarak Pervane Muîneddin Süleyman kalmıştır. O, dilediği gibi kararlar alıp bunları uygulama imkânı elde etmiştir. Bununla beraber aldığı iyi tedbirler devletin ve ordunun iyi bir düzene girmesinde etkili oldu. Muîneddin, vilayetlere güçlü ve cesur komutanlar tayin etti. Halk, onun faaliyetleri sebebiyle ondan memnun kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 36).

Muîneddin Pervane, aslen Deylemlidir ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızıyla evliydi. O, Anadolu üzerinde Moğol hâkimiyeti başladıktan sonra, bazen onların lehine bazen de aleyhine olarak faaliyetler göstermiştir. Muîneddin Pervane, Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak ederek Moğolların aleyhine olacak şekilde girişimlerde bulunmuştur ve bu yüzden Moğolların nezdinde onun kıymeti azalmıştır (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 43; Turan, 1996, s. 537-543). Nitekim o bu sebeple, 1277 yılında Moğollar tarafından öldürülecektir (Turan, 2014, s. 221; Turan, 1996, s. 553-557).

Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın emirlere kötü davranması üzerine ümera ona karşı tavır aldı. Nihayetinde ona karşı olanlar, sultanın yaşamına son verdiler (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 62-66).

2.4.6. Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) ve Saltanat Nâibi Eminüddin Mikail

Babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, ümera ile arasının iyi olmaması sebebiyle sultanın ümera tarafından öldürülmesi üzerine oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev başa geçirildi. O, sultan olduğu vakit henüz 6 yaşındaydı. Onun yetiştirilmesi ve devlet terbiyesi işini üstlenenler, babasının saltanatına son verenlerdi. Dolayısıyla emirler onu kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda yetiştirmişlerdir (Kaymaz, 1964, s. 101). Onun zamanında saltanat nâipliği görevi, Eminüddin Mikail'de kaldı. Sadece bu makam değil, diğer makamlarda eskiden olduğu gibi aynı şekilde değişmeden kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 66, 67; Turan, 1996, s. 416). Bunun en önemli sebebi ümeranın ortak kararı ile iktidardan sabık sultanın çekilip her ne kadar onun oğlu olsa dahi sultanın yerine kendi istekleri doğrultusunda onun oğlunu saltanatın başına geçirmiş olmalarıdır.

Ancak 1271-1272 yılının ilk başlarında, saltanat nâibi de içinde olacak şekilde bütün devlet erkânı ve makamlar Pervane Muîneddin'in himayesine girdiler ve makamlarda değişiklikler oldu. Vezirlik, Sâhib Meceddeddin Muhammed'e, istifa makamı Celaleddin Mahmud'a tayin edildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71, 72).

Saltanat nâibi Eminüddin Mikail, Karamanoğulları'nın ayaklanması üzerine meydana gelen karışıklığı gidermek için teşebbüslerde bulundu. Ancak bunda başarı sağlayamayınca, Konya'ya gitti ve kışlağa çekildi (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 628-634; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 86, 87; Yımaç, 2014, s. 297-299; Turan, 1996, s. 559, 560).

Eminüddin Mikail'i Cimri isyanının bastırılmasında, Konya'daki karışıklıkların ve fitnelerin giderilmesinde de görmekteyiz. Ancak Eminüddin Mikail, Cimri'nin Konya'yı ele geçirme teşebbüsüne karşı koyamadı. Hatta bu esnada hayatını kaybetti. Mal varlığı ise Cimri'nin yağmasına, talanına maruz kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 85-87, 96; *Selçuknâme*, 2010, s. 245, 246).

Eminüddin Mikail saltanat nâipliği makamında bulunduğu süre boyunca sultanların iktidarları üzerinde doğrudan bir etkide bulunamamıştır. O, görevi boyunca devlet içerisindeki ayaklanmaları, isyanları ve tehlikeleri bertaraf etmek ile meşgul olmuştur.

2.4.7. Sultan II. Gıyaseddin Mesud (1284-1296) ve Saltanat Nâibi Mucireddin Emir Şah ile Saltanat Nâibi Kemaleddin Tiflisî

Sultan Mesud, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı üzerine Selçuklu tahtına geçti. Saltanata önce Moğol hükümdarı (Ecen) tarafından Sultan Rükneddin'in oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte geçirildi. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu duruma içerleyip Erzincan'a dönmesi ile saltanatın tek hâkimi Sultan Mesud oldu. Onun saltanat nâipliğini Mucireddin yaptı. Saltanat nâibi Mucireddin ile vezir sâhib Fahreddin Ali aralarında bir ittifak yaptı. Ancak vezir Fahreddin Ali, 22 Kasım 1288 tarihinde vefat etmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 108, 118). Onun asıl adı, Fahreddin Ali b. Hüseyin er-Rumî olup, o kırk yıldan fazla bir süre, Selçuklu Devleti hizmetinde emir-i dad, saltanat nâibi ve vezir olarak çalışmıştır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45, 47; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 108; Sevim ve Merçil, 1995, s. 488; Yinanç, 2014, s. 222).

Fahreddin Ali, Anadolu'nun köklü bir ailesine mensuptu. Çok zengin olmakla beraber âlim bir kişi olduğu söylenemezdi. Arapça 'ya çok iyi hâkim olamadığı için ondan sonra defterler Farsça yazılmaya başlamıştır (Yinanç, 2014, s. 247). Sahip Fahreddin Ali, servetinin çoğunu başta Konya olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde medreseler, kervansaraylar, tekkeler, çeşmeler vs. yaptırarak kullanmıştır (*Âriflerin Menkabeleri*, 1973, s. 67; Turan, 1996, s. 591). Sahip Fahreddin Ali, halk tarafından çok beğenilen bir emirdi. O, halkın kendisi ile görüşebilmesi için onlara görüşme kolaylığı ve kendisine ulaşabilmeleri için imkânlar sunmuştur. Onun huzurundan hiç kimse gayrimemnun bir şekilde ayrılmazdı. Fahreddin Ali'nin bu özelliği onun uzun yıllar Selçuklu hizmetinde vezirlik makamında kalmasına sebep olmuştur (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48).

Moğollar, Sahip Fahreddin Ali'den boşalan vezirlik makamına maliyeci olan Kazvinli Fahreddin'i tayin ettiler. Mucireddin Emir Şah ise saltanat nâipliği makamında hizmet etmeye devam etti. (Sevim ve Merçil, 1995, s. 488).

Sâhib Kazvini 1288 yılında vezir olmasına rağmen Mucireddin Emir Şah'ın saltanat nâipliği daha ön plandaydı. Sâhib Kazvini'nin devlet işlerinde bir ağırlığı bulunmamaktaydı. Saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah ise emirlik ve nâiplik sıfatının altında bütün devlet işlerinin yönetimini yürütmekteydi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 117, 118, 122-124). Makam olarak vezirlik, saltanat nâipliğinden daha üst derece

olmasına rağmen Sâhib Kazvini'nin şahsından dolayı bu makam etkisini onun zamanında gösterememiştir

Saltanat nâibi Mucireddin, Sâhib Kazvini'nin Anadolu üzerinde haksız kazanç sağlamasına önce bir şey söylemedi. Ancak Moğollar ile arası iyi olan ve onlara sık sık hediye götüren Mucireddin, onları ikna etmesi ile birlikte daha sonra Anadolu'nun vergilerini Sâhib Kazvini ile beraber tahsil etmeye başladı (Yınanç, 2014, s. 333).

Buna göre Anadolu, Kızılırmak sınır olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Batı tarafı Sâhib Kazvini, doğu tarafı ise saltanat nâibi Mucireddin'in idaresindeydi. Her ikisi de kendilerine düşen memleketin varidatını almaya gitmekteydiler. Yanlarında da Moğol ordusu kumandanlarından biri onlara eşlik etmekteydi. Onların Moğol askerleri eşliğinde halka cebir ve şiddet uygulamalarının miktarı ise her geçen gün artarak devam etmiştir (Yınanç, 2014, s. 333; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 122-124). Mucireddin, Moğol emiri Tolatay ile beraber Kayseri'den itibaren Erzurum'a kadar bütün Doğu Anadolu'da tahsilat yapmaktaydı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 122; Yınanç, 2014, s. 334).

Sâhib Kazvini ve saltanat nâibi Mucireddin'in vergi tahsili adı altında halka karşı uyguladıkları şiddetler sebebiyle ülkede asayiş, ticaret, ziraat zarar görmüş, nüfus azalmış ve halk mahvolmuştu. Bu durum iki sene kadar devam etmiş ve Anadolu halkından elde edilen vergiler Moğolların hazinelerine ve Sâhib Kazvini ile saltanat nâibinin ve onların yanındakilerin eline gitmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 115; Yınanç, 2014, s. 334). Halkın bu zalim tahsilata karşı şikâyet ve feryatları artınca İlhanlı Sadûddeve bu duruma daha fazla duyarsız kalamadı ve bu ikisini görevlerinden azletti. Anadolu'nun vezirliğine Sâhib Şemseddin Ahmed-i Laguşi'yi, niyâbete ise Kılavuzoğlunu tayin etti ve Sâhib ile Mucireddin'i tevkif için de Göçebe Elçi'yi görevlendirdi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 124; Yınanç, 2014, s. 334).

Ancak Mucireddin bu duruma itiraz etmiş, İlhan nezdine gitmiş ve sâhib-i divan Sadreddin Halid'in ve diğer Devlet-i İlhaniye erkânın teveccühünü kazanmıştır. Buna göre Anadolu saltanat nâipliği görevine geri iade edilmiştir. Üstelik İlhanlı Devleti'nin de niyâbet-i ulya'lığına tayin edilmiştir (Yınanç, 2014, s. 340).

Saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah, saltanat nâipliği görevinde bulunduğu süre zarfında Moğollar ile iyi geçinmiştir. O, bu görevi sürdürürken kendi hesabına iyi bir gelir elde etmişti ve bu yüzden kazancı çoktu. Mucireddin Emir Şah sahip olduğu makamın

muhafazası ve devam etmesi için Moğolları her zaman hediyeler ile hoş tutmaya çalışmıştır.

Mucireddin'e ayrıca dalay⁴⁷ ve incü⁴⁸ yönetimi işleri de verildi. Bu tarihlerde ülkede divan işleri uyum içerisindeydi. Ancak Moğol ve Müslüman emirler arasında daha fazla vergi geliri elde edebilmek için rekabet sürüyordu. Saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah, devlet işlerini kardeşi Rükneddin Muhammed ile beraber yürütmüştür. Mucireddin Emir Şah kardeşini, kendisine devlet işlerinde yardımcı ve destekleyici olması için görevlendirmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 135, 144).

Saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah, Baltu'dan ayrıldıktan sonra (Baltu isyanı) devlet makamlarında değişiklikler oldu. Sultan Mesud'un Gazan Han'a gitmesi sonucunda, saltanat nâipliğine Kemaleddin Tiflisî atandı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 168, 169).

1296 ve 1298 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti tahtı boş kalmıştı. İlhanlılar bu zaman aralığında, Muîneddin Mehmet'i pervane, Cemaleddin Mehmet'i vezir, Kemaleddin Tiflisî'yi saltanat nâibi ve Şerefeddin Osman'ı müstevfi olarak tayin etmiştir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 168; Sevim ve Yücel, 1989).

Kemaleddin Tiflisî'nin cimri ve kibirli bir yapıya sahip olmasından dolayı o, hem halk hem de seçkin kimseler tarafından hiçbir zaman sevilmemiştir. Kemaleddin Tiflisî, halka ağır yükler yüklemiştir. Bu arada Mucireddin Emir Şah, devlet işlerinde ve idarede hala söz sahibiydi. Diğer emirler Kemaleddin Tiflisî'nin hareketlerinden hoşlanmadıkları ve kötü idaresini gördükten sonra Mucireddin Emir Şah'tan özür dilemişlerdir. Mucireddin ise onlara karşı intikam duygusu beslemeyip, onların vefasızlıklarının üzerinde durmamıştır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 176-179, 190).

1299 yılında saltanat nâipliği makamına tekrardan Mucireddin Emir Şah tayin edildi. Şerefeddin Abdurrahman-ı Tebrizî maliye makamına getirildi. Vezirlik makamı Sâhib

⁴⁷Dalay kelimesi, Türkçe ve Moğolcada okyanus, deniz, engin çöl anlamlarına gelmektedir. Dalay, devlet teşkilatında, devlet hazinesinde umuma ait irad ve araziye ifade eden bir terimdir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 144, dp. 301).

⁴⁸Moğollar, hükümdarın emlak ve arazilerini ifade ederken incü terimini kullanmışlardır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 144).

Cemaleddin'e tayin edildi. Bu atamalardan sonra onlara rütbelerinin değerine göre yarlıg⁴⁹ ve payza⁵⁰ verildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 195).

Mucireddin Emir Şah, devletin işlerini tedbiri ve gayreti ile yürütmesi sebebiyle saltanatın güven vasıtası olarak kabul görmüş ve ona ikinci sefer saltanat nâipliği tevcih edilmiştir. 1301 yılında eceli ile ölen Mücireddin Emir Şah, Selçuklu Devleti'nin son saltanat nâibi idi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 226).

⁴⁹Hükümdarların gönderdikleri mektup ve fermanlara verilen bir isimdir (Uzunçarşılı, 2002, s. 197, 198).

⁵⁰Moğol devletinde levha tarzında şahsa mahsus verilen bir çeşit emnamedir (Uzunçarşılı, 2002, s. 202, 203).

3. BÖLÜM: SALTANAT NÂİPLİĞİ MAKAMI

3.1. MEMLÛK DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLİĞİ

Memlûk Devleti'nde nâiplik veya saltanat nâipliği unvanı sadece tek bir makamı isimlendirmek için kullanılmamıştır. Kelime anlamından da anlaşılacağı üzere sultan yardımcısı anlamındaki bu unvan, genel bir anlam ifade etmekteydi. Merkezde yani Kahire'de sultanın nâibi olan devlet adamı, saltanat nâibi olarak isimlendirilirken, eyaletlerdeki yöneticiler de bu unvanı almaktaydılar.

Mısır ve Suriye bölgelerini kapsayan Memlûk Devletinin toprakları nâipliklere yani eyaletlere ayrılmaktaydı. Bu eyaletler Yukarı Mısır, Aşağı Mısır, İskenderiye, Kerak, Hama, Halep, Hıms, Safed, Gazze ve Dımaşk saltanat nâiplikleriydi (*Subhû'l*, 1914, c. 4, s. 24; Kortantamer, 1993, s. 8; Yiğit, 2015, s. 193-195; Keleş, 2002, s. 314).

Merkezde devletin genel işlerini yöneten saltanat nâibi, Memlûk kaynaklarında diğer eyaletlerde yönetici olan saltanat nâiplerinden ayırt edilebilmek için *en-nâibû'l-kâfil*, *en-nâibû'l-hazre*, *kâfilü'l-memâliki'l İslamiyye* ya da *es-sultanû's-sâni* adlarıyla da zikredilmektedir (*et-Tarif*, 1988, s. 95; *Hüsnü'l Muhadara*, 1967, c. 2, s. 130; Uzunçarşılı, 1988, s. 349). Bununla beraber Dımaşk nâibine *kâfilü's-saltana* ve diğer önemli bölgelerin nâiplerine *nâibû's-saltana* ve ikinci dereceden önemli yerlerin nâiplerine *en-nâib bi-fülâna eş-şerife* denilmekteydi (Ayalon, 2015, s. 92; *Subhû'l*, 1914, c. 4, s. 16-18; *et-Tarif*, 1988, s. 127).

Askeri bir idare yapısına sahip Memlûk Devleti'nde, esas olan idari ve askeri vazifelere, memlûk sistemi içerisinde yetişmiş olan ümera görevlendirilmekteydi. Bunlara erbâb-ı seyf yani kılıç ehli denilmekteydi. Nâib-i kâfil, atabekü'l-asâkir, re'si-nevbe, hâcib, devadar, üstâddâr, candar, emir-i meclis, emir-i silâh, emir-i ahur gibi mühim görevler ile eyalet nâiplikleri askeri sınıftan yetişmiş olan köle ümeraya yani memlûklere tevcih edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 295).

Saltanat nâibi, sultanın vekili olup, onun devlet işlerinde en büyük yardımcısı idi. Memlûklerde idari ve askeri mevkiiler içerisinde sultanlıktan sonra saltanat nâipliği kurumu en yüksek makam kabul edilmiştir (Keleş, 2002, s. 311). Tabi ki bu durum

saltanat nâipliği makamının güçlü olduğu özellikle Bahrî Memlûkler'in ilk dönemi için geçerlidir.

Saltanat nâipleri, Memlûk Devletinde en üst düzey askerler arasından seçilmiştir. Saltanat nâipliği görevinde bulunmuş kişiler dikkate alındığında memlûk sistemi içerisinde *emir-i mie mukaddem-i elf*⁵¹ olanların bu makama getirildiği görülmektedir (*Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*, 1892, s. 111-113, Uzunçarşılı, 1988, s. 294, 325). Sultandan sonra diğer makamlar içerisinde üst sırada yer alan bir makam sahibinin şüphesiz iyi bir askeri eğitimden geçmiş olması gerekirdi. Memlûk sistemi içerisinde en üst emirlik rütbesi olan emir-i mie'lerin bu vazifeye gelmesi gerekli birikim ve meziyetlere sahip olmayan kişilerin bu makama gelemeyeceğinin en büyük göstergesidir.⁵²

Genel olarak bakıldığında saltanat nâibinin görev ve yetkilerinin çok geniş olduğu görülmektedir. O adeta sultan gibi hükmedebilirdi. Tekâlitlerde, tevakîlerde (imzalar, mühürler) ve menâşirlerde (emirnameler) vb. onun adı geçerdi. Saltanat nâipleri, devletin askeri ve idari tüm işlerinde neredeyse bir sultan kadar yaptırım gücü olan bir yetkiye sahipti (*et-Tarif*, 1988, s. 94, 130, 131; Uzunçarşılı, 1988, s. 349; *Mısır Memalike Sultanları*, 1837, c. 1, s. 98). Memlûk kaynakları saltanat nâiplerini yetkileri sınırlandırılmış sultan veya ikinci bir sultan olarak belirtmişlerdir (*Subhû'l*, 1914, c. 4, s. 16, 17; *en-Nücümü'z-Zâhire*, 2013, s. 581).

“Merasimlerde kendi ordusuyla gelir, herkes onun emrinde olur; sultanın huzuruna çıktığında eyvan sütununda dururdu. Yemek şöleni bittiğinde emirlerle birlikte kale içinde niyâbet sarayına çıkar, halka açık meclisler kurar, görevliler, hâcipler huzurunda ayakta durur, devlet ve halkın meselelerini kendisine arz ederler; sonra yemek verilirdi. Ordu divanı yalnızca ona bağlıydı ve onunla toplantı yapardı.” (*en-Nücümü'z-Zahire*, 2013, s. 581).

İbn Tağrıberdi'nin aktardığı bu bilgiler dikkate alındığında Memlûk Devleti'nde sultandan sonra en yetkili kişi olan saltanat nâibi, bu özelliğinden dolayı ikinci sultan olarak kaydedilmiştir. Saltanat nâipliği makamının, sultanlık makamı ile neredeyse eş

⁵¹Memlûk Devleti'nde, ordu komutanları içerisinde en yüksek rütbeye sahip olan emir, *emir mie mukaddemü elf* idi. Bu emirin hizmetinde yüz süvari bulunmakta olup, toplamda 1.000 *halka* askerine komutanlık etmekteydi. Bu rütbe kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmektedir. Bazen tam adıyla *emir mie faris mukaddem alü elf* şeklinde, bazen bundan daha kısa, *mukaddem elf*, *emir mie*, *emir elf* bazen de çoğul halinde *ümerâü'l-mi'in*, *ulûf* olarak geçmektedir. Sayıları dönem dönem farklılık gösterebilen ancak genel olarak toplamda yirmi dört olan bu ümera arasından devletin üst makamlarına atamalar gerçekleştirilirdi (Ayalon, 2015, s. 74-77).

⁵²Saltanat nâibi Kusun'un memlûk sayılıp sayılmayacağı tartışmalı olsa da emir-i mie mukaddem-i elf olduğu kesindir.

değer görülmesi ve bu makam ile karşılaştırılmasının sebebi, onun diğer emirlerden ve makamlardan daha üst bir dereceye sahip olduğunu göstermek için olmalıdır. Bununla beraber resmi olarak devletin en üst makamı sultanlıktır. Sultanlık makamı sadece bir kişinin sahip olabileceği bir mevki idi.

Askeri, idari, mali işlerde, saltanat nâibinin bilgisi ve ilgisi dâhilinde olan tüm konularda onun isteği dışında bir durum olması veya karar alınması nadir olarak görülmekteydi. Saltanat nâibinin sultana danışmaksızın memur ve kâtiplerin yerlerini değiştirme yetkisi vardı. Sultanın mevkib günlerinde (merasim ve alay günleri) saltanat nâibi de asker ile birlikte atlanırdı. Asker, saltanat nâibinin emri altında olurdu. Saltanat nâibinin sultana danışmadan yaptığı bir iş de onun asker toplama yetkisine sahip olmasıdır. Saltanat nâibi sultana danışmadan asker toplayabilir, onları kendi uygun gördüğü hizmet alanlarına yönlendirebilir ve onlara yeni görevler tayin edebilirdi. Ancak vezir, kâtip, dört mezhep baş kadısı, askeri divan kâtiplerini görevden alarak, onların yerlerine tayinde bulunma hakkına sahip değildi. Saltanat nâipleri yetkisinin dışında olan bu makamların tayinlerine müdahil olmak istediği vakitlerde, sultana bu konularda görüşünü arz edebilirdi (*Subhû'l A'sa*, 1914, c. 11, s. 130, 131, 134; *et-Tarif*, 1988, s. 94, 95; Uzunçarşılı, 1988, s. 349, 350). Buradan devletin geleceği için kritik pozisyonlarda hizmet eden emirlerin görevleri, görevlerinin değişimi gibi hususların sadece sultanın yetkisi dâhilinde olduğunu, sultanın bu gücünü kimseyle paylaşmak istemediğini anlamaktayız. Bu genellemelerin yanı sıra özellikle çocuk sultanlar döneminde saltanat nâipleri veya sultanı tahakkümü altında tutan nüfuzlu emirler bu atamaları gerçekleştiriyorlardı. Saltanat nâipleri daha muktedir sultanlar döneminde ise sultanı ikna etme ve yönlendirmede önemli rol oynuyordu.

Memlûk sultanları ikta dağıtım işini genellikle saltanat nâibinin denetim ve yetkisine bırakmışlardı. İkta dağıtım işine bakan divanû'l-ceyş ve sahib'ül divanû'l-ceyş dahi saltanat nâibinin denetim ve kontrolü altındaydı. Saltanat nâibi ordu teftişlerinde askeri birliklerin önünde ilerlerdi. Divanû'l-ceyş onun nezaretinde olup, saltanat nâibi ile sürekli yakın temas halindeydi (*Hüsnü'l Muhadara*, 1967, c. 2, s. 130; *Subhû'l A'sa*, 1914, c. 4, s. 16-22; Ayalon, 2015, s. 92).

Saltanat nâibi, iktayı sultan adına imzalar ve küçük iktaları sultana danışmadan dağıtabilirdi (*Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*, 1892, s. 112; *Hüsnü'l Muhadara*, 1967, c. 2, s. 130; Ayalon, 2015, s. 92; Keleş, 1998, s. 10). Saltanat nâipleri içerisinde sultanın devlet

üzerindeki nüfuzuna bağlı olarak bu görevi suiistimal edenler de mevcut olmuştur. Nitekim Sultan es-Salih İmadeddin İsmail'in saltanat nâibi Aksungur es-Sellari, ikta dağıtımını meselesinde dilediği gibi ikta dağıtmaya başlamış ve yaptığı haksızlıklardan dolayı tepki çekmiştir. Sultan onun bu hareketlerine mani olamamıştır. Sultan Laçin'in saltanat nâibi Mengü Timur'un ikta dağıtımındaki tutumları, siyasi karmaşaya ve emirlerin öfkesine yol açıp, bu durumu kontrolü altına alamayan sultanın iktidarının son bulmasına sebep olmuştur.

Saltanat nâipleri tarafından sultana iletilmesi gereken hususlar, bazen bazı saltanat nâipleri tarafından sultana iletilmeyebiliyordu. Yani siyasi ortam elverdiği sürece saltanat nâiplerinin görevlerini suiistimal ettiği vakitler de olmuştur. Makamının verdiği güç ile saltanat nâibi, büyük oranda reddedilmeyeceği için sultana sunacağı arzuhallere kendi görüşlerini de ekleyerek sultan ve devletin istikbali üzerinde söz hakkına sahip olmak için kendisine fırsatlar yaratma peşinde olabilmıştır. Örneğin yukarıda daha önce zikrettiğimiz gibi Laçin'in saltanat nâibi Mengü Timur, ikta dağıtımını meselesinde sultana danışmaksızın dilediği gibi keyfi hareketlerde bulunup, sultanın kararlarını dahi iptal edebilecek bir pozisyona sahip olmuştur.

Memlûk Devleti'nde rütbesine göre her emir, belli bir miktarda memlûğe sahip olabilirdi. Emirlerin hizmetindeki memlûk sayısı kaydedilerek divanû'l-ceyş tarafından kontrol edilirdi. Bir emirin yeni memlûk alabilmesi için geçerli bir mazereti olması gerekirdi. Bu mazeret, memlûğün vefat etmesi veyahut kovulmasıdır. Bir memlûğün yetiştirilme süreci ve masrafları dikkate alındığında kovulması kolay bir iş değildi. Emir in bunu yapabilmesi için divanû'l-ceyş'i yöneten saltanat nâibini gerekçeleriyle ikna etmesi gerekmektedir (Ayalon, 2015, s. 62).

Saltanat nâibi divan günlerinde darü'l-adl (adalet sarayı) de bulunurdu. Sultanın huzurunda darü'l-adl'de bulunduğu vakit salondaki sütunun yanında ayakta dururdu. Sultan divanda yok iken ümeranın huzurunda divan akdedirdi. Zira sultanın tahtının yanında kendi makamı vardı. Saltanat nâibi böyle bir divanda arzuhalleri buyurur, kendisine de ayakta duran hâcipler vasıtasıyla⁵³ arzuhaller iletilirdi. Saltanat nâibi,

⁵³Hâcibu'l-hüccabın en temel görevi, devletin yasasına göre memlûkler arasındaki davalara bakmaktır. Bu makam sahibi, geniş bir yetki ve otoriteye sahiptir. Ancak saltanat nâiplerinin mevcut olduğu zamanlarda çoğunlukla hâcibu'l-hüccab, saltanat nâibine danıştırdı (*Subhû'l A'şâ*, c. 4, 1914, s. 19, 20; Ayalon, 2015, s. 95).

kendisine sunulan arzuhaller, mazbatalar ve diğ er sunulan meseleler hakkında bir hüküm verirdi. Böylelikle divan işlerinin birçoğunu o görmekteydi. Saltanat nâibi divan işlerinde, sultanın bizatihi kendi iradesine ve arzına bağı lı bir durum olduğ unda veya müşkül bir sorun olduğ u zaman, sultana bir arıza sunardı. Sultan kendisine saltanat nâibi tarafından iletilen arıza hakkında vardığı karar neticesinde saltanat nâibine direktif verir ve ne yapılması gerekiyorsa onun icra edilmesi için talimat verirdi. Saltanat nâibinin sultanın verdiğı karara itiraz etme şansı yoktu, sultanın verdiğı karar ne ise onu aynen yapmak zorundaydı. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır, o da alınacak kararların çoğı zaman saltanat nâibinin etkisi ve arzusu dâhilinde olduğ udur. Saltanat nâibi sultana sunacağı arzuhalleri konu ne olursa olsun ve ne kadar ehemmiyetli olursa olsun öncelikle buna kendisi karar vermekteydi (*et-Tarif*, 1988, c. 1, s. 94, 95; Uzunçarşılı, 1988, s. 350).

Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar saltanat nâipleri, ikametgâhlarında darü'l-adl vekilleri ile birlikte adli meselelere dair davalar ile sultan adına meşgul olmuştur. Yani sultan doğrudan bu işle ilgilenmemekteydi. Ancak en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatıyla beraber sultan, saltanat nâibini bu işten men edip, bizzat dilekçeler ile ilgilenmiştir (Holt, 1988, s. 234, 235). Bunun muhtemel nedeni Sultan en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatı döneminde ifade ettiğimiz gibi saltanat nâipliğı ve diğ er makamları ilga etmiş olmasıdır. Esasında bu durum tamamen saltanat nâipliğı makamının gücünün elinden alınması ile ilişkilidir.

Sultan el-Melik el-Mansur Kalavun zamanında, 1288 yılında sultanların ikamet ettiğı kalede niyâbet dairesi kurulmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 350). Saltanat nâibi dışında diğ er emirler buraya at ile girememekteydi (*Subhû'l*, c. 4, 1914, s. 225). Saltanat nâibi Hüsameddin Toruntay ve ondan sonraki saltanat nâipleri bu dairede ikamet etmiştir. en-Nasır Muhammed'in saltanat nâipliğı makamına atama yapmaması ile burası boş bir arazi halini aldı. Kusun'un saltanat nâibi tayin edilmesiyle birlikte burası tekrardan inşa ettirilmiştir (*Mısır Memalike Sultanları*, 1837, c. 1, s. 101).

Merkezde ikamet eden saltanat nâibi, sultanın yanında bulunduğı için sultanın hareketlerini, alacağı kararları ve uygulamalarını daha yakından takip edebilmekteydi. Merkezde bulunması sebebi ile devletin ve kendi istikbalinin söz konusu olduğ u durumları yakından gözlemlemekte ve olaylara müdahale etme şansına sahipti.

Ayrıca iktidara geçme düşüncesini taşıyorsa -ki bu hep olagelmıştır- bunun için uygun ortam yaratma şansına malik olurdu. Ancak sultanın onu takip etme olasılığı yüksek olduğundan dolayı bu niyetlerini ve hareketlerini sultana hissettirmeden yapması gerekmiştir.

Nitekim saltanat nâibi Kusun bu göreve tayin edilmeden önce o bu makamda hizmet etmek için merkezde bulunmak, Kal'a'tül-Cebel dışarısına çıkmamak şartını öne sürmüştür. Kusun, sultanın ve yanındaki emirlerin faaliyetlerini ve durumlarını takip edebilmek, kendisine karşı duran emirlerin bir birlik oluşturup kendisine muhalefet ve tuzak kurmalarına mani olmak için böyle bir istekte bulunmuş olmalıdır. O bu isteğinde son derece haklıydı. Çünkü Memlûk Devleti'nde sultanlık ve saltanat nâipliği makamı her daim uyanık ve tehlikelere karşı tetikte olunmasını gerekli kılıyordu. Bu iki makamda bulunan kişinin bir anlık gaflette bulunmaları onları makamlarından yoksun bırakabilmekteydi.

Memlûklerde saltanat değişikliğinde bir önceki sultanın saltanat nâibi aynı şekilde görevine devam edebilmekteydi. Yani her saltanat değişikliği saltanat nâiplerinin de değişmesini gerekli kılmıyordu. Bu durum memlûklerin kendi aralarındaki güç mücadelelerine ve nüfuzlu emirlerin gücüne bağlı olarak değişebilmekteydi. Nitekim Sultan Aybek'in saltanat nâibi Kutuz bir sonraki saltanat döneminde de görevine devam etmiştir. Aynı şekilde Bedreddin Bilik el-Hazindar, Sellar ve Erkutay da bir sonraki saltanat döneminde saltanat nâipliği görevlerine devam etmiştir.

Memlûklerde bir saltanat nâibi sultan tarafından gerekli görüldüğü takdirde azledilebilirdi. Bu durumun genel olarak sebebi, saltanat nâibinin sultanın iktidarına göz dikmesidir. Saltanat nâibinin bunun için giriştiği faaliyetler sultan tarafından fark edildiğinde sultan, nâibini azledilebilirdi. Üstelik azlettiği saltanat nâibini de tekrardan eski görevine tayin edebilirdi. Baybars'ın saltanat nâibi Bedreddin Bilik el-Hazindar bu duruma örnek gösterilebilir. Azledilmelerinin bir diğer sebebi de saltanat nâibinin devlet işlerinde yetersiz görülmesidir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse Sultan Bereke, saltanat nâibi tayin ettiği Efrem'den beklediği hizmeti göremeyince onu görevinden azletmiştir.

Memlûk Devlet'inde saltanat nâibi olarak görev yaparken sultanlık makamına ulaşan beş saltanat nâibi mevcuttur. Saltanat nâibi Kutuz, yaklaşan Moğol tehlikesinin ciddiyetine

binaen devletin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak sultanın yaşının küçük olduğunu dolayısıyla sultanın devlet yönetiminde yetersiz olduğunu gerekçe göstererek sultanın yerini almıştır. Saltanat nâibi Kalavun da aynı şekilde Sultan Sülemiş'in devlet işlerinde yetersiz olmasını gerekçe göstererek sultanlık makamına geçmiştir. Saltanat nâibi Baydara, Sultan Halil'i katleden kişi olması sebebiyle sultan ilan edilmiştir. Sultan en-Nasır Muhammed'in ilk saltanatında sultanın yaşının küçük olmasını ileri süren saltanat nâibi Ketboğa, ümerayı da sultanın devlet işlerinde yetersiz olduğuna ikna etmesi sonucunda saltanatın başına geçmiştir. Saltanat nâibi Laçin ise, Sultan Ketboğa'nın iktidarının içinde bulunduğu tehlikeden istifade ederek ve bu durumu tahrik ederek kendisine yarattığı uygun ortam neticesinde onun saltanattan çekilmesini sağlayarak saltanat makamına geçmiştir.

Sultan olmayı başaran bu saltanat nâipleri elbette ki iktidarı tek başlarına kazanmamışlardır. Onlar kendilerine bağlı bir grup yardımı ile bunu başarabilmişlerdir. Böyle bir durum gerçekleştiğinde, sultanın iktidarı kazanmasını sağlayan grubun en güçlüsü, yeni sultanın saltanat nâibi olarak tayin edilirdi. Ancak bir süre sonra, bu saltanat nâibi ilk başta desteklediği sultanın iktidarına muhalif olabilmekteydi. Nitekim Ketboğa'nın saltanatı esnasında saltanat nâibi Laçin, sabık sultan en-Nasır Muhammed'in hal edilmesinde büyük payı olması sebebi ile kendisinde sultan olma hakkı görmüştür. Laçin bu düşünceler ile sultan aleyhine oluşan havayı da tahrik ederek bir zamanlar kendisi gibi saltanat nâibi olan sultanın iktidarına son vererek tıpkı onun yaptığı gibi o da saltanat nâibi iken sultanlık makamına geçmiştir.

Memlûklerde bir emir sultanı katlettiği takdirde onun yerini alabilmekteydi. Bu durum sultanın katledilmesini gerçekleştiren ve saltanat tahtına çıkan emire üstünlük sağlamaktaydı. Bu durum meşru bir sorun teşkil etmeyip bilakis bu yolla iktidarı ele geçirmek alışıla gelmiş bir hal almıştır. Ancak sultanı öldüren her emir sultanlık makamına geçmemiştir. Örneğin Emir Gürcü, Sultan Laçin'i katletmiştir. Fakat Gürcü sultan olmak yerine Tuğcî'nin sultan, kendisi ise onun nâibi olmayı tercih etmiştir. O, iktidara geçebilecek güce sahipti ancak buna cesaret edememiştir. Bu durumda sultanlık makamı için can atan diğer emirler harekete geçmiş ve onlar böyle bir ortamı iyi değerlendirerek başa geçirilmek istenen sultanı ve Gürcü'yü öldürerek kendileri için beliren tehlikeyi bertaraf etmişlerdir.

Genel olarak ifade etmeye çalıştığımız saltanat nâipliğinin sahip olduğu geniş yetkiler, Maverdî'nin tasnifinde yer alan ve Memlûklerden önceki İslam devletlerinde görülen tefvîz vezirliğine benzediği söylenebilir. Memlûk Devleti'nde de elbette vezirlik kurumu mevcuttu fakat vezirliğin yetki alanı ve faaliyetleri göz önüne alındığında ancak tenfîz vezirliğine karşılık gelebilecek yetkilere sahipti (*el-Ahkâmü's-Sultaniye*, 2018, s. 68-78; *Edebü'l-Vezir*, 2014, s. 67-78; Ayaz, 2017, s. 161). Memlûk Devleti'nde de vezirlik önemli bir görevdi. Fakat onların nüfuzları sadece kendi işleri ile alakalı konularla sınırlı kalmıştı (Uzunçarşılı, 1988, s. 295). Memlûk Devleti'nde saltanat nâipliği, atabekü'l-asâkirlik gibi makamların varlığı ve bu makam sahiplerinin yetki genişliği, vezirlik makamının devlet hiyerarşisinde geride kalmasına neden olmaktadır. Memlûk tarihi boyunca vezirlerin yetkileri ve çalışma alanları genellikle vergi tahsil işleri ve maaş dağıtımını gibi mali konular ile sınırlı kalmıştır. Memlûklerde vezirliğin tarihsel sürecine bakıldığında genel yapı bunu arz etmekle birlikte istisnalar elbette ki mevcuttur. Kalavun'un sultanlığı dönemine kadar atanan vezirler askeri sınıftan değil iken bu dönemde Emir Alameddin Sencer eş-Şucâî askeri sınıftan vezirlik makamına atanan ilk kişi olmuştur (Ayaz, 2017, s. 50, 189, 190). eş-Şucâî, Kalavun'un oğlu en-Nasır Muhammed'in ilk saltanatı döneminde de vezirlik yapmıştır. Bu dönemde saltanat nâibi olan Ketboğa'ya göre sultan üzerinde ve devlet işlerinde daha baskın olmuş üstelik sultan olmayı bile arzu etmiştir. Ayrıca Sultan el-Eşref Halil döneminde asker kökenli olmayan vezir Sel'us'un saltanat nâibi Baydara'dan daha etkin olduğu görülür hatta Baydara ona hürmet bile göstermek zorunda kalmıştır. Fakat bu vezir ve saltanat nâibi mücadelelerinin kazanan tarafı saltanat nâipleri olmuştur (Yalçın, 2011, s. 58-62; Ayaz, 2017, s. 52-55). Vezirlik makamı sadece Kalavun'un oğulları döneminde ara ara etkin gözükürken bu makamda saltanat nâipliği gibi, en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatından itibaren güç kaybetmiştir.⁵⁴

Memlûklerde saltanat nâiplerinin iktidar üzerine etkilerini ele aldığımız bölümde bazı emirlerin aynı zamanda başka bir makamda daha görevli olarak hizmet ettiğini belirtmiştik. Bunlara Alameddin Sencer eş-Şucâî'nin vezir, ustâddâr ve aynı zamanda atabek olması, el-Eşref Şaban'ın atabegi ve emir-i kebir-i olan Esendemir en-Nasırı'nin aynı zamanda saltanat nâibi olması gösterilebilir. Esendemir en-Nasırı saltanat nâipliğini

⁵⁴Memlûk Devleti'nde vezirlik makamının geçirdiği safhalar için bkz; Yalçın, 2011.

Ali el-Mardini ile beraber yürütmüştü. Yine aynı sultan döneminde 1367 tarihinde Esendemir en-Nasiri'nin nüfuzu kırıldığında, atabek ve saltanat nâibi olarak Mengli Boga bu görevlere tayin edilmişti.

Bazı zamanlarda saltanat nâibi olan emirin aynı zamanda atabek de olduğu görülmektedir. Yani saltanat nâipliği ile atabeklik bir kişinin uhdesinde bulunabilirdi. Örneğin devletin ilk zamanlarında, Baybars'ın saltanat nâibi olan Bilik el-Hazindar hem saltanat nâipliği hem de atabeklik görevini icra etmiştir. Hem saltanat nâipliği hem de atabeklik vazifesini birlikte yürüten bir diğer emir Sultan Sülemiş döneminde görev yapan Kalavun idi.

Atabegin icrai bir vazifesi özellikle Memlûklerin ilk zamanlarında yoktu. Ancak atabeklik, kumandanlık sebebi ile şerefli ve itibarlı bir mevki idi. Memlûk tarihinde atabeğe, emîr-i kebîr, emîr-i kebîr atabekü'l asâkir, atabekül'-asâkir bi'd-diyari'l-Mısriyye ve atabekü'l-cüyûş diye farklı isimler ile unvanlar verilmekteydi.⁵⁵ Memlûkler, selefleri Eyyûbilerde olduğu üzere atabeklik vazifesini, başkumandanlık olarak görüyorlardı (*Subhû'l A'ş'a*, 1914, c. 6, s. 5; Uzunçarşılı, 1988, s. 352, 353; Alptekin, 1991, s. 39, 40).

Kılıç erbabından olan atabekü'l-asakir, sultanın yerine orduya başkomutanlık yapardı. Atabegler, sultan komutanlık için baliğ olmamışsa onun yerine atabek unvanı ile bu göreve tayin edilirdi. Nitekim Sultan el-Adil Sülemiş çocuk yaşta olması sebebi ile ona atabek olarak Kalavun tayin edilmişti. Ancak saltanat nâipleri bilhassa kukla sultanlar saltanatın başında iken kendilerine tanınan haklar ile onlar atabeglere çok fırsat bırakmamışlardı. Ancak Bahrî Memlûklerinin sonuna doğru atabegliğin yanı sıra müdebbirü'l memalik unvanını da alan hırslı ve güçlü emirler, saltanat nâiplerinin önüne geçerek iktidar üzerinde daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. en-Nasır'ın torunları dönemiyle birlikte saltanat nâiplerinin görevlerini atabek icra etmeye başlamıştır. Saltanat nâipleri veya atabekler olsun sultana yakın olan ve onu tahakküm altına alan bu emirler fırsatını buldukça sultanın yerini almak istemişlerdir.

⁵⁵Atabek, nâipten sonraki binbaşı, emirlerin başı ve emirü'l-ümera idi. Atabek tek başına kullanıldığı zaman, emirin lalası, mürebbisi, atabekü'l asâkir şeklinde kullanıldığında ise emirü'l ümera anlamını ifade etmekteydi. O, genelde atabekü'l-asâkir şeklinde bilinir ancak ona kısaca el-atabek denilirdi (Ayalon, 2015, 94). Nâib-i kâfil'den sonra en büyük emir o idi. Çünkü o emirlerin babası kabul edilirdi. Bununla beraber emretme ve yasak koyma gibi yetkilere malik değildi. Bu terim ilk defa Selçuklular zamanında Melik Şah'ın saltanatı esnasında kullanılmıştır (*en-Nücûmu 'z-Zâhire*, 2013, s. 581).

Memlûkler ilk zamanlarda, Eyyûbiler'in devlet kurumlarını, makamlarını örnek almışlardır (Kuşçu, 2013, s. 429). Baybars el-Bundukdari'nin iktidarı döneminde ise, Moğolların da tesiri ile Eyyûbiler'den devraldıkları makamlarda değişikliğe gitmişlerdir.⁵⁶ Eski kurumlar tamamen kaldırılmadan yerine yenileri tesis edilmiştir. Bu değişimler normal kabul edilmektedir. Ancak devletin en üst makamlarının sık bir şekilde ve büyük oranda değişimlere uğraması şaşırtıcıdır (Ayalon, 2015, s. 107).

Memlûk Devlet teşkilatı karmaşık bir yapıya sahip olmuş ve bu yapı, değişim göstererek sürekli gelişme kaydetmiştir (Holt, 1988, s. 246). Devletin merkez teşkilat yapısında bazı makamlar, önceleri büyük bir öneme sahip iken daha sonrasında bu önemlerini kaybetmişlerdir. Önemini yitiren makamların yerine yeni makamlar ortaya çıkarken yeni makama, önemini kaybeden bu makamın görevleri ve sorumlulukları devredilmiştir. Veyahut yeni bir makam oluşturmadan mevcut makamlara, önemini yitiren makamların görevlerinin devredilmesi şeklinde bu değişimlere bir çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Memlûk Devleti'nde bu tür yeniliklere önem veren ve devlet teşkilatını bir düzene koymaya çalışan sultanların başında ise en-Nasır Muhammed gelmektedir (Özcan, 2006, s. 213).

en-Nasır Muhammed'in saltanat nâipliğini kaldırması, daha doğrusu bu makama bir daha atama gerçekleştirilmemesi sultanın hükümdar olarak otokrat üslubunu tamamen koruması için yapılan bir hareket olarak kabul edilebilir. Ancak onun vefatından sonra 1382 yılına kadar, saltanat nâibi yeniden tayin edilmiştir. Bu makama daha sonra atama gerçekleştirilse de saltanat nâipliği bir daha eski üstünlüğünü kazanamamıştır ve bu makam atabekü'l-asâkirlik görevi ile beraber yürütülmüştür. On beşinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise Memlûk Devlet teşkilatı içerisinde artık saltanat nâipliği ortadan kalkmış gözükmemektedir (*Nihayetu'l Ereb*, 2004, c. 33, s. 246; Kortantamer, 1988, s. 238, 239).

Memlûk Devleti'nde saltanat nâipliği makamı, ortaya çıktığı ilk zamanlarda sultan olabilmek yani iktidar sahibi olmak için cazip bir makamdı. Ancak bu makam Bahrî Memlûkler döneminin sonuna doğru bu cazibesini kaybetmeye başlamıştır. Saltanat nâibi olmak konusunda emirler tereddüt etmeye başlamışlardır. Onlar bu makama geçerek

⁵⁶Makamlardaki değişim için bkz; Holt, 1991, s. 326, 327; Holt, 1988, s. 240, 241; Ayalon, 2015, s. 107-111.

ölüme çok daha yakın bir hale geldiklerini fark etmişlerdir. Bu görev kendilerine tevcih edileceği zaman bundan kendilerinin muaf tutulmasını talep eder hale gelmişlerdir. Burada sultanların, saltanat nâiplerinin kendi iktidarları için büyük bir tehlike teşkil ettiklerini bildikleri halde neden hala onlardan atama yaptıkları düşünülebilir. Devletin ilk zamanlarında saltanat nâipleri ve sultanlar iktidarı elde edebilmek için mevcut makamlara yönelik suikast girişimlerine karşı bir müdahalede bulunma ihtiyacı duymamışlardır. Aksine onlar bunu iktidarın meşruiyetinin sağlanması bakımından gerekli de görmüşlerdir. Ancak bu durum en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat yıllarına kadar böyle devam etmiştir. Artık bu tarihten itibaren saltanat nâipleri hayatlarından endişe etmeye başlayıp, bu makamda bulunmaktan çekinmişlerdir.

Sultan saray dışına sefer için çıktığı vakitlerde, sarayda saltanat nâibi kalırdı. Bu durumda sarayda kalan saltanat nâibi, nâib-i gaybe olarak sultanı temsilen hizmet ederdi. Nâib-i gaybe'nin gücünün sınırları, yetkileri ve yaptırım gücü nâib-i kâfil'e göre sınırlıdır. Nâib-i gaybe daha çok günlük rutin işler ile meşgul olurdu. Nâib-i gaybe, her ne kadar saltanat nâipliği makamı sonradan etkinliğini yitirmiş olsa dahi, Memlûk Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir (*Zübdetü Keşfi'l-Memâlik* 1892, s. 112; Uzunçarşılı, 1988, s. 352).

3.2. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDA SALTANAT NÂİPLİĞİ

Delhi Türk Sultanlığı'nda sultana, devlet işlerinin yürütülmesinde bazı makamlar ve bu makamları yöneten devlet adamları yardım etmekteydi (Farooqı, 1994, s. 131). Saltanat nâipliği de Delhi Devlet teşkilatı içerisinde yer alan bu makamlardan bir tanesidir. Saltanat nâibi kaynaklarda nâib-i mülk, melik nâib, nâib-i hâss-ı şâh adları ile geçmektedir (Kortel, 2006, s 254).

Saltanat nâipliği diğer devlet makamlarının aksine devletin kuruluşundan yıkılma sürecine kadar süreklilik arz eden bir kurum olmamıştır. Saltanat nâipliği görevinde bulunan meliklerin faaliyetlerini değerlendirdiğimizde genel olarak onların iktidar üzerindeki etki ve güçlerinin her sultan dönemine göre farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Onlar etkin oldukları dönemde geniş yetkilere sahip olsalar da doğal olarak devlet içerisinde gelişen siyasi olaylara göre etkili olamadıkları dönemlerde görülmüştür (Day, 1965, s. 34, 35). Saltanat nâipleri bilhassa sultanın otoritesinin zayıf olduğu, siyasi boşluk ve kargaşa ortamında etkin bir şekilde faaliyet göstermişlerdir (Ahmet, 1975, s.

311). Bunun yanı sıra olağanüstü yetkilere sahip saltanat nâibinin gücü memlûk sistemi ile yakından ilişkilidir. Saltanat nâipliği kurumunun devlet içerisindeki seyrine baktığımızda istikrar gösterdiği ve en güçlü olduğu süreç devletin memlûkler tarafından yönetildiği dönemdir. Kendisi de Gur hükümdarının saltanat nâibi olan Kutbeddin Aybek, fethinde büyük rol oynadığı Hindistan'da devlet kurabilme başarısı göstermiştir. Saltanat nâibi olarak tespit ettiğimiz devlet adamlarına baktığımızda bunların Memlûk ile Halaci hanedanlığı döneminde görev yaptığı görülmektedir. Tuğluk Hanedanlığı ve sonraki diğer hanedanlıklarda bu makam mevcut değildi.

Delhi Türk Sultanlığı'nda devlet yönetiminde oligarşinin etkili olduğu Behram Şah'ın hükümdarlığı esnasında saltanat nâipliği kurumsal olarak gelişme göstermiştir. Melik İhtiyareddin Aytekin'in nâibi olması şartı ile Muizzüddin Behram Şah, melikler tarafından sultan olarak seçilmiştir. Ümera, Delhi sultanını belirlediği gibi saltanat nâibinin de kim olacağını seçmiştir. Bununla beraber saltanat nâibi İhtiyarüddin Aytekin, Sultan Behram Şah'ın iktidarı elde etmesine katkı sağlamıştı. Ümera tarafından desteklenen saltanat nâibinin, sultan ile akrabalık ilişkisi de bulunmaktaydı. Bu şartlarda İhtiyarüddin Aytekin kendisinden aldığı güç ile sultanın saltanatına göz dikmiştir ve kendisine verilen makamın ötesinde sultana özgü davranışlar sergilemiştir. O, kapısında nevbet vurdurup, fil bulundurmıştır. Ancak onun niyetini fark etmesi ile bu duruma engel olan sultan, onun yaşamına son vermiştir.

Delhi Türk Sultanlığında saltanat nâipleri, çoğunlukla yüksek rütbeli bir emir veya melik tarafından seçilmiştir. Daha çok zayıf karakterli ve çocuk denilebilecek yaştaki sultanlar tarafından saltanat nâibi tayin etme ihtiyacı görülmüştür. Bununla beraber Sultan Alaeddin Halaci örneğinde olduğu gibi iktidarı güçlü ve kuvvetli bir şahsiyete sahip olan bir sultan da kendisine nâip tayin etmiştir (Kortel, 2006, s. 255).

Sultan Alaeddin Halaci'nin saltanat nâibi Melik Kâfur ve Sultan Kutbeddin Mübarek Şah'ın saltanat nâibi Hüsrev Han selefleri olan nâipler gibi Türk kökenli değildir. Memlûk döneminin aksine Halacî Hanedanlığı döneminde Hindular üst düzey görevlere gelebilmişlerdir.

Saltanat nâibi, hükümetin her şeyini kontrol edebiliyordu ve resmi olarak sultandan sonraki en önemli mevkide yer almaktaydı (Habıbullah, 1945, s. 229). Saltanat nâibi ordunun başıydı ve genel olarak işe alımlardan (ariz-i memalik) ödemelerden, askeri

teftişlerden, ulaşımından, levazımattan vs. de sorumluydu (Qureshi, 1958, s. 10). Bilhassa askeri işler ile ilgilenmekteydi. Sultan Alaeddin Muhammed, sağlamış olduğu siyasi istikrarın ve devlet düzeninin daha iyi bir hale gelmesi için kendisine bu konuda yardımcı olacak emirler tayin etmekten çekinmemiştir. Zira Sultan Alaeddin Halacî, Melik Kâfur'u askeri seferlerde katkı sağlaması için saltanat nâibi tayin etmiştir. Sultan Alaeddin, Hindistan'ın uzak bölgelerine giderek merkezden ve saltanat tahtından uzaklaşmak istememiştir. Kendisi adına fetih hareketlerinde bulunması için tayin ettiği saltanat nâibini görevli kılmıştır. Aynı şekilde bir diğer Sultan Kutbeddin Mübarek Şah Halacî de nâibi Hüsrev Han'ı askeri işler ile ilgili görevlendirmiştir.

Saltanat nâipliği sahip olduğu ihtişamın yanı sıra olumsuz bir dizi gelişmelere de yol açmaktaydı. Her şeyden önce bu makamda oturan kişinin hayatı ve devletin işleri tehlike altına girebilirdi. Saltanat nâibinin sahip olduğu nüfuz diğer mevkilerdeki emirlerin, beylerin kıskançlık duymalarına yol açmıştır. Saltanat nâibi ile ümera arasında hırs ve mücadele her zaman görülmüştür. Siyasal olarak doğabilecek en büyük tehlike ise, saltanat nâiplerinin iktidarı ele geçirmek, sultan olmak gibi mücadeleler içerisinde olmaları idi. Nâipler, daima üstünlük için mücadele ederlerdi. Bunun için de zalimlik yapmaktan çekinmezlerdi. Onların kötü idareleri sebebi ile isyanlar bütün ülkeye yayılabilirdi. Örneğin, Sultan Rükneddin'in annesi Şah Türkan Hatun, nâiplik görevini üstlenerek devlet işlerinin idaresini ele geçirmiştir. Nihayetinde ileri giden davranışlarından ötürü yaşamına son verilmiştir. Sultan Muizzüddin Keykubad'ın saltanat nâibi, Melik Nizameddin de iktidara geçmek için mücadele etmiş ve bu uğurda canından olmuştur (Ahmet, 1975, s. 311).

Delhi Türk Sultanlığı'nda sultan olmayı başaran üç saltanat nâibi bulunmaktadır. Bunlar Balaban, Celaleddin Firuz Şah Halacî ve Hüsrev Han'dır. Sultan I. Nasirüddin Mahmud döneminde yönetim gücünü elinde bulunduran saltanat nâibi Balaban, sultanın vefatıyla saltanatın başına geçmiştir. Balaban'ın Sultan Nasirüddin'i öldürüp öldürmediği konusunda bir kesinlik olmasada o, sultanın vefatından sonra saltanat tahtına geçmiştir. Balaban saltanat nâibi olmadan evvel ve uzun süren saltanat nâipliği süresince başarılı hizmetleri ve askeri seferleri neticesinde kendisini ispatlamış ve saltanat nâipliği süresini kendisi adına iyi değerlendirip siyasi istikrarı sağlamış ve ordu ile halkın da güvenini kazanmıştır. Bütün bunların neticesinde Balaban saltanat nâipliği makamından sultanlık makamına geçmeyi başarabilmiştir.

Kendisinden önceki saltanat nâibi Nizameddin'e muhalif olanları etrafında toplayan Celaleddin Firuz Şah Halacî devlet kademelerini aşama aşama katederek saltanat nâibi olmuştur. Türk memlûk emirlerinin gücünü tamamen kırarak kendi hanedanlığı dönemini başlatmıştır. Soylu bir aileden gelen Celaleddin Firuz Şah, saltanat nâibi Nizameddin'in ölümüyle devlet kademesinde zaten güçlü bir pozisyona sahipti ve o dönemdeki iki sultanı da kontrolü altında tutabilmekteydi. O, devleti daha rahat idare edebilmek için saltanat nâipliği görevini üstlenmiştir. Zaten bu göreve geldikten iki ay sonra da Sultan Keykubad ve Keyûmers'in yaşamına son verdirerek saltanatın sahibi olmuştur (Cöhce, 2018, s. 256, 257). Sultan Kutbeddin Mübarek Şah Halacî'nin saltanat nâibi Hüsrev Han'da bağlı olduğu sultanı öldürerek kısa bir süre sultan olmuştur. Fakat Hüsrev Han kısa süre içerisinde Tuğluklar tarafından öldürülmüş ve Delhi Türk Sultanlığı'nda Tuğluklar Hanedanlığı dönemi başlamıştır.

Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri geniş iktalara sahipti (Kortel, 2006, s. 256). Bu iktaların büyüklüğü konusunda kaynaklar net bilgi vermeseler de geniş yetkilere sahip saltanat nâibine verilen iktanın, diğer yöneticilere verilenlere göre oldukça büyük olması gerekir. el-Ömeri, Şeyh Mübarek'ten duyduklarına binaen abartılı olarak gözükse de iktanın büyüklüğünü göstermek için saltanat nâibine verilen iktanın Irak büyüklüğünde olduğunu belirtmektedir. Fakat aynı yerde vezirden söz ederken onun da Irak büyüklüğünde iktaya sahip olduğunu söylemektedir (*Mesalikü'l-Ebsar*, 2014, s. 34).

Saltanat nâipliği, özellikle Türk kölelerin egemen olduğu dönemde vezirlikten ve diğer makamlardan farklı olarak olağanüstü yetkilere sahipti ve devlet işlerinin tümünü yönetebiliyordu. Saltanat nâibi bu kadar geniş yetkilere sahipken vezir sadece bürokrasiden ve maliyeden sorumlu idi (Habıbullah, 1945, s. 221, 228, 229; Khan, 2008, s. 142; Ahmet, 1975, s. 311).

Sultan İltutmuş'un vefatından sonra saltanat nâipliği makamı, emir-i hâciplik, vekil-i darlık ve vezirlikten öne geçmiştir. Vezaret önemini kaybetmiş ve vezirler sadece maliyeden sorumlu olmuştur (Habıbullah, 1945, s. 221). Vezaret, Balaban'ın saltanat nâibi tayin edildiği dönemde ise itibar ve yetki olarak adeta gölge bir makam olmuştur. Vezir bu dönemde ağırlıklı olarak mali konular ile ilgilenmiştir. Saltanat nâipliği makamının bulunmadığı Tuğluklar döneminde ise vezaret en önemli makam konumuna

yükselmiştir. Bu dönemde devlet işlerinin neredeyse tümü vezirlerin elinde bulunmaktaydı (Day, 1959, s. 34, 52-56; Qureshi, 1958, s. 83).

Genel olarak Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipliği makamının, olağanüstü yetkileri olup bazen de hiçbir gücü bulunmayan boş bir unvan, bazen modası geçmiş bir otoritenin kulpu, bazen de askeri organizasyonun başı olduğu söylenebilir. Böyle olduğu zamanlarda yönetimin başını çekmekte ve devlet işlerini idaresi altına almaktaydı (Qurieshi, 1958, s. 93, 94).

Delhi Sultanlığında hükümdar nâibinin dışında nâib-i gaybet (niyâbet-i gaybet) adı verilen bir makam daha mevcut idi. Sultan, uzun süreli bir sefere çıkacağı vakit, başkent in güvende kalması ve devlet işlerinin aksamaması için merkezde kendisinin vekili olarak nâib-i gaybet bırakma ihtiyacı duymuştur. Nâib-i gaybe, yetki alanının sınırlı olması sebebi ile nâib-i mülk'ten ayrılmaktadır. Nâib-i mülk, sultan adına devlet işlerinde yetkili kılınmış ve idari yetkilerin neredeyse tamamını elinde tutmuştur. Nâib-i gaybe ise, sadece başkent in asayiş ve güvenliğinden sorumlu idi. Bu göreve, emirler arasından Delhi Kutvâli, Melikû'l ümera ve vezir tayin edilmekteydi (Kortel, 2006, s. 258, 259).

3.3. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SALTANAT NÂİPLİĞİ

Büyük Selçuklu Devleti'nin uzantısı ve devamı sayılan Türkiye Selçuklu Devleti idari ve siyasi müesseselerini diğer Türk-İslam devletleri gibi Büyük Selçuklu Devleti'nden almış ve kendi devlet bünyesine göre değiştirip kullanmıştır (Barthold, 2004, s. 132).

Saltanat nâipliği makamı Büyük Selçuklu Devleti'nde mevcut değildi. Türkiye Selçuklularında mevcut olan bu makamın, bir ihtimal ile bu devlete Eyyûbiler Devleti'nden intikal ettiği söylenir⁵⁷ (Turan, 2002, s. 222; Sevim ve Merçil, 1995, s. 526; Kuşçu, 2013, s. 220). Ancak Eyyûbilerde nâibû'l gaybe dışında bir saltanat nâipliği makamı mevcut değildi. Bununla beraber Eyyûbilerden intikal etmiş olsa bile bu makam başta bizim bahsettiğimiz geniş yetkilere sahip, tek başına önemli kararlar alarak bir

⁵⁷Eyyûbiler Devleti'nde, nâibû'l gaybe olarak adlandırılan saltanat nâipleri, bu devletin ilk sultanından itibaren mevcut idi. Ancak nâibû'l kâfil olarak adlandırılan saltanat nâipleri mevcut değildi. Nâibû'l gaybe'ler hanedana mensup olanlardan seçilirdi. Sultanın yokluğunda, şer'i hükümleri uygulayabilirler, askeri harekâtlarda bulunabilirler, tayin ve azilleri gerçekleştirebilirlerdi. Çok önemli konular söz konusu olunca ancak o zaman sultana danışarlardı (*et-Ta'rif*, 1988, s.122, 123; Kuşçu, 2013, s. 220; Kılıç, 2019, s. 141, 142, 148).

otorite olan saltanat nâipliği şeklinde değildir. Muhtemelen sultan merkezde olmadığı zamanlarda devlet işlerini yöneten yetkileri oldukça sınırlı nâibü'l gaybe diye zikrettiğimiz makam intikal etmiş olmalıdır. Devlet teşkilatının ve müesseselerinin siyasi şartlara göre şekillenmesi neticesinde bu makam devletin son döneminde rastladığımız halini almış olmalıdır.

İbn Bîbî'nin eserinin, müesseselerin daha önce geçirmiş oldukları safhalar hakkında tam bir fikir edinmeye imkân vermeyişi ve bu döneme ilişkin kaynakların azlığı sebebiyle saltanat nâipliğinin ortaya çıkışı ve geçirdiği safhalar hakkında net bilgiler elde edilememektedir (Nejat, 1964, s. 92). Burada sadece saltanat nâipliği makamında olan devlet adamlarının faaliyetleri üzerinden bu makama ilişkin bazı bilgiler elde edebilmekteyiz.

Devletin kuruluş aşamasında saltanat nâibi olarak zikrettiğimiz Ebu'l Kasım'ı hariç tuttuğumuzda, Türkiye Selçuklu Devletinde saltanat nâibi olarak Hokkabazoğlu namı ile bilinen Emir Seyfeddin Ebu Bekir'e rastlamaktayız. Saltanat nâipliğine ilişkin Türkiye Selçuklu kaynakları içerisinde ilk bilgiler İbn Bîbî'de yer almaktadır. Bu vekayinamede Keykubad'ın tahta geçişi ve devlet kadrolarında yaptığı değişiklikler zikredilirken Hokkabazoğlu'nun saltanat nâipliği makamına getirildiği belirtilmektedir.

Saltanat nâipliği makamı Türkiye Selçuklu kaynaklarında nâibü'l-hazre ve niyâbet-i saltanat şeklinde isimlendirmiştir (Turan, 1995, s. 56). Bu makama atamaların ilk başlarda sultan tarafından yapıldığı görülürken daha sonra vezirlerin de bu makama atama yaptığı görülmektedir.

Türkiye Selçuklularında genel olarak saltanat nâipleri, sultanların iktidarlarını kazanmalarında ve muhafazalarında yardım ettikleri için bu makama tayin edilmiştir. Nitekim Hokkabazoğlu Seyfeddin, Sultan Alaeddin'in iktidarı üzerinde beliren tehlikenin bertaraf edilmesinde sultanın yanında bulunmuştur ve bunun mükâfatını bu makama tayin edilerek almıştır.

Türkiye Selçuklu Devletinde saltanat nâipleri ve diğer makam sahipleri yaptıkları ve sahip oldukları becerileri ile ve de diğer emirler ile olan çekişmelerinde, işbirliklerinde v.s. her ne kadar otoriteye ve güce sahip olurlarsa olsunlar kendilerinin iktidarın sahibi olamayacaklarını biliyorlardı. Bu sebeple onlar başa geçmesini istedikleri sultanın saltanatın başına geçmesi için veya hal edilmesi gerektiğini düşündükleri sultanı tahtan

indirmek için giriştikleri faaliyetleri boyunca iktidarın en yakınında olmayı ve bu durumun kendilerine sağlayacağı menfaatleri düşünmüşlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirlik makamı hiyerarşik olarak saltanat nâipliği makamından daha üst bir makamdı. Bununla beraber bazı sultanların saltanat dönemlerinde bu durum değişiklik arz edebilmekteydi. Örneğin Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah, vezir Sahib Kazvini'den daha fazla güce ve nüfuza sahip olmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk zamanlarında vezir Isfahanî saltanat nâibi Celaleddin Karatay'dan daha etkiliydi. Ancak bu tablo vezirin Moğollar nezdinde güç kaybetmesi ile otoritesi sarsıldığı için saltanat nâibinin lehine gelişme göstermiş ve saltanat nâibi bu durumu kendisi için iyi bir fırsata çevirerek veziri ortadan kaldırdığı gibi iktidar üzerinde rol oynamaya başlamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti, 1243 yılında Moğol tahakkümü altına girince, Moğol Han'ını da temsil eden bir nâiplik makamı ortaya çıkmıştır. Moğollar tahakkümleri altına aldıkları yerlerde, askeri sebepler ile kendilerinin en büyük yetkilisi olarak hâkimler atardı. Bu hâkimlerin yanı sıra Moğolların vekili konumunda olan ve çoğunlukla İranlı bürokratlardan seçilen ailelerden atanmış nâipler de bulunurdu. Bu nâipler, sorumlu oldukları bölgelerin asayişini düzenler, vergi meseleleri ile ilgilenir, sivil işler ile meşgul olurlardı. Bunların yanı sıra onlar Moğol Han'ına ülkenin durumu hakkında bilgi sunarlardı. Moğolların nâibine, nâib-i hazret ve makamına da niyâbet-i hazret denilirdi. Devletin ilerleyen zamanlarında Moğolların nâib-i hazret makamı ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin saltanat nâipliği makamı bir kişinin uhdesinde bulunabiliyordu. Nitekim saltanat nâibi Şemseddin İsfahanî ile saltanat nâibi Mucireddin Emir Şah hem Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem de Moğolların nâipliği vazifesini üstlenmişlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 93, 94; Turan, 2002, s. 222).

Türkiye Selçuklu Devleti gelişme ve ilerleme kaydettikçe saltanat divanı da aynı şekilde gelişme göstermiştir. Saltanat nâipliği de "ikinci vezir" mahiyetinde divanda yerini bulmuştur (Yınaç, 2013, s. 159). Türkiye Selçukluları'nda, vezirin başkanlık ettiği divan-ı alâ'da saltanat nâibi, atabek, beylerbeyi gibi diğer makam sahiplerinin de görüşleri alınarak, devlet işleri yürütülürdü. Bu divanda yer alan makam sahiplerinin çalışma tarzları ve toplantıları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Devlet işlerinin görüşüldüğü divan-ı alâ'ya vezir başkanlık ederken saltanat nâibi hiyerarşide ondan sonra gelmekteydi

(Taneri, 1966, s. 149; Turan, 1995, s. 56). Fakat Beylerbeyi Sadeddin Köpek, Atabek Celaleddin Karatay, Pervane Süleyman zamanlarında vezirin yetkileri başka makam sahiplerinin eline geçmiştir (Turan, 2018, s. 619-621). Bu örnekler dikkate alındığında Türkiye Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde devlet adamlarının tahakkümü ve ardından Moğollar'ın egemenliği sebebiyle devlet hiyerarşinin tam olarak işlemediği görülür.

Selçukluların çöküş dönemindeki hükümdarların şartlar gereği iktidarı elde etmede ve sürdürmede zayıf oldukları aşikârdır. Önemli emirler arasında sayılan ve devlet idaresinde önemli konumda olan saltanat nâiplerinin nüfuzlu kişiler olduğu bellidir. Bu kişileri Eminüddin Mikail örneğinde olduğu gibi bizzat askeri seferlere katılırken de görebilmekteyiz. Yine Eminüddin Mikail'in vezir Sahip Fahreddin tarafından İstifa makamından nâipliğe getirilmesi, bu makam üzerinde vezirin söz sahibi olduğunu ve vezaretten daha aşağıda bir mevki olduğunu da kesin bir biçimde göstermektedir.

Saltanat nâiplerinin gelir kaynaklarını ve miktarını net olarak bilmiyoruz. Ancak böyle üst düzey bir görevi yürüten devlet adamlarının geniş iktalara ve önemli bir gelire sahip oldukları muhakkaktır (Taneri, 1966, s. 155, 156). Saltanat nâiplerinin tayininde, niyâbet alameti olarak altın kılıç verilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 93).

3.4. GENEL KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye coğrafyasında hâkimiyet sürmüştür. Bu devletin temeli memlûk/gulam sistemi üzerine inşa edilmiştir. Yönetici kesim yerli halktan farklı olarak Türklerin idaresinden oluşmaktaydı. Bu devlette saltanatın veraset ile intikaline itibar edilmemekteydi. 1206-1414 yılları arasında Hindistan'da kurulan Delhi Türk Sultanlığında da tıpkı Memlûklerde olduğu gibi yönetici kesim yerli halktan oluşmayıp, devlet teşkilatı memlûk sistemi üzerinde gelişme göstermiştir. Bu devlette de saltanatın veraset ile intikali geçerli olmayıp, iktidara sahip olmak için tek yol değildi. Memlûklerin ve Delhi Türk Sultanlığının hâkimiyet anlayışlarına göre güçlü ve başarı sahibi olan emirler sultanlık makamına çıkabilmekteydi. 1075-1308 yılları arasında Anadolu'da hüküm süren Türkiye Selçukluları'nda da diğer iki devlette olduğu gibi memlûk sisteminden istifade edilmiştir. Bu devlette de eğitimini başarı ile tamamlayan her gulama devlet merkez ve eyalet

teşkilatlarında yüksek vazifeler tayin edilmekteydi. Bununla beraber Türkiye Selçuklularında devlet adamları çoğunlukla Fars kökenliydi. Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet anlayışına göre, saltanat veraset ile intikal etmekteydi. Saltanatın veraset ile intikal ettiği bu devlette hükümdar olabilmek için başka bir seçenek söz konusu değildi. Bununla beraber hanedan üyelerinin her birinin eşit derecede hükümdar olma hakkı olması ve bu konuda kesin kuralların olmaması taht mücadelelerine sebep olmuştur. Sultanlar hanedan mensubu olmalarına rağmen hanedan içinde olsa dahi bu devlette de iktidara sahip olmak için nüfuzlu ve güçlü olmak bir bakıma ümera nezdinde sözü geçen olmak için çetin mücadeleler yaşanmıştır.

Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı yöneticilerinin ve yönetilenlerinin farklı milletlerden olması, yöneticilerin halkın üzerinde iktidar kurmalarına, halkın itaatkâr bir yapıda olması nedeniyle bir engel teşkil etmemiştir. Ancak halk, ekonominin kötüleştiği zamanlarda sultanların hal edilmesinde ve yeni sultanın tahta çıkmasında destekleyici veya muhalif olarak tepkilerini göstermekte ve siyasi ortamın da elverdiği ölçüde hükümdarların saltanat sürelerinin uzun veya kısa olmasını etkilemekteydiler.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdar olmak isteyen bir emir için belli bir soya mensup olmamak iktidarın meşruluğu açısından bir engel teşkil etmemiştir. Bu devletlerde güçlü, nüfuzlu ve çok sayıda memlûğe sahip olmak bir emiri saltanat makamına taşıyabilmiştir. Böyle bir durumda, mücadele gücü yüksek olan ve dengeleri gözetebilen kişi saltanat makamının sahibi olabilmiştir. Ancak bu durum her emire aynı fırsatı sunduğu için sürekli yeni güçlü rakipler ortaya çıkmış ve iktidar için yaşanan rekabet ile çekişmeler her daim sürmüştür.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda sultanlık makamının cazibesinden dolayı kendisinde hükümdar olma isteğini gücü ve yeteneği ile ispat ettiği zaman güçlü bir emir, mevcut sultanın saltanatına muhalefet edip, onun yerini alabilmiştir. Bu devletlerde sultanlar iktidarlarının sürekli bir şekilde tehdit altında olması sebebiyle saltanat makamına çıkmalarında ve saltanatlarının muhafazasında kendilerine yardımcı olan emirleri çoğunlukla saltanat nâibi olarak tayin etmişlerdir. Ancak saltanat nâipleri sahip oldukları yetenekleri ve gösterdikleri askeri ve siyasi başarılarından ötürü ilerleyen zamanlarda sultandan daha fazla saltanat makamını hak ettiklerini düşünebilmekteydiler. Bu durum bu iki devletin sultanlarının saltanat nâiplerine karşı temkinli olmalarını gerekli

kılmıştır. Sultanlar devlet üzerinde ne kadar çok otorite kurarlarsa ve kendilerine sadık ne kadar çok memlûk temin ederlerse saltanat nâiplerinin olası ihanetlerinden o kadar çok uzak kalmışlardır.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri, bağlı oldukları mevcut sultanın vefat etmesi halinde öncelikle, tahta onun yerine oğlunun oturması için çaba sarf ederlerdi. Bunun için sultanın vefatını olabildiğince duyurmadan sultanın birden fazla oğlu varsa bunlar arasından bilhassa en küçüğünü tercih ederek onun sultan olmasını sağlardı. Bunu da en başta kendi pozisyonları ve gelecekleri için yaparlardı. Her ne kadar sultana olan sadakatleri bitmemiş olsa dahi saltanat nâiplerinin hizmet ettikleri sultana duydukları bağlılığı ve sadakati aynı şekilde çocukları için de sürdürdükleri söylenemez. Nitekim saltanat nâiplerinin ölen sultanın çocuklarını başa geçirme çabalarının temelinde kendi menfaatlerinin bulunduğu görülmektedir. Saltanat nâipleri sultanın soyundan birisinin tahta çıkması halinde gücün başka bir memlûk grubuna geçmesinin önünü alır ve böylelikle saltanat nâipleri yeni sultan döneminde yerlerini muhafaza ederek bu esnada kendilerine uygun en iyi pozisyonlara sahip olmak için fırsatlar yaratma şansını elde etmiş olurlardı. Bu iki devlette saltanat nâipleri, sultanların iktidarlarına son vermek istediklerinde çeşitli sebepler ile sultanın tahttan hal edilmesini sağlamışlardır. Onlar bilhassa devletin dış tehlikesinin arttığı zamanlarda sultanların yaşlarının devleti yönetebilecek kadar büyük olmadığını bu yüzden devletin başına dirayetli bir yöneticinin geçmesinin gerektiğini dile getirmişlerdir. Sultanın ümera ile arası iyi değilse, ülkede kıtlık, açlık v.s. sıkıntılar söz konusuysa saltanat nâipleri siyasi ve ekonomik vaziyeti kendileri için fırsata çevirmişlerdir. Oluşan bu duruma halkın öfkesinin artmasını sağlayarak sultanların aleyhine girişimlerde bulunmuşlar ve sultanların tahttan çekilmelerini sağlamışlardır. Belirttiğimiz bu sebeplerin haricinde saltanat nâipleri mevcut sultanları katledip onların yerine geçebilmekteydiler. Bu iki devlette saltanatın yeni sahibi olabilmek için sultanın katledilmesi meşru bir engel teşkil etmemiştir.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri, buldukları siyasi ortamı iyi değerlendirerek doğru bir zamanlama ile hareket ettiklerinde, buldukları makamdan sultanlık makamına ulaşabilmişlerdir. Memlûk Devlet'inde saltanat nâibi olarak görev yaparken sultanlık makamına ulaşan beş saltanat nâibi mevcutken Delhi Türk

Sultanlığı'nda ise saltanat nâipliği makamından sultanlık makamına geçen tespit edebildiğimiz üç saltanat nâibi mevcuttur.

Memlûklerde daha fazla ve baskın bir şekilde olmak üzere Delhi Türk Sultanlığı'nda da saltanat nâipleri, yaptıkları askeri, siyasi v.s. işlerde, diğer emirler ile olan ilişkilerinde, mücadelelerinde ne kadar çok başarı, ün, güç ve nüfuza sahip olabilirlse iktidarın kendilerine geçebileceğini biliyorlardı. Onlar devletlerinin yönetim anlayışlarının onlara sunmuş olduğu bu kapıyı iktidarı elde etmek istedikleri zaman sonuna kadar açmak için mücadele etmekten vazgeçmemişlerdir. Memlûk Devleti'nde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda geçerli olan bu durum Türkiye Selçuklularında söz konusu olmayıp, saltanat nâiplerine iktidar yolu kapalı idi.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri makamlarının kendilerine tanıdığı geniş yetkiler ile güçlü birer emirdiler. Ancak onlar bu güçlerini sadece makamın kendilerine vermiş olduğu güçten almamaktaydılar. Saltanat nâipleri bu makamda bulunmadan önce de diğer emirler arasında nüfuz sahibi olurlardı. Nitekim Balaban devlet işlerinde ve yönetimdeki başarısı sebebi ile parlamış, dolayısı ile onun bu sürede resmi pozisyonu olan saltanat nâipliği de aynı şekilde değer kazanmıştır. Balaban bu makama tayin edilmeden önce üç sene kadar olan bir süre de vezirlik görevinde bulunmuştur. Bu görevi icra ederken de başarılı idi. Ancak o, saltanat nâipliğinde uzun yıllar bulunması dolayısıyla bu görevinin başında iken kendisi ve makamı daha ön plana çıkmıştır. Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'nde de çok sık rastlanan bir durumdur. Kaynaklar bir emir hangi makamda daha ön planda olmuş ise o emiri, bulunduğu makam ile özdeşleştirdiği için bir emir saltanat nâipliği makamında bulunmuş olsa dahi, bu makamdan daha ziyade, hangi makamda daha önemli icraatı bulunmuş ise o makamla birlikte adı zikredilmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye Selçukluları'nda saltanat nâipliği makamının daimi olarak üst pozisyonlarda yer almaması ile ilgili bir durum da olmalıdır. Nitekim saltanat nâibi Celaleddin Karatay, Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi karmaşayı çözmekle, üçlü saltanat döneminin mimarı olması ile ön plana çıkmış ve onun saltanat nâipliği dönemi değil atabeglik görevi onun bu makam ile anılmasına sebep olmuştur.

Memlûklerde saltanat nâipleri bu görevlerinin yanı sıra aynı zamanda başka bir görev için de tayin edilebilirdi. Devletin ilk dönemlerinde ve makamın mevcut olduğu son

zamanlarında bu görevlerinin yanı sıra saltanat nâipleri aynı zamanda atabek olarak da tayin edilmekteydiler. Nitekim devletin ilk zamanlarında saltanat nâibi Bedreddin Bilik el-Hazindar aynı zamanda atabek olarak da görevlendirilmiştir. Aynı şekilde Aydemir el-Hillî'de Baybars tarafından hem saltanat nâibi hem atabek olarak tayin edilmiştir. Memlûklerin son saltanat nâiplerinden Mengli Boga bu görevinin yanı sıra aynı zamanda atabek tayin edilmiştir. Delhi Türk Sultanlığı'nda da bunun örneğine rastlamak mümkündür. Nitekim Sultan Muizzüddin Keykubad'ın saltanat nâibi Nizameddin, dad-bek görevinin yanı sıra aynı zamanda saltanat nâipliği görevinde de bulunmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nde artan Moğol tahakkümü ile birlikte Moğollar hem bu devlet adına hem de kendileri için saltanat nâipleri tayin etmişlerdir.

Memlûk Devleti'nde saltanat nâiplerinin konumu adeta ikinci bir sultan görünümünde idi ve bu makam mevcut olduğu zaman içerisinde sultanlıktan sonra gelen en yüksek makam pozisyonunda idi. Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri, geniş yetkilere sahip olup saltanat nâipliği makamı, bu devletin işleyişinde Memlûk Devleti'nde olduğu gibi etkin bir role sahipti. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ise saltanat nâipleri sultanların iktidarları üzerinde diğer iki devlette olduğu gibi azımsanmayacak ölçüde etkili olmaktaydı. Ancak bu devlette saltanat nâipliği makamı Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda görüldüğü üzere hiçbir zaman saltanat makamından sonra gelen yüksek makamlar arasında yer almamıştır.

Memlûk Devleti'nde en-Nasır Muhammed'in oğulları dönemiyle beraber saltanat nâipleri mevcut sultanın hal edilmesinde ve yeni sultanın iktidarı kazanmalarında başa geçirilmek istenen sultan adaylarının da yaşlarının küçük olması veya sultanlığa yakışmayan özelliklere sahip olmaları sebebiyle iktidar üzerinde belirgin bir role sahip olmuşlardır. Ancak onlar yeni sultanın saltanat nâibi olmaya ilk zamanlardaki saltanat nâipleri kadar sıcak bakmamışlardır. Daha doğrusu saltanat nâipliği makamını iktidara çıkan bir basamak olarak görmemeye başlamışlardır. Türkiye Selçuklularında saltanat nâipliği makamı vezirlik ve beylerbeyliği makamından daha üst bir pozisyona sahip değildi. Yani bu devlette saltanat nâipleri Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığında olduğu gibi geniş yetkilere sahip yüksek bir pozisyonda değildi.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda yer alan saltanat nâipleri, bağlı oldukları bu devletlerin yönetim anlayışları gereği makamın verdiği yetkiler ile ve kendi kabiliyetleri

neticesinde diğer emirlerden daha üst pozisyonda yer almaları sebebiyle buldukları mevkiden saltanat makamına kadar yükselebilmekteydiler. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat nâipliği makamı sultanlığa çıkan bir basamak değil vezirliğe uzanan bir basamak gibiydi. Nitekim saltanat nâibi Fahreddin Ali saltanat nâipliği makamından, sultanlıktan sonra en yüksek makam kabul edilen vezarete tayin edilmiş ve terfi etmiştir. Türkiye Selçuklularında saltanat nâiplerinin vezir olabilmek için bu makamı bir araç olarak görüp görmediklerini kesin olarak söylemek mümkün değilse de kesin olarak bildiğimiz husus, onların saltanat nâipliği makamından en fazla vezirlik makamına kadar terfi edebildikleridir.

Memlûk Devleti'nde, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçuklularında tahta geçişlerde saltanat nâibinin de içinde bulunduğu ümera büyük bir rol oynamaktaydı. Onlar ölen sultanın çocuklarından bilhassa küçük yaşta olanlarından, sultana hürmet adı altında sultan belirleyip, onu sultan ilan ederlerdi.

Memlûk Devleti ile Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipleri çoğunlukla sultan tarafından tayin edilmekteydi. Ancak ümeranın sultanı belirlediği zamanlarda, ümera doğal olarak sultanı hacr altında tutmak amacıyla kendisinin belirlediği saltanat nâibini tayin ederdi. Ayrıca Memlûklerde son saltanat nâiplerinin görüldüğü dönemlerde sultanın nüfuzunun olmadığı zamanlarda, güçlü emirler tarafından saltanat nâipleri atanmış ve azledilmiştir. Bu durum bize aynı zamanda Memlûklerde saltanat nâipliği makamının artık eski önemini yitirdiğini de göstermektedir.

Türkiye Selçukluları'nda, Eminüddin Mikail'in vezir Sahip Fahreddin Ali tarafından saltanat nâipliği makamına atanması örneğinde görüldüğü üzere bu makama sadece sultan tarafından atama yapılmamaktaydı. Sultanın ve güçlü emirlerin atama gerçekleştirebildiği bu makama, devletin son zamanlarında Moğol tahakkümü altına girmesiyle, onlar tarafından da atamalar gerçekleştirilmiştir daha doğrusu artık onlar tarafından saltanat nâipleri tayin edilmiştir.

Her üç devletin de saltanat nâiplerinin nüfuzları, sahip oldukları makamdan daha çok kendi güçlerinden kaynaklanmıştır. Zira onlar, sahip oldukları güç ve kabiliyet neticesinde bu makama layık görülmüşlerdir. Bunların yanı sıra onların sultan ile olan arabalık ilişkileri, kardeşlerinin de devlet kademelerinde yer almaları gibi diğer faktörler de saltanat nâiplerinin konumlarını güçlendirmekteydi.

Devletlerin her bir saltanat değişikliğinde normal şartlarda saltanat nâibinin de değişmesi gerekirdi. Çünkü saltanat nâipleri mevcut sultanların devlet yönetiminde adeta sağ kolu pozisyonunuzda idi. Ancak ele aldığımız üç devlette bilhassa Memlûklerde ve Türkiye Selçuklularında bir saltanat nâibinin birden fazla sultanın iktidarı döneminde saltanat nâipliği görevlerinin devam ettiğini görmekteyiz. Memlûklerde bunun muhtemel nedeni bu devlette memlûk sisteminin daha baskın bir şekilde uygulanmasıdır. Saltanat nâiplerinin sahip oldukları memlûklerinden ve nüfuzundan çekinilmesidir. Bununla beraber en önemlisi saltanat nâiplerinin ve diğer emirlerin sahip oldukları huşdaşlık ve asabiyye bağlarıdır. Memlûklerde emirler arası rekabet her daim görülmekteydi ancak bu durum çok uzun sürmemekteydi. Memlûkler karşı karşıya kaldıkları bir durumda, çoğunlukla aralarındaki gerginliği ve husumeti uzun bir zaman sürdürmemekteydi. Türkiye Selçukluları'nda ise, saltanat nâiplerinin daha sık görüldüğü zamanlarda saltanatın üzerinde ümera veya Moğollar söz sahibi olmaktadır. Dolayısıyla sultanın kendi iradesi söz konusu olamazken onun saltanat nâibi de içinde olacak şekilde makamlar üzerinde kendi iradesi ile istediği kişileri tayin veya azletme durumu olmayabiliyordu. Bu durumda mevcut saltanat nâibi bir sonraki saltanat döneminde de karşımıza çıkmakta idi. Saltanat nâibi Eminüddin Mikail'in, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerinde hizmet etmesi gibi. Delhi Türk Sultanlığı'nda bu iki devletten farklı olarak, Melik Kafur istisna olmak üzere bir saltanat nâibini ancak hizmet ettiği sultanın zamanında görebilmekteyiz. Bu durum Delhi Türk Sultanlığı'nda genel bir kural veya kaide olduğu için değil, siyasi olayların neticesinde, saltanat nâiplerinin ölümü veya sultan olarak başa geçmeleri ile alakalı bir durumdur. Yani Delhi Türk Sultanlığı'nda, sultanların iktidar süreleri bitince saltanat nâiplerinin de görevleri son bulmaktaydı.

Üç devletin de iktidarı üzerinde saltanat nâipleri, bilhassa sultanın otoritesinin görülmediği zamanlarda oldukça etkiliydi. Ancak buradan sadece saltanat nâipliği makamında bulunan emirlerin veya yüksek kademelerde yer alan emirlerin iktidar üzerinde etkili oldukları anlamı çıkarılmamalıdır. Askeri karaktere sahip bu devletlerin bünyelerinde yer alan diğer makam sahipleri de içinde buldukları devletlerin siyasi atmosferine göre devletin işleyişine ve iktidara müdahil olabilmekteydiler.

SONUÇ

Saltanat nâipliği, on üçüncü yüzyılda bir müessese halini almadan evvel hanedan üyelerinin atandığı geçici bir görev mahiyetinde olmuştur. Fakat ele aldığımız üç Türk-İslam devletinde, müessese haline gelen saltanat nâipliği makamına, hanedan üyesi olmayan ümeranın atandığı görülmektedir.

1206 senesinde kurulan Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat nâipliği makamı, kuruluşundan on dördüncü yüzyıl başına kadar yani Tuğluk hanedanlığı dönemine kadar etkili olmuştur. 1250 senesinde kurulan Memlûk Devleti'nde saltanat nâipliği, devletin ilk yıllarından on dördüncü yüzyılın ortalarına değin etkili olmuştur. Türkiye Selçukluları'nda ise erken dönemler karanlık olmasına rağmen makamın görülmesi 1230'lu yıllar olup bu makam devletin yıkılış tarihine kadar yani on dördüncü yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu devlete Moğolların egemen olması ile beraber saltanat nâipliği makamı önem kazanmıştır.

Memlûklerde, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçukluları'nda saltanat nâiplerinin etkili oldukları dönemler takip edildiğinde, on üçüncü yüzyılda her üç devlet için de saltanat nâipliği makamının önem kazandığı ve saltanat nâiplerinin ön plana çıktığı görülmektedir. On üçüncü yüzyıl, memlûk sisteminin en etkin olduğu dönemdir. Bu yüzyılın bir diğer özelliği ise Moğolların egemenliklerini sürdürdükleri bir dönem olmasıdır. Üç devletin siyasi tarihleri ve bizim kısmen değindiğimiz dış meselelere bakıldığında bu üç devlet için temel mesele Moğollardır. Moğolların yayılma sahaları ve ortadan kaldırdığı devletlere bakıldığında Harzemşahları ve Abbasileri ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Moğollar Türkiye Selçuklu Devleti'ni ise tahakküm altına almış bulunmakla beraber sultanlarını ortadan kaldırmamıştır. Bu dönemde Moğol egemenliğine girmeyen bağımsız Türk-İslam devletleri içerisinde Memlûkler ve Delhi Türk Sultanlığı bulunmaktadır ve bu iki devlette veraset anlayışı bulunmamaktaydı.

On üçüncü yüzyılda veraset sisteminin zayıflığı ve hükümdara, ümeradan olan kişilerin nâiplik etmesi kendi içinde başka meseleleri de ortaya çıkarmıştır. Her üç devletin de hâkimiyet anlayışı kendilerine has özellikler taşımakla beraber bu devletlerde iktidarın sahibi olabilmek için ümera nezdinde güçlü olmak gerekmektedir. İktidarı ele geçirmek isteyen memlûk veyahut şehzade kendisine iktidarı elde etmesinde en çok yardımı

bulunan emiri kendisine saltanat nâibi tayin ederdi. Bu durum mevcut sultanın hal edilmesi şeklinde veya saltanatın yeni sahibi belirlenecek iken olsun fark etmemekteydi. Esasında saltanat nâipleri bağlı oldukları mevcut sultanın ve devletin askeri ve idari işlerine yardımcı olmaları için görevlendirilmekteydiler. Ancak ele aldığımız saltanat nâiplerinin bu görevlerinin yanı sıra, onların sultanların tahta çıkarılmasında veya tahttan haledilmesinde önemli rol oynadıkları görülmektedir. İktidara sahip olmak bir devletin üst yönetiminde yer alan makam sahipleri için diğer emirlere nazaran çok daha cazip ve kolay olsa gerekir. Üstelik devletlerin yönetim anlayışları, devletin kademelerinde yer alan emirlere iktidara geçebilmek için fırsat tanırırsa kaçınılmaz olarak kendisinde bu arzuyu bulan ve bunu cesareti ve yeteneği ile birleştiren emir, istediği saltanat makamına uygun bir fırsatta veya planladığı bir zamanda geçmek için var gücüyle bu uğurda mücadeleler verirdi. Saltanat nâipleri, saltanata ve dolayısıyla iktidara diğer emirlerden daha yakın bir mesafede bulunmaktaydılar. Onlardan iktidarın sahibi olmak isteyenler, veraset sistemine riayet edilmiyorsa, mevcut sultanın saltanat tahtından hal edilmesi için gerekçeler öne sürüp veyahut sultanın aleyhine olan durumları pekiştirebilirlerdi. Yani sultanın hal edilmesi için göstermelikte olsa bir gerekçe oluşturarak sahip oldukları emirler/memlûkleryardımları ile kendileri aleyhine faaliyet gösterebilecek mevcut olan memlûk topluluklarının, emirlerin nüfuzunu kırarabilmekteydiler. Bununla beraber ümera üzerinde otorite sağlayarak doğru bir zamanlama ile iktidarın yeni sahibi olabilmekteydiler. Bu bakımdan saltanat nâipliği iktidarın yeni sahibi olabilmek için uygun bir makam ve basamak olarak görülmüştür.

Türkiye Selçuklu Devleti kuruluş aşamasında Türkmenlerin gücünden yararlanmış ve Türkmenler de devletin ilk yıllarında devlet işlerinde söz sahibi olmuşlardır. Ancak daha sonra devlet gulam kökenlilerin özellikle de Fars kökenli olanlarının idaresinde merkezileşmeye başlamıştır. Türkiye Selçukluları'nda ilk saltanat nâibini tespit ettiğimiz Alaeddin Keykubad döneminde devletin merkezi bir hal aldığı görülmektedir. Memlûk Devleti'nin kurucu unsurları olan Memlûkler, hâkim oldukları toprakların yerel sahiplerleriyle aynı uyruktan gelmemekteydiler. Eyyûbi hâkimiyetinden ayrılan Memlûkler, idareyi kendi ellerine almışlar ve özellikle Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarında Eyyûbi emirleriyle ciddi sorunlar yaşamışlardır. Ayrıca Memlûklerin hâkim olduğu Mısır ve Suriye bölgesinde çoğunluğu Arap olmak ile birlikte çeşitli ırk, din ve mezhebe mensup yerel topluluklar bulunmaktaydı. Delhi Türk Sultanlığı'nı kuran Türk

Memlûkleri için de Hindu kökenli eski yerel beyler ve topluluklar her zaman sorun teşkil etmiştir.

Ele aldığımız söz konusu üç devlette, kuruluşundan itibaren merkezi yönetim güçlendirilmeye çalışılmış, merkezde ve özellikle taşrada, güç sahibi yerel unsurların gücüne karşı denge unsuru olması açısından gulam kökenli nâiplere ihtiyaç duyulmuştur. Gulam sisteminin ortaya çıkışında ele aldığımız gibi bu sistem, ortaçağda merkezi yapıyı güçlendirmenin en başlıca yolu idi. Yerel güç odaklarına dayalı olmayan gulam kökenlilerden kendilerine sadık vekiller ve askerler arayışı merkezi idarenin güçlenmesi için zaruriyet halini almıştır. İktidarı elde eden sultanlar, güçlerini muhafaza etmek için bu gulam kökenlilerden saltanat nâipleri atamışlardır. Yerel güç unsurları ve gulam sistemi içerisindeki asabiyye dikkate alındığında bu durumun zorunlu bir tasarruf halini aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Memlûklerde, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Tükiye Selçukluları'nda saltanat nâipliği makamının kısmen süreklilik arz eden bir makam halini almasının temel olarak sebepleri; soy esasına dayanan veraset sisteminin güç yitirmesi, memlûk sisteminin güç kazanması, merkezileşme çabaları ve iktidar gücü zayıf özellikle çocuk yaştaki sultanların devletleri idare etme konusunda yetersiz olmalarıdır.

KAYNAKLAR

YAYINLANMIŞ VE ÇEVİRİLMİŞ ANA KAYNAKLAR

- Abdülbasıt el-Malatî, (2002). *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*. Cilt 1-3, (Ömer Abdüsselam, Muh.). Lübnan.
- Aksarayî, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Asâmî, (1988). *Semtu'n-Nücûm el-Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*. Cilt 4, (Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Tah.). Beyrut.
- Aynî, (yy.). *Ikdu'l-Cuman fî Tarih-i Ehli'z-Zaman*. yy. Cilt 1, Cilt 3, 1992.
- Barani, (1960). *Reign of Alauddin Khilji (Ta'rih-i Firuz Shahi)*. (A. R.Fuller and A. Khalique, Trans.). Calcutta.
- Barani, (nd.). *Political Theory of the Delhi Sultanate (Fatawa-i Jahandari)*. (Mohammad Habib and Afsar U. S. Khan, Trans.). Allahabad: Kitab Mahal.
- Baybars el-Mansûrî, (1993). *Muhtârü'l-Ahbar*. (A. Salih, Nşr.) Kahire.
- Baybars el-Mansûrî, (1998). *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre*. (D. S. Richards, Tah.). Beyrut.
- Baybars el-Mansûrî, (2016). *et-Tuhfetü'l-mulukiyye fî'd-devleti't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*. (H. Polat, Çev.). Ankara.
- Cûzcânî, (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*. (E. Göksu, Ter. ve Notlar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ebü'l-Fida, (yy.). *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Cilt 3, (M. Z. Muhammed, Nşr.). Kahire.
- Ebü'l-Yümn, (yy.). *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. Cilt 2, (A. Y. A. Nebâte, Tah.). Amman: Mektebetü Dendîs.
- Eflakî, (1973). *Âriflerin Menkıbeleri I*. (T. Yazıcı, Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- el-Cebertî, (yy.), *Acâibü'l-Asâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. Cilt 1, Beyrut.

- el-Hâşimî, (1998). *Tahcîlün min Harfi't-Tevrâti ve'l-İncîl*. Cilt 1, (M. A. Kadah, Tah.). Riyad.
- Elliot, H. (1869). Tâju'l-Ma-âsir, Hasan Nizâmî. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 2, London, 204-244.
- Elliot, H. (1869). Tabakâti Nâsirî, Minhâju-s-Sirâj. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 2, London, 259-384.
- Elliot, H. (1871). Târih-i Fîroz Shâhî, of Zîáu-d dîn, Barnî. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 3, London, 93-268.
- Elliot, H. (1871). Tazjiyatu-l Amsâr wa Tajriyatu-l A'sâr, of 'Abdu-llah, Wassâf. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 3, London, 24-54.
- Elliot, H. (1871). Zafar-nâma, of Sharafu-d dîn, Yazdí. In J. Dowson (Ed.), *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, Cilt 3, London, 478-522.
- el-Makrîzî, (1837). *Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi*. Cilt 1, (A. Ş. Bizer, Çev.). Ankara.
- el-Makrîzî, (1991). *Kitâbü'l-Mukaffa'l-Kebir*. Cilt 5, (Muhammed Ya'lavi, Tah.). Beyrut.
- el-Makrîzî, (1997). *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. Cilt 1-2-5, (M. A. Ata, Tah.). Beyrut.
- el-Makrîzî, (1998). *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitat*. Cilt 2-3, (M. Zeynehum ve M. eş-Şerkâvî, Tah.). Kahire.
- el-Maverdî, (1988). *Naşihatü'l-Mülûk*. (Fuâd Abdülmün'im Ahmed). İskenderiye.
- el-Maverdî, (2014). *Bilge Yöneticinin Elkitabı –Edebü'l-vezîr-* (İ. Barca, Ter. ve İnceleme). İstanbul: Klasik.
- el-Maverdî, (2018). *el-Ahkâmü's-Sultaniye*. (A. Şafak, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- el-Muğrâvî, (yy.). *Mevsû'atu Mevâkifi's-Selef fi'l-'Akîdeti ve'l-Menheci ve'l-Edeb*. Cilt 4, Mısır.

- el-Yafî, (1997). *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi 'z-Zamân*. Cilt 4, Beyrut.
- es-Semhudî, (yy.) *Hülasatü'l Vefa bi Ahbar Darü'l Mustafa*. Cilt 2, (Ahmed el-Cekini, Tah.).
- es-Suyutî, (1968). *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi'l Mısır ve'l-Kahire*. Cilt 2, (Mehmed Ebu'l Fadl İbrahim, Muh.). Mısır.
- es-Suyutî, (2004). *Târîhu'l-Hulefâ Menâhilü's-Şafâ' bi-Tevârîhi'l-e'imme ve'l-Hulefâ*. Cilt 1, (Rıdvân Câmi' Rıdvân, Nşr.). Kahire.
- Hatîb el-Cevherî, (1970). *Nüzhetü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fî Tevârîhi'z-Zamân*. Cilt 1, (H. Habeşî, Nşr.). Kahire.
- İbn Battûta, (2010). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Cilt 1-2, (A. S. Aykut, Çev. İnceleme ve Notlar). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Bîbî, (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. (M. N. Gençosman, Çev. Notlar ilave eden F. N. Uzluk). Ankara.
- İbn Bîbî, (2010). *Selçuknâme*. (M. H. Yinanç, Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- İbn Bibi, (2014). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme II*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbn Dokmak, (1972), *el-Cevherü's-Semin fî Siyeri'l-Hulefa ve'l-Müluk ve's-Selatin*. by.
- İbn Fadlan, (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. (R.Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, (1988). *et-Ta'rif bi'l Mustalahi's-Şerif*. (Muhammed Hüseyin Şemseddin, Tah.). Beyrut.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, (2010). *Mesâlikü'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar Devletü'l-Memaliki'l-Ula*. Cilt 27, (Kamil Selman el-Cebûrî, Tah.), Beyrut.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l Ebsâr*. (A. Batur, Çev. ve Notlar.). İstanbul: Selenge.
- İbn Hacer el-Askalânî, (1931). *ed-Dürer ü'l-Kamine fî A'yani'l-Mieti's-Samine*, Cilt 4, Beyrut.

- İbn Hacer el-Askalânî, (1969). *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*. Cilt 1-2, (H. Habeşi, Tah.). Mısır.
- İbn Haldun, (1988). *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*. Cilt 4, Beyrut.
- İbn Haldun, (2000). *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*. Cilt 5, Beyrut.
- İbn Haldun, (1996), *Mukaddime I-II*. (Z. K. Ugan, Çev.). İstanbul: MEB Yay.
- İbn Haldun, (2011). *Mukaddime*. Cilt 1, (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergâh Yay.
- İbn Haldun, (2016), *Mukaddime I*. (A. Tekin, Yayına Haz.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- İbn İyâs, (1960). *Bedâiü'z-Zuhur fi Vekaii'd-Duhur*. Cilt 1, Kahire.
- İbn İyâs, (1984). *Bedâiü'z-Zuhur fi Vekaii'd-Duhur*. Cilt 1, (M. Mustafa, Nşr.). Kahire.
- İbn Kâdî Şühbe, (1994). *Târîhu İbn Kadi Şühbe*. Cilt 3, (A. Derviş, Nşr.). Dımaşk.
- İbn Kesîr, (1988). *el-Bidâye ve'n-Nihaye*. Cilt 13-17-18, (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Nşr.). Cize.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, (1892). *Kitabu Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*. (P. Ravisse, Nşr.). Paris.
- İbn Tağriberdî, (1984, 1990, 2002, 2003, 2004, 2006). *el-Menhelü's-Safi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vafi*. Cilt 2, 1984; Cilt 3, 1985; Cilt 4, 1986; Cilt 6, 1990; Cilt 9, 2002; Cilt 10, 2003; Cilt 12, 2006, Kahire.
- İbn Tağriberdî, (2013). *En-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- İbn Tağriberdî, (yy.). *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Cilt 7-11, Mısır.
- İbn Tağriberdî, (1992). *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Cilt 10. (Muhammed Hüseyin Şemseddin, Tah.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.
- İbn Tağriberdî, (1998). *ed-Delilü's-Şafi ale'l-Menheli's-Safi*. Cilt 1, (F. M. Şeltut, Tah.). Kahire.
- İbn Teymiyye, (2019). *Siyaset*. (A. Aytaç, Ter.). İstanbul: Beka Yayıncılık.

- İbnü'd-Devâdârî, (1931, 1960). *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gurer*, Cilt 4 1931; Cilt 8-9, 1960, (U. Haarmann, Tah.). Kahire.
- İbnü'l-Adim, (2014). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (h. 447-521=1055-1127)*. (A. Sevim, Ter. ve Değ.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbnü'l-İmâd, (1986). *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb*. Cilt 7, (A. Arnaut, Tah.). Beyrut.
- Juzjani, (1970). *Tabakâti Nâsirî*. Trans. H. G. Raverty. In *Tabakâti Nâsirî: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia*. 2. Delhi: Oriental Books.
- Kalkaşendî, (1914, 1916, 1918), *Subhû'l-A'sa fî Sinaati'l-İnşa*. Cilt 3-4, 1914; Cilt 5-7, 1916; Cilt 9-12, 1918, Kahire.
- Kommena, A. (1996). *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*. (B. Umar, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kürd Ali, (1983). *Hitatü'ş-Şam*. Cilt 2, Dımaşk.
- Kütübî, (yy.). *Fevâtü'l-Vefeyât ve 'z-Zeylü aleyhâ*, Cilt 1, (İ.Abbas, Tah.). Beyrut.
- Mîrhând, (2018). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. (E. Göksu, Ter. ve Notlar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Müneccimbaşı, (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*. (A. Öngül, Haz.). İstanbul: Kabcacı.
- Nizamü'l-Mülk, (2016). *Siyasetname*, (M. T. Ayar, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nüveyrî, (yy. 2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, yy.Cilt 30, 33; Cilt 8, 2004.
- Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, (2011). *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. (E. Göksu ve H. H. Güneş, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Safedî, (2000). *el-Vâfi bil-Vefeyât*. Cilt 10, (A. Arnavud ve T. Mustafa, Tah.). Beyrut.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, (2011). *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sirhindi, (1932). *The Tarîkh-ı Mubârakshâhî*. (K. K. Basu, Trans.). Broadia.

Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme. (2014). (H. İ. Gök-F. Coşguner, Ter. ve Notlar.). Ankara.

Yununi, (1992). *Zeyl Mir'atü'z-Zaman.* Cilt 1-4, Kahire.

Zehebî, (1985). *el-'İber fî Haberi men Gaber.* Cilt 4, (Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Nşr.). Beyrut.

Zehebî, (1990-1993). *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'lmeşahir ve'l-a'lâm: sene 671-680.* Cilt 48, 1990; Cilt 45, 49, 52, 1993. (A. Tedmuri, Tah). Beyrut.

ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2013). *Tanrı Devletinden Kral Devlete.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ağır, A. M. (2008). Memlûklarda Asabiyye. *Muğla Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* 21, 1-15.

Ağırakça, A. (2000). İhşîdiler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, ss. 551-553). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Ahmet, M. A. (1975). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu.* (T. Say, Çev.). İstanbul: Tercüman 1000 Temel Eser Serisi.

Aktan, A. (1990). Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 9, 270-279.

Alptekin, C. (1991). Atabeg. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 38-40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Amitai, R. (2008). Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life. *MEDOC, The University of Chicago,* 12, 119-137.

Aristoteles, (2017). *Politika.* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Avcı, C. (1998), Hilâfet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 17, ss. 539-546). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Ayalon, D. (1989). Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi. *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 1 (4), 211-248.

- Ayalon, D. (2015). *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*. (A. M. Ağır, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ayaz, F. Y. (2017). *Memlûkler Döneminde Vezirlik*. İstanbul: İSAM.
- Ayaz, F. H. (2012). Abbâsîler'den Mısır'da Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 28, 117-149.
- Aybakan, B. (2007). Niyâbet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 161-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ayönü, Y. (2018). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Balandier, G. (2016). *Siyasal Antropoloji*. (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barker, H. (2016). Purchasing A Slave In Fourteenth-Century Cairo. *MEDOC, The University of Chicago*, V (XIX), 1-23.
- Barthold, W. (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (M. F. Köprülü, Çev. İzahl ve düzeltmeler). Ankara: Akçağ.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bilkan, A. F. (2002). Delhi Türk Sultanlarından Balaban Han. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, (XXII), 1-6.
- Bosworth, C. E. (2005). *Doğuşdan Günümüze İslam Devletleri*. (H. Canlı, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Boz, C. (2013). Saltanat Nâibi Eminüddîn Mikâîl'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki Yeri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bozkurt, N. (2018). *Abbasiler*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Casim, A. (2006). Nâib. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 311-312). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ceylan, A. (2003). İslam'da Siyasal İktidar (Velâyet-i Âmme). *Erzincan Binali Yıldırım Üni. Hukuk Fak. Dergisi 1-2 (VII)*, 89-104.
- Clot, A. (2005). *Kölelerin İmparatorluğu*. (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

- Cöhce, S. (2002). Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss. 689-730). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cöhce, S. (2018). Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyesi (Müslüman Türk Devletleri-II)* (Cilt 9, ss. 187-280). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Çağrı, M. (1991). Asabiyet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 453-455). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Çelik, A. (2002) Fatimiler Devleti'nde Türkler. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 381-387). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3 (58), 61-88.
- Çubukçu, A. (1992). Baybars. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 220-221). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Davutoğlu, A. (1994). Devlet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 234-240). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Day, U. N. (1965). *Administrative System of Delhi Sultanate (1206–1413 A.D.)*. Delhi: Kitab Mahal.
- Demirtaş, T. (2014). Hazar Devlet Teşkilatı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir.
- Donuk, A. (1980). Türklerde Hâkimiyet Anlayışı. *İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Ens. Dergisi*, 10-11, 29-56.
- Durmuş, İ. (2000). İktidar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 22-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Elbendary, A. (2001). The Sultan, The Tyrant, and The Hero: Changing Medieval Perceptions of al-Zahir Baybars. *The Middle East Documentation Center (MEDOC)*, 141-157.
- Elias, C. (2016). *Kitle ve İktidar*. (G. Aygen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Erinç, S. (1998). Hindistan (Fizikî ve Beşerî Coğrafya). *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, ss. 69-73). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Erkoç, H. İ. (2008). Eski Türkler’de Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersan, M. (2010). *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ersan, M. (2018). Türkiye Selçuklu Devleti. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyesi (Müslüman Türk Devletleri-II)* (Cilt 10, ss. 169-258). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Eşkar, M. A. (2003). *Atabekü'l Asâkir fi'l-Kahire asri'l-Memalik'ul-Çerakise*. Kahire.
- Farooqı, N. R. (1994). Delhi Sultanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 130-132). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökhan, İ. (2014). Memlûk Devleti’nde Askerî Kölelik Hukuku. *Neşehir Barosu Dergisi 1(1)*, 133-162.
- Göksu, E. (2007). Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler. *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi 24 (7)*, 65-84.
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Güner, A. (2003). Mâverdî’nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arka Planına Bir Bakış (II). *DEÜ. İlahiyet Fakültesi Dergisi (XVII)*, 251-276.
- Habibullah, A. B. M. (1961). *Foundation of Muslim Rule in India*. Allahabad.
- Hambly, G. (1972). Who Were The Chihilgānī? The Forty Slaves of Sultan Shamsaldīn Iltutmish of Delhi?. *Studies in History 10 (23)*, 56-62.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğubatı.
- Hitti, P. K. (1989). *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi, I-II-III-IV*. (S. Tuğ, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Holt, P. M. (1988). Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı. (S. Kortantamer, Çev.). *Belleten 202 (LII)*, 227-246.

- Holt, P. M. (1991). *Mamluk. Encyclopaedia of Islam VI*, 321-327.
- Husain, W. (1934). *The Administration of Justice during the Muslim Rule in India*. Calcutta.
- Jackson, P. (1999). *The Delhi Sultanate A Political and Military History*. Cambridge University Press.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kanat, C. Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnigîr 1309-1310. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13 (1), 97-119.
- Kansoy, U. (2018). Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414). (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaymaz, N. (1964). Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 2-3 (II), 92-155.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keleş, B. (1998). Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382). (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Ens. Kayseri.
- Keleş, B. (2002). Memlûkler Döneminde İdari Yapı. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 309-319). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Keskin, M. (2002). Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 907-920). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Khan, I. A. (2008). *Historical Dictionary of Medieval India*. Toronto.
- Kılıç, M. (2019). *Halep Eyyübîleri El-Melikü'n-Nâsır II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyübîler Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kızıltoprak, S. (2002). Memlûk Sistemi. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 320-336). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi II. Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*. Çorum: Karam.

- Koca, S. (2009). Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25, 1-38.
- Koca, S. (2013). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koç, B. (2017). Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi. *ÇÜTAD* 2 (2), 91-121.
- Koprıman, K. Y. (1987). Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler). *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara.
- Koprıman, K. Y. (1989). *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koprıman, K. Y. (2005). El-Memâlîk El-Bahriye (Bahrî Memlûkler) Devri (1250-1382). Semih Yalçın (Ed.), *Makaleler* (s. 92-159). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kortantamer, S. (1993). *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*. İzmir.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köprülü, O. F. (1992). Balaban Han. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kucur, S. S. (2006). Nâib-i Saltanat. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 313-314). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kumar, S. (1994). When Slaves were Nobles: The Shamsi Bandagan in the Early Delhi Sultanate. *Studies in History*, 10 (1), 23-52.
- Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Levanoni, A. (1994). The Mamluk Conception of the Sultanate. *International Journal of Middle East Studies*, 26 (3), 373-392.



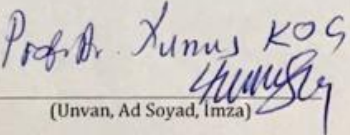

- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. (E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay ve O. Sevimli, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mazor, A. (2014) The Mansuriyah Legacy The Mansuri Amirs Their Mamluks And Their Descendants During Al-Nasır Muhammed Third Reign And After. *Middle East Documentation Center The University of Chicago, Mamluk Studies Review V (XVIII)*, 1-56.
- Merçil, E. (1996). Gulâm. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14, ss. 180-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Muir, W. (1968). *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517*. London.
- Niccole, M. (1994). *Prens*. (N. Güvenç, Çev.). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Nicolle, D. (2014). *Mamluk Askari' 1250-1517*. New York: Osprey Publishing.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A. (1997). Halil b. Kalavun. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 319-320). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmülmülk. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 194-196). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özbek, S. (2002). Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 127-133). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbek, S. (2013). Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 53 (2), 155-172.
- Özcan, A. (1998). Hindistan (Tarih). *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, ss. 75-81). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özcan, A. (2006). Memlûk Devletinde Merkez Teşkilâtı. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

- Özdemir, M. N. (2005). Abbasi Halifesi Mu'ta'sım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi. *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18, 211-230.
- Özgüdenli, O. G. (2009). Sultan. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, ss. 496-497). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özkuyumcu, N. (2012). Tolunoğulları. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, ss. 233-236). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Palabıyık, M. H. (1996). Gazneli Devleti Saray Teşkilatı. (Basılmamış doktora tezi), Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Poliak, A. N. (1977). *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and Lebanon 1250-1900*. Porcupine Press.
- Qurieshi, I. H. (1958). *The Administration of the Sultanate of Delhi*. Karachi.
- Raphael, D. D. (1970). *Problems Of Political Philosophy*. London: Praeger Publishers.
- Rayyis, Z. (1995). *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*. (İ. Sarmış, Çev.). İstanbul: Nehir Yay.
- Rosenthal, E. I. J (1996), *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. (A. Çaksu, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Runciman, S. (1943). Anadolu'nun Orta Çağlardaki Rolü. *Belleten* 27 (VII), 449-556.
- Russell, B. (2014). *İktidar*. (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sağlam, A. (2017), Hüsameddin Lâçîn Ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII (1), 155-190.
- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A.-Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Srivastava, A. L. (1963). Hindu-Muslim Relations During The Sultanate Period (1206-1526 A.D.). *Journal of Indian History* 41, 577-593.

- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (1)*, 1-147.
- Sümer, F. (2009). Anadolu Selçukluları (1075-1308). *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 36, ss. 380-384)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Şeşen, R. (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şeşen, R. (2018). *Sultan Kalavun ve Oğlu El-Melikü'l-Eşref Devri (1279-1293)*. İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Taneri, A. (1966). Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi 6 (IV)*, 127-171.
- Taneri, A. (2015). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1976). Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri. *Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1960). XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu. *İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi 15 (11)*, 85-94.
- Terzi, M. Z. (1996). Gulâm. *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 14, ss. 178-180)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (2014). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması (Vezîr ve Divân)*. İstanbul.
- Turan, R. (2002). Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat. *Türkler Ansiklopedisi (Cilt 7, ss. 210-239)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turan, R. (2018). Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri. *İslam Tarihi ve Medeniyeti (İslam Medeniyeti-I) (Cilt 14, ss. 608-678)*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Üçok, B. (2011). *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yalçın, M. F. (2011). Bahrî Memlûklerde Nâib-i Saltanatlık. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yalçın, M. F. (2013). Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382). *International Journal of Social Science* 5 (6), 791-810.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbasiler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 31-48). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yınanç, M. H. (2014). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*. (Refet Yınanç Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yiğit, İ. (1995). Emevîler. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss. 87-104). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yiğit, İ. (2001). Kalavun. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 227-228). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler 648-923/1250-1517*. İstanbul: Kayıhan.
- Yiğit, R. (2018). Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacı Bektaş Veli Üni. Sosyal Bilimler Ens. Nevşehir.
- Yüksel, M. Ş. (2009), Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan. *TAD*, XXVIII (46), 231-247.
- Zeydan, C. (2015). *İslâm Uygarlıkları Tarihi I-II*. (N. Gök, Çev.). İstanbul: İletişim.

EK 1. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 26/06/2019</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Nâipliği</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 26.06.2019 </p> <p>Adı Soyadı: Nihal GEZEN Öğrenci No: N14241164 Anabilim Dalı: Türkîyat Araştırmaları Programı: Türkîyat Araştırmaları Statüsü: <input type="checkbox"/> Y.Lisans <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</p> <p style="text-align: center;"> (Unvan, Ad Soyad, İmza)</p> <p>Telefon: 0-312-2976771 Faks: 0-3122977171 E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr</p> <p style="text-align: center;">  HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES </p>

ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF TURKISH STUDIES**

Date: 26/06/2019

Thesis Title / Topic: Regency in Mamluk State, Delhi Sultanate and Turkish Seljuk State

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Nihal GEZEN

Student No: N14141164

Department: Turkish Studies

Program: Turkish Studies

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

Date and Signature

26.06.2019






ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Yunus KOC
Amir Sey

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Orijinallik Raporu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih <u>26/06/2019</u>	
Tez Başlığı / Konusu: Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Nâipliği	
<p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin, 24/06/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.</p>	
<p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza <u>26.06.2019</u> 	
Adı Soyadı:	Nihal GEZEN
Öğrenci No:	N14241164
Anabilim Dalı:	Türkiyat Araştırmaları
Programı:	Türkiyat Araştırmaları
Statüsü:	<input type="checkbox"/> Y.Lisans <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.
DANIŞMAN ONAYI UYGUNDUR  Prof. Dr. Yunus KOÇ	



**HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF TURKISH STUDIES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF TURKISH STUDIES
TO THE DEPARTMENT OF TURKISH STUDIES**

Date 26/06/2019

Thesis Title / Topic: Regency in Mamluk State, Delhi Sultanate and Turkish Seljuk State

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 24/06/2019 for the total of 165 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes included
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Turkish Studies Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

26.06.2019

Name Surname: Nihal GEZEN

Student No: N14241164

Department: Turkish Studies

Program: Turkish Studies

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Yunus KOC

EK 3. Turnitin Benzerlik İndeksi

MEMLÛK DEVLETİ, DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE TÜRKİYE
SELÇUKLULARI'NDA SALTANAT NÂİPLİĞİ

ORJİNALLİK RAPORU

%3 BENZERLİK ENDEKSİ	%3 İNTERNET KAYNAKLARI	%1 YAYINLAR	%1 ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
--------------------------------	-------------------------------------	-----------------------	-------------------------------

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	islamansiklopedisi.org.tr İnternet Kaynağı	<%1
2	YÜKSEL, Musa Şamil. "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 2009. Yayın	<%1
3	edoc.site İnternet Kaynağı	<%1
4	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
5	alperensaka.tr.gg İnternet Kaynağı	<%1
6	www.acikerisim.ege.edu.tr:8081 İnternet Kaynağı	<%1
7	Submitted to Konya Necmettin Erbakan University Öğrenci Ödevi	<%1

